د افغانستان ملي تحریک
AFGHAN NATIONAL MOVEMENT
2013 ۱۳۹۲

د اریاني فلالوژی تاریخچه

(الرغوني دوره)

Ketabton.com

دینار گل امین سهاند

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل پوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځی

پښتو څانګه

د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

(لرغونې دوره)

(د ماسترۍ تېزس)

ليکوال:

دينار ګل امين سهاند

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

ليکــوال: دينار گل امين سهاند

خپروندی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنگي څانگه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاينګر: ضياء ساپی

پښتۍ ډيزاين: فياض حميد

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۷۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

اروا ښادې مور ته چې په ماشومتوب کې یې ګلون راته ویل، ښوونځي ته د تلو پروخت به یې زما جیبونه له وچو او لمدو مېوو راډکول او کله چې زلمی شوم د هرې اونۍ په لومړي سهار به یې کابل پوهنتون ته د راتلو پر مهال د کلي د چینې رنې اوسړې اوبه د کور له ورستي وره یا کړکۍ راپسې شیندلې.

الله دې وبښه ادې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

د آرياني فلالوژۍ «ژبپوهنې» تاريخچه (لرغونې دوره) تر سرليک لاندې د ماستري تېزس مې وکوت.

ښاغلي دينارګل امين سهاند په دغې ليکنه کې لاندې سرليکونه را نغاړلي دي:

- د ځينو مفاهيمو توضيح، آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه د آرياني ژبو څانګې په اند و آرياني ډله کې د ژبو موقعيت آرياني ژبې او څانګې يې، د آرياني ژبو دورې، د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو ځانګړتياوې، لرغونې دوره، زړه فارسي، ساکي ژبه ميدي ژبه او داسې نور سرليکونو په راوړلو سره يې موضوع ښه څېړلې ده.

زه د لارښود استاد په توګه د نوموړي دغه تيزس د ماسترۍ د پايليک په توګه بشپړ ګڼم او د لوی څښتن تعالی څخه ورته د نورو برياوو هيله کوم.

پوهاند محمد صابر

خوېشکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

څرنګه چې ښکاره ده څېړنه یا تحقیق یوه مسلکي کړنه ده ،چې بېلابېل ډولونه هم لري نو څېړونکي ته ښایي چې د موضوع سره سم داړوندو څېړنیزو کړنلارو څخه کار واخلي .تر څو د خپلې موضوع د څېړلو په بهیر کې له لږو ستونزو سره مخ شي ،که څه هم تحقیق چې هر ډول وي ، په سیمه کې وي او یا کتابتوني پر مخ وړل یې او تر سره کول یې یواري اونا ښاپي کار نه دی . بلکې وخت ،فکر او زغم ته اړتیا لري ،کېداشي څېړنه د نړۍ په کارونو کې یو ستونزمنه چاره وي ؛خو زیار او ملا تړلو ته اړتیالري . دا ځکه چې څېړنه په واقعیت کې ظاهرآ له نشت یا لږ،څرګند څیز څخه یو څیز را پنځول دي . په طبیعت او ژوند کې د ورکو او پټو پدیدو موندل دي . نو ځکه دغه ستونزمنه چاره د نورو له مرستې پرته تر خپلې موخې نه شي رسیدای . په ټولیزه توګه څېړنې ځینې پړاونه لري چې لومړی یې د موضوع ټاکل دي د موضوع ټاکلو له پاره د مفکورې موندل یا هم فکر کول دي . د موضوع د ټاکنې له پاره د مفکورو په برخه کې بیلابیل لاملونه شتون لري چې په هغو کې یوه هم د پورته یادونې پر بنسټ مسلکي اړتیا ده . زما د تېزس موضوع یا (سرلیک) ټاکنې له پاره لومړۍ مفکوره: د(اریاني فلالوژۍ تاریچه) وه ،په پښتوژبه کې د داسې یوه اثر شتون چې د(اریاني فلالوژۍ تاریخچه)او داړوندو ژبو د فلالوژیکي ویشنې په برخه کې بېلابېلې نظریې او اندونه په کې ځیړل شوي وي ،نه شتون و. کله چې ما د دې موضوع په اړه له ښاغلي استاد پوهاند محمد صابر خوېشکي سره خبره شریکه کړه او خپله لېوالتیا مې ورته څرګنده کړه . استاد هم په ډېر ورین تندي او مهربانۍ سره پرې هوکړه وکړه . بیا مې د څېړنې له پاره دویم پړاو پیل کړ ،چې هغه د څېړنې طرحه ده :دا جوت ده چې د څېړنې سکالو د څېړنې له شالید څخه څه ناڅه الهام اخلي ،په همدې بنسټ د دغې موضوع او هغو سرلیکونو په اړه چې زما د څېړنې په لړلیک کې ورته اړتیا وه ښاغلي لارښود استاد په بشپړه توګه معلومات درلودل او زه یې ترینه برخمن کړم چې په دې برخه کې یې زما څېړنه په پراخه پیمانه اسانه کړ. دې موقع ته په کتو سره مې د خپلې تېزس سرلیک د څېړنې د پوهنیزو (علمي) اصولو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ ،د (اریاني فلالوژۍ تاریخچه) و ټاکه ، دکابل پوهنتون ریاست ته مې تر دغه سرلیک لاندې غوښتنلیک وړاندې کړ، دنومړي پوهنتون علمي بورډ له خوا دا سرلیک دیو څه محدودولو او اصلاح په شرط سره تائید او ومنل شو چې دا شرط بیاما دلاربنود استاد سره په سلا ،(داریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغونې دوره). په بڼه اصلاح کړاوپه دې اړه مې خورا ډېر اثار چې لاربنود استاد راته ښودلي و، پیدا کړل په خورا غور او دقت سره ولوستل او خپل یادښتونه مې ترې واخیستل، چې په اخځلیک پاڼه کې راغي. په دغو آثارو کې یې د (Iosif Mikhailovich Oranskii) اثر(مقدمه فقه اللغه ایراني) ترجمه کریم کشاورز او (مقدمه برزبان اوستایي) د څېړنپوه ډاکټر خلیل الله ارمړ لیکنه .زما دموضوع له ځینې سرلیکونو سره نږدې والی درلود. ښاغلي لاربنود استاد څخه نړۍ مننه کوم چې د خپلو خورا ډېرو بوختیاوو سره سره یې ، ما ته هرمهال او موقع کې په ډېره لېوالتیا او سړه سینه سلا مشورې راکولې مننه او دبریالي ، هوساژوندهیله دالله څخه ورته غواړم . همدارازله استاد څېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ څخه ډېره مننه کوم ،چې د ځینې کتابونو او اړوندو موادوپه واک کې راکولو سره یې زما دڅېړنې موضوع نوره هم غني کړه ،په همدې توګه له استاد محمدذاکر ذکي او ژورنالیست محمد ضیاوالحق محمدي څخه دزړه له تله مننه ،دالله (ج)څخه ورته دژوندپه ټولو چاروکې د بریا غوښتنه کوم . چې په خپلو لورونو سره یې زما د څېړنې په بشپړتیا کې هراړخیزې اوپه ځانګړې توګه کمپوټري چاروکې مرستې ونه سپمولې .

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز:

داتېزس دبنې لـه مخې پـه ټـولیزه توګه درې څپرکو کې څېړل شوی، چې پـه لاندې ډول يې وړاندې کوم : کابل پوهنتون دماسټرۍ پوهنيز (علمي)بورډ د تيزسـونو د شـکلي جوړښـت د اصولوپربنسـټ دغـه څېړنـه لـومړی: دلاربښوداستادنظر، سرخبرې،همدالنډيز، لړليک،سريزه، دسکالوارزښت اوموخه،موضوع شالید ، وروسې اصلي موضوع چې په لومړی څپرکي کې داړوندومفاهيموتوضيح ده: چې په پیل کې د آريا اصطلاح په مفهوم او معنا ،ژبنۍ ريښه ...هرارخيزه څېړنه شوې. ییا د آريانا(پخواني افغانستان)پـه اصطلاح اونوم په مفهوم اونومونې ،په بېلا بېلو لرغونو آريـايي ژبو کې تلفظ اومعنـا اونوراړوندمسـايل څېړل شـوې. ورسـته لـه دې د آريـايي کليمې پـه تعريف ،دچا له پاره يې کارونه همدارنګه دلرغونې فلالوژۍاو دژبپوهنې له مخې په بېلابېل ډول سپړنه او څېړنه شوې .دې پسې لرغونې آرني ستاينوم پـه اړه دپخوانۍ آريانا دنوم ،امتيازات اوارزښتونومنصفانه اومناسب نومونې پـه توګـه او پـه راوروسـته کې د(پارسيک اوبـاختري)ټېرونواوژبولـه پـاره دلرغونولاسوندونو پربنسـټ يـې نومونـه لـه هرارخـه مطالعـه او تـر اوسـني پراختيايي بهيره معلومات وړاندې شوي دي. له دې سرليک وروسته دژبې پېژندنې پـه اړه لنډمعلومات ورکړل شوي .همدارازپـه وروستي عنوان کې فلالوژۍ پر پېژندنې ،موخې اودندې په تفصيلي بحث شوی. هېره دې نوي چې د دې څپرکي دهرسرليک پـه پـای کې يـوه لنډه نتيجـه اخسـتنه شوې ده ،چې د معلوماتو په لنډاو ژرپوهاوي کې ګټوره پرېوځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتېرس دویم څپرکی د آریاني فلالوژۍ په سرلیک پیلېږي .نو موړی عنوان په لاندې څنګزنو سرلیکونو کې :دآریاني فلالوۍ له نظره دتاریخ ارزښت او آریاناپېژندنه،دختیځپوهنې په څانګو کې دآریانا او آریاني فلالوژۍ دریځ او اهمیت په ډول ډول سپړنو او څرګندونو سره تشریح شوی .وروسته سرلیک دژپوهنې په هکله :ژپوهنه په آریانا ،تاریخي بهیرېې په آریانا کې ،دتاریخ په اوږدو کې او دژپوهنې څانګې او ډولونه یې، سرلیکونو کې رانغاړل شوی دی. چې په دې برخه کې علمي او تحقیقي اصولوله مخې دژبو دوېشنې نظریې (څپه ییزې، جنټیکي، شجریي)دځینې خپلوانو ژبو ترمنځ پرتلنه او دژبو ترمنځ تناسبات او اړیکېوهراړخیز بحث شوی.په همدې ډول دنړۍ دژبو په کورنیو دفلالوژۍ له مخې پوهنیزې څېړنې ترسره شوي .چې په همدې سره بحث د آریک یاآریاني نیا(مورینې)ژبې او څانګوته رسیږي ،دنوموړې ژبې په اړه نظریات،دیارغونې په سیستم او اصولویې څرګندونې او دګاتا ،ریګویداد لاسوندونو پربنسټ یې دآریاني، اندوآریایي، زړې پاړسي اوپښتو دځنې کلیموپرتله او اړیکې یې، څانګوپه اړه یې نظریات ،په ډلو ،زونونو وېشنه او موقعیت یې ،آریاني ژبې ،څانګې،وېشنه باندې یې په تولیزه بڼه علمي،فلالوژیکي تاریخ او پټلنو سره تربحث او څېړنې لاندې نیول شوي.

دریم څپرکی دآریاني څانګې لرغونې دوره رانغاړي: لومړی داوستاژبې پېژندنه ،دکشف او څېړنې لنډه تاریخچه یې،الفبایې ،لیک او تاریخچه یې ،تدوین یې ،منځپانګ یې ،متاخره اوستا ګاتونه اویسنونه یې، کوچنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ستاپه پـه هکله د فلالـوژي تـاريخچې لـه مخې څېړنـه او لنډې څرګنـدونې .زړه فارسي او تېريې ،مېخي ډ بر ليکونـه ،الفبـاد فلالوژيکي تـاريخ پـربنسـټ لنډه څېړنه پرې کړې .بـه دې ترڅ کې پر ساکي ژبـه او ساکانو همدارازميدي ژبه او مېديانو څومره چې اسنادو شتون درلـود لـه هغو څخـه پـه ګټې اخستنې سره پرې بحث او څېړنه شوې ده .د څېړنې پـه وروستيو کې د اصولو سره سم يـوه تولېزه پايله ليکل شوې ،چې د موضوع خلص او نتيجه اخسـتنه انځوروي. لـه دې وروسته يوه لنډ کې پايليزه لري چې د څېړنې وروستۍ لنډونه پـه کې پـه څـو کرښـو کې راوړل شـوې ده.چـې د څېړنـې موضـوع د مناڅشـې ،ځينـې وړانديزونو او اخځليکونو پـه وړاندې کولو سره پای ته رسېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دژبو په هکله تاریخي او پرتلیزې څېړنې که هغه دفلالوژۍ په برخه کې وي یاهم په نورو برخوکې، بوه بنستیزهموخه یې دمړوژبو په برخه کې دهغودتاریخ راژوندي کول اودژبو په کورنۍ اونوروبرخوکې يې تاریخي مقام په نښه کول دي.خودژوندیو ژبو په برخه کې دتاریخي موضوعاتو ترڅنګ دهغودناڅېړل شووا ړخونوهراړخیزه څېړنه اودژبو په کورنۍ اواړوندومسایلوکې دریغ روښانه کول دي.دې موخې ته درسېدو بوه لارهمداده، چې له نورو خپلوانوژبو سره داړوندې ژبې دژبنیو توکواوموادوپرتله اومقایسه لکه څرنګه چې ځینې څېړونکوکړې نوره هم وکړو.دآریاني فلالوژۍ دلرغونې دورې اثارلکه:داوستاژبې اومتونو، یادهخامنشیانودوخت(۴-۲مخزېږد پېړۍ)دزړې فرس ژبې مېخي ډبرلیکونه ،همدارنګه دلرغونې ساکي ژبې ځینې اصطلاحات اوځانګړې نومونه اودمېدي ژبې راپاتې څوکلمې اوداسې نورو اثارو او اسنادو د څېړنې، لوستنې، تحلیل، دهغودرمزونوراسپړل اوڅرګندول بوازې دفلالوژیکي اوژبنیوعلمي،تاریخي اوپرتلیزوڅېړنوپه ترسره کولو سره شوي دي.په همدې توګه دآریاني ژبو منځنۍ دوره ،معاصره دوره؛ او دساکي، پښتو،آسي،اورمړي،دري، پراچي؛پامیري...اوداسې نورو ژبو اړیکې د اندواروپایي ژبوله کورنۍ اودآریاني ډلې له ژبو سره؛دهمدې څېړنوله مخې ثابتې شوې دي.همدې اړتیااوتشې ته په کتو سره،ماهم د(آریاني فلالوژۍ تاریخچه-لرغونې دوره) ترسرلیک لاندې موضوع دخپل تېزس له پاره دلیکلوهوډوکړو او دکابل پوهنتون ، ژبو ادبیاتو پوهنځی، دپښتوڅانګې دماسترۍدورې دمحترم بورډ له خوا دلایحې سره سم د رسمي اواداري پړاونودترسره کولووروسته دښاغلي پوهاند محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صابر خوښکی په لاربنوونه ومنل شوه. ترڅو د ماسترۍ د علمي بورډ د موخو او لرلید پلان (پالیسۍ) سره سم په دې برخه کې څېړنه ترسره کړم. څرنګه چې د دموضوع اړوند کورنیو او بهرنیو څېړونکو او پوهانو لږ ډېرې څېړنې کړې خو په دې برخه کې باید ډېرخه وشي. د یادولو وړ یې بولم، چې د دې موضوع عمده توپیر او مزیتونه له مخکنیو څېړنو سره په دې کې دي چې دا موضوع تر دې سرلیک لاندې بوه نوې څېړنه ده. او په ځانګړې توګه په پښتو ژبه کې تر اوسه چاپرې کار نه ده کړي. او مستقل اثر ګڼلا شو په ځانګړې توګه د ماسترۍ تحصیلي دورې د زده کړیالانو د مطالعې له پاره ګټور دی. ځکه چې دوی په یاده دوره کې د آریاني ژبو اړوند مضامین لولي په ساده روانه پښتو ژبه ښه مومد او اړوند مواد موندلای شي. څرنګه چې د دې تېرس موضوع بوه فلالوژیکي او تاریخي څېړنه ده، نو پرهمدې بنسټ ډېری له تاریخي، ترکیبي، مقایسوي مېتودونو څخه ګټه اخستل شوې. چې اوس مهال د فلالوژکي مسایلو په څېړنه کې منل شوي کړنلارې دي. د دې څېړنې موخه داده، چې د مطالعې لرونکو محصلینو او څېړونکو ته د ژبې څېړنې او فلالوژۍ د تاریخ د پیل او تر دې مهال یې د څېړنو د پرمختګ او پراختیا څرنګوالی او لاملونه روښانه او څرګند کړم؛ او دا چې د دغو څېړنو په اوږدو کې څنګه یوه بهیر په بل هغه خپل اغیزښند لیښکاره کړم. او دا چې فلالوژي هم د نورو پوهنو له ډلې څخه یو علم دی، چې پرمختګ یې له پیل تر اوسه په سیستماتیکه بڼه د پېړیو په پوړیو کې د خپل عروج پړاو نهتېر کړي دي. نو د فلالوژۍ تاریخي بهیر له هغو زمانو څخه چې یونانیانو د فیلوس (وست) او لوګوس (د فکر کولو) لومړني تفکرات او لید لورې د ژبې د زد کړو او پیدا ښت په اړه پیل کړل یا هغه مهال چې انسان دیته پام شو؛ چې د دغه ژبه چې موږ یې غږیږو دا پدیده له کومه شوه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتـدايي بهيرونـه را پيـل شـول.چې زه بـوازې دفلالوژۍ پـا اړه څـه ناڅـه معلومـات وړانـدې کوم.دا تېزسـپه ټـوليزه توګـه درې برخـې لري.لـومړۍ څپرکــــى دموضــــوع اړوند مفاهيمو(آريا ،آريانا ،آريايي ،آرياني ،ژبـــه اوفلالوژي)پـه هراړخيـزه توګـه لکـه دژبې پېژندنـه، دفلالـوژۍ تعريـف، مـوخې، دنـدې،تاريخي ارزښـت يـې، دتـاريخي اوعلمـي شـواهدو ، لاســوندونواوددې اصــطلاحاتوپه اړه دکورنيواوبهرنيوپوهانونظريــات راوړل شوي اوپه تفصيل سره تشريح شوي دي.په دويم څپرکي کې دآريـاني فلالـوژۍ دتـاريخي اهميت اودختيځپـوهنې پـه څانګوکې دريـځ روښـانه شوی،ورپسې دژبپوهنې تاريخي بهير په اړه څېړنه شوې ژبپوهنه پـه آريانـا اودبنسټ ايښودوتاريخي ارزښت يې،يونان،اوديونانيانوله خوا نورو ژبو سره استعماري چلندارزونې لاندې نيول شوی،دعربواواسلام دسپېڅلي ديـن دراتلوپـه وخـت کـې دژبـې اوژبپـوهنې ځلانـدتاريخ تـه کتنـه ، دنورژبوسـريې چلنداونوروژبوويونکوتـه دعربولـه خـوادعجم اصـطلاح کارونې سپړنه شوې،دژبپوهنې ډولونه،لـه هرلـوري مطالعـه اوڅېړل شـوي. بل د ژبو د ستې موندنې او د ژبې څېړنې پـه ډګر کې د ښې څېړنې پـه موخـه د نړۍ ژبې د هغو د ځانګړتياوو له مخې ووېشي چې ددغو څېړنو پـه پايله کې د ژبو کورنۍ رامنځته شوې نو له موضوع سره پـه اړيکـه کې د ژبـو کـورنۍ اوځينې ژبې چې پېژندنه يې د آريـاني ژبپـوهنې پـه ډګـر کې اړينـه ده ، هـم د ضرورت پر بنسټ څېړل شوې دي،پـه لنډه توګه اندواروپايي ژبوکـورنۍ معرفي اوبحث څخه وروسته داندوآرياني ډلې څېړنه ،پرتلنه شوې ورپسـې دآريک ژبې ترسرليک لاندې داړوندوژبو پېژندنه اودځينوترمنځ پرتلنـه لـه پښتوسـره شـوې ده،پـه تعقيـب يـې پـه څانګوواوزونونوو ښـنـه.ضـمنن دآريـــاني ژبولنـــډه د تـــاريخ لـــه مخـــې معرفـــي څېـــړل شـــوې،اوپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربوا ړودوروتوليزبحث شوی، همدارازد ډلبندۍ پربنسټ پرتليزجدولونه اونقشې راوړل شوي. په دريم څپرکي کې د دآرياني فلالوژۍ د لرغونې دورې په تاريخچه په تفصيل سره څېړنه شوې ده ،چې داوستاژبې پېژندنه اودکشف ،مطالعې ،الفبا ،تدوين ،منځپانګه باندې پراخ بحث شوی اودمتاخرې(اوسنۍ)اوستا ،ګاتونو ،يسنونويايشتونو ،کوچنۍ اوستاپور ه څېړنه شوې ده.همدا ډول په زړه فرس دهغې په تورواونوروبرخودپام وړ څېړنه شوې ده،ورپه سې په ساکي اومېدي ژبودفلالوژيکي څېړنوله مخې رڼا اچول شوې. په عمومي توګه داتېرس لاندې پوښتنوته ځوابونه وايي:١- آريا ،آريانا ،آريايي ،آرياني ،څه معنا ؟٢-ژبه اوفلالوژي څه مفهوم لري اوموخې ،دندې ،ارزښت اواړتياڅه ده؟ ٣-آرياني فلالوژۍ يعنې څه ،دتاريخي اهميت اودځتيځپوهنې په برخه کې څومره ونډه لرلای شي؟ ۴-ژبپوهنه له فلالوژۍ سره څه توپيرلري اوژبپوهنه دتاريخ په اوږدوکې څرنګه دې اکرياحالت تاورسېده ګټې څه دي؟ ۵-دژبوکورنۍ دکوموقواعدوله مخې رامنځته شوې ،آريک ژبه څه ډول ژبه وه ،دځانګوترمنځ پرتليزې اړيکې څه ډول دي ،کومواصولوله لارې دآرياني ژبووېشنه اوډلبندي شوې اوپښتوژبه چېرته ژبنی موقعيت لري؟ ٦- دآرياني څانګې دلرغونې دورې ژبې کومې وې ،څومره اثارترې راپاتې دي اوکومې معاصرې ژبې ترې پاتې دي؟اوداسې نوروا ړوندومسايلوپه اړه ځوابونه.

زه ددې دعوه نلرم چې زمادا څېړنه به پورته يادواوداسې نورو پوښتنوته دهرچاله ليدلوري ،ځواب ويونکی وی. او ياداچې له هره پلوه يوبشپړاوجامع اثر دی.ما ترخپلې وسې پورې هڅې کړې زيارمې ايستلی ،چې مواداومعلومات له معتبرواخځليکونواومنابعوڅخه په سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دقیق ډول ثبت او بیا یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړم. خوله دې سره سره انسان نیمګړی دی، هره څېړنه او کار د تېروتنو او خطاوو سره مخکښېږي؛ د سهوې په درلودو سره له ټولو درنو لوستونکو څخه هیله لرم چې ښنه وکړي. په پای کې له خپل لاربنود استاد ښاغلي پوهاند محمد صابر خوښکي څخه د زړه له تله مننه کوم چې له ما سره یې د دې تېزس په څېړنه او بشپړولو کې هر اړخیزې مرستې، سپارښتنې او لارښوونې کړې دي او خپل شخصي کتابونو یې زما په واک کې راکړي. د الله(ج) له دربار څخه د اوږد، هوسا او بریالي ژوند هیله کوم.

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځېړنې موخه او ارزښت

په تولیزه توګه هره څېړنه بېلا بېلې موخې او ارزښتونه لري چې همدې موخوته د رسېدو او ارزښتونوته یې د پاملرنې پر بنسټ د څېړنې ټولې چارې سمبالیږي، زما د ځیړنې موخې دځومره والي اوځرنګوالي له مخې د لاندې لاملونو پربنسټ د ارزښت وړ دي. د تېرس لومړی څپرکی چې دموضوع اړوندو مفاهیمو توضیح رانغاړي: دآریا، آریانا، آریایي، آریاني، ژبه او فلالوژي ده.او د کمي اهدافو په بڼه یې مطرح کوم ؛د دې سرلیکونو له مطالعې څخه به نوي محصلین اوزد کړیالان، په پښتو ژبه د خپل هېواد د تاریخ دځینې مهمو اصطلاحاتو ،ژبپوهنې او فلالوژۍ؛ په اړه څه ناڅه نوي مواد و پېژندنه ،دنومونې او کاربدنې تاریخي، کلتوري او ملي ارزښت او اړتیا به یې درک او شعوري پوهاوي به یې وده وکړي.د دویم فصل هدف دځومره والي اوځرنګوالي له مخې دخورا ارزښت وړ دی، هغه په دې چې دلومړي ځل له پاره په پښتو ژبه کې دآریاني فلالوژۍ د تاریخچې په اړه لنډه څېړنه وړاندې کوي اوورپسې ،ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې؛ په آریانا کې، یونان، روم او عربیټولنو کې د ژبې په اړه لومړني نظریات او د ژبې څېړنې سپړنه ده. چې د ژبې د څېړنو له بهیر څخه یو ټولیزانځور رامنځته کوي، دنړۍ دژبو کورنۍ او دهغو فلالوژیکي وېشنه ،ډلبندي او څېړنه، آریک ژبه او دځانګو فلالوژیکي مقایسوي اړیکې،آریاني ژبې وېشنه یې.د فلالوژیکي تاریخچې له مخې څېړل شوي ؛چې له موادو څخه به یې، د ژبپوهنې لومړني محصلین د ژبې په اړه لومړني نظریات و پیژني او دا چې ژبپوهنه ولې او د کومې اړتیا له مخې په ټولنو کې دود شوه پوهه تر لاسه کړي او په دې به وپوهیږي چې د نوې ژبپوهنې معنا څه ده، کومې ژبپوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نوې و یلای شو. د ژبو د کورنیو د وېشنې پوهنیزو او بېلابېلو بڼو، کشف او څرنګوالی. د دغو سرلیکونو په لوستلو سره به و پوهیږو چې د ژبو څېړنې په بهیر کې ژبې د کومو مېتودونو او تیوریګانو څخه ګټه اخستل شوې ده او د ژبو د کورنۍ په لېښتلیک کې به په دې پوه شي چې پښتو ژبه د کومې کورنۍ له ژبو څخه ده ، او ولې ده؛ یعنې په دې معنا چې د ژبو د ډلبندۍ په اصولو به هم معلومات تر لاسه کړي. په همدې توګه د دریم څپرکي؛ لوړه موخه او اهمیت په دې کې دی ، چې د آریانې فلالوژۍ د لرغونې دورې تاریخچې په اړه هراړخیز فلالوژیکې معلومات د اوستا ، زړې پاړسۍ، ساکې او مېدې ژبو او ټبرونو په اړه وړاندې کوي. چې د تاریخي ژبو هنې په رڼا کې، د لرغونو ژبو ترمنځ پرتلیزې اړیکې او د اصلي ستې په اړه لنډ معلومات، د منځنیو ژبو منشا او ارتباط، په معاصرو ژبو کې د ځنې ویېکوشتون او ورسره اړیکې امکان یې د اټول هغه څه دي چې زموږ د لرغوني کلتور او فرهنګ په اړه د مسلکي مطالعې لرونکو او زده کړیالانو له پاره د لاپوهاوي او ژور لید لوري لامل کرځي. د تېزس په لیکلو کې له روانې ولې سوچه ژبې او ساده سبک څخه کار اخستی چې که یو ابتدایي ژبپوه او داړوندې رشتې محصل یې هم ولولي نو ورته بې ګټې به نه وي او د هغه چا له پاره به د نوو موادو لرونکی وي چې د فلالوژۍ په تاریخ څېړنه کوي او یا یې رشته ده.

د څېړنې مېتود او کړنلاره:

دنړۍ هره چاره ترسره کول د یوې سمې تګلارې له مخې بریالۍ پای ته رسېدلای شي، په ځانګړې توګه په څېړنېزو او پوهنیزو چاروکې د امسله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره اړینه ده. پردې بنسټ زما د څېړنې مېتودونه د تېزس موضوع ته په کتو سره ترلاس لاندې نېول شوي ،ترڅو د اړوندې څېړنې، ارزښت ،اړتیا او موخو ته ځواب ویونکي او رسېدونکي وي. که څه هم ټول تېزس په کتابتوني بڼه څېړل شوی، خو موضوعات په (ترکیبي، تاریخي ،توصیفي، پرتلیز، ژبپوهنیز او تشریحي)مېتودونو څخه په ګټه اخستنې څېړل شوي :لومړی ترکیبي، تاریخي او توصفیدي ، د تارخي مېتود پربنسټ مې د لومړي څپرکي د(آریا ،آریانا ،آریایي،آریاني)کلمې څېړلي او د دې اصطلاحاتو د څېړنې فلالوژیکي اړخ د ترکیبي مېتود پربنسټ ترسره شوی ،ځکه چې تاریخي موضوع له ژبنۍ ،کلتوري او ملي موضوع سره تړاولري، همدارازژ(ژبه او فلالوژي)د تشریحي او پرتلیزمېتود پربنسټ څېړل شوي او د هرسرلیک په پای کې نتیجه اخستنه هم شوې.همدارازدویم څپرکي :کې مې د تاریخي،ژبپوهنیز ،ترکیبي او مقایسوي مېتودونو څخه په ترتیب سره ګټه پورته کړې؛د آریاني فلالوژي،ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې،نړۍ د ژبو کورنۍ ،آریک ژبه او د ځانګو ترمنځ مقایسه،آریاني ژبو وېشنه. د بېلابېل شواهدو په را ټولولو سره مې د پورته یادو مېتودونو پر اساس د هرسرلیک په اړه څېړنه کړې. په درېیم څپرکي کې مې بیا هم له: تاریخي، ترکیبي، مقایسوي، ژبپوهنیز او تشریحي؛ مېتودونو څخه د اوستا ، زړې پاړسي، ساکي او مېدي ژبې او ټبرونو په څېړنه ،پرتلنه او وېشنه، کې پوره ګټه اخسې، او د ټول تېزس په څېړنه کې مې له معتبرو کتابونو او منابعو څخه دقیقه استفاده کړې او د اړتیا په صورت کې مې د بېلابېلو ژبو ترمنځ مقایسه ترسره کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکالو(موضوع)شالید :

دآریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغوني دوره) ترسرلیک لاندې موضوع په هکلهپه افغانستان کې تر اوسه کوم بشپړ کتاب نه دی لیکل شوی. دځنې آثاروا ومقالو یادونه چې په څنګزنو سرلیکونو کې یې دد بسکالویوا اړخ څېړلي یا ځینو دفقه اللغي ترنوم لاندې په بهرنیوژبو څېړنې کړې یادونه وکړم: د د بموضوع په بوه اړخ دلومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې اروابساد پوهاند عبدالحی حبیبي دادبیاتو تاریخ ترسرلیک لاندې اثرچې(۱۳۲۳-لومړی چاپ) لومړی ټوک یې دژبې تاریخ یاپه ابتدايي کچه فلالوژۍاړوند موضوعات څېړلي دیادونې دنې وړدی.دې پسې اروابساد سرڅېړونکی دوست محمددوست شینواري څېړنیز اثر (دافغانستان ژبې توکمونه)چې د بری برخې یې دفلالوژیکي علم پربنسټ څېړل شوي (لومړی چاپ **۱۳۵۴**لمریز)اوپه ځانګړې توګه دآریايي اوآریاني ژبواوتوکمونوپه اړه دهغه وخت سره سم بشپړاوپه پښتو ژبه کې یونړیوال اثرګڼل کېږي.ورپه سې داروابساد پوهاند عبدا شکوررشاد لغوي څېړنې اثراوپه دې برخه کې یې نورې څېړنې اولیکنې دپام وړ دي. همدارازدفلالوژۍ پوهې د بوې بلې برخې په اړه د اروابساد پوهاند محمد رحیم الهام اثر(بخش های در علم زبان) تر سرلیک لاندې کتاب ؛ چې په (۱۳۳۲ لمریز)کال چاپ شوی د ژبپوهنې تاریخي څېړنو ته یې هم یو ځغلنده نظراچولی دی. بل اثر د سرڅېړونکي مولاجان ټنیوال د (ژبه او ټولنه) ترسرلیک لاندې دی ، چې د ژبې په اړه نوروسرلیکونو تر څنګ یې د ژبپوهنې تاریخچې ته هم لنډه پاملرنه اړولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په همدې ډول سید جعفر هاشمي(د پښتنو توکم او ژبه)نومی کتاب چې
دفلالوژۍ د پوهې د بوې برخې سره په تړاو کې(۱۳۸۳المریز) لیکل
شوی.همدا زار یو کتاب د(افغانستا پېژندنه)په نوم اورنګزیب ارشادهم
لیکلی(۱۳۸۴المریز)چې بوه برخه یې ،دربیم څپرکی دافغانستان ژبې
ترسرلیک لاندې راختستې اوورسره یې دژبو تاریخي اړخ ته هم نغوته کړې
ده.په اوس مهال کې د وتلیخیړونکي اوژبپوه سر څېړونکيډاکټر خلیل ا لله
اورمړ د لرغونې اریانااوآریاني ژبو اوتوکمونو په اړه په پښتوژبه،په
لسګونو څېړنیزې مقالې اوفلالوژیکي څېړنې د ستایلووړدي، په همدې
ترخ کې د(مقدمه برزبان اوستایي) نومی اثر د پاملرنې وړدی ،چې په دې
هېواد(افغانستان)کې د نوې مېتودولوژۍ پربنسټ یو معتبراو داهمیت وړ
اثر ګڼم.همدارازد پوهاند ډاکټر محمد حسین یمین د دري د پارتی والي
دمدعا په موخه د (پارتی ، پارثي ، پارسي) نومی کتاب هم د تاریخي
ژبپوهنې په برخه کې اړوندې څېړنېکړې ،چې دپاملرنې وړدی. دپورته
یادو څېړنیزو او مستقلوآثاروسره سره چې دفلالوژۍ دځینوبرخو: تاریخي
او مقایسوي ژبپوهنې په برخه کې لیکل شوي دي ، په څېړنیزو مجلو او
نورو ګڼو ډلیزورسنیو کې هم دپام وړڅېړنیزې مقالې د بېلابېلو څېړونکو
او لیکوالوله خوا خپرې شوي دي،چې د ټولو یادونه ناشونی بریښي،
یوازې دبېلګې په توګه دیو څو تنو په نومونو بسنه کوم:اروابناد روان
فرهادي ، پوهاند عبدالقیوم قویم،اروابناداکاډمیسن ډاکټر عبدالاحد
جاوید ، اوداسې نور. دیادولوو ړېې بولم چې دفلالوژۍ او اړوندو
موضوعاتوپه اړه یې، دنوروعلمواوفنونو په څېر،بهرنیو څېړونکو دپام
وړڅېړنې کړې دي چې دهغوله ډلې څخه دیو څو کسو یادونه کړم:ویلیام
اګریدی،مایکل دبرو ولسکی اومارک آرنف اثر(درآمدی برزبان شناسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر)ترجمه(۱۳۸۲هش) ،دکترعلی درزی؛پېتر آ.ام.سورن (تاریخ زبان شناسی)ترجمه(۱۳۸۸هش) ،علی محمد حق شناس؛دکترمحسن ابولقاسم(تاریخ زبان فارسی)(۱۳۸۲هش) ؛دکتر احمد تفضلی (تاریخ ادبیات ایران) (۱۳۸۷هش) ؛ت.ن.پاخالینه (زبانهای پامیری) ترجمه (۱۳۶۲هش)ماه ګل سلیمان دوست؛همدا ډول په عمومي توګه (داندو اروپايي) او په ځانګړې توګه د(آریاني)فلالوژۍ په برخه کې شون .فلډ.ای.ام.آرنسکی د Iosif MikhailovichOrianskii(مقدمه فقه اللغه ایرانی) ترجمه،کریم کشاورز؛(۱۳۸۹هش)اثرډېر د پاملرنې وړ دی ،نوموړي په هغه وخت کې دآریاني فلالوژۍ په اړه په لنډه توګه هر اړخیزې څېړنې کړي اودآریاني:لرغونې،منځنۍاو معاصرې دورې په ژبو او اړوندو ټبرونو قبیلو دهغوی په تاریخي،کلتوري،فرهنګي،سیاسي ،پوځي اوژبنیو ،ادبي اثاروا ونوروبېلابېلو اړخونو اوبرخو په اړه پرتلیز، ژبپوهنیز علمي معلومات په معتبرو اسنادو او شواهدو ،وړاندې کړي. بوازې بوه مسله چې دکره کتنې وړده هغه د(آریاني)اصطلاح پرځای د(ایرانی) کارونه ده چې آیا دابه دده سهوا وي که دژباړونکي نه امانت داري.ماد بېټېزس په لیکلو اود موضوع په څېړنه کې د نورو ګڼو آثارو سربېرهله پورته یادو څېړنیزو ګټورو آثارو څخه د اخځلیکپه توګهګټه پورته کړې ده. له هېواده بهر ځینې نورو څېړونوهم په دې برخې کې څه نا څه کار کړی دی. په هغو کې د اندو اروپایي ژبې څېړونکو په ډله کې د آر. اچ. روبینز ، دیوید هُلد کرافت ،دوناجوناپولي ورالي ، د آریاني ژبو د فونولوژۍ په اړه ید الله ثمره او نور ګڼ شمېر څېړونکي دیادولووړدي.چې د اړتیا تربریده یې زما تیزس ته هم غناور کړې ده. هغه توپیر چې زما دتېزس اوددې آثارو ترمنځ دی، هغه دا دی چې په دغو آثارو کې د ژبنیو څېړنو او فلالوژۍ پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پراختیا روښانه شوی چې څنګه یوژبې پر بلې اغېزه پرېښې او له منځه تللې. ولې، ما په خپل څېړنه کې په تاریخي توګه دا موضوعات څېړلي.بله دا چې په دغو آثار کې ډېرې او هراړخیزې څېړنې د بیلابیلو موخو لرونکې دي ، څرنګه چې زما څېړنه هم د دوی په پله یوپل دی ، موخه یې له هغو سره په توپیر کې دا ده چې له شویو څېړنو څخه یو ټولیزانځور رامنځته کړم ، چې د ابتدایي زدکړیالانو ،محصلینو او څېړونکو له پاره دآریاني فلالوژۍ د لرغونې دورې د تاریخچې په اړه یو څه معلومات په لاس ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

۱-داړوندو مفاهیمو توضیح

۱-۱اریا –آریا(**Arya**):

اریا –آریا (Arya) د کلمې مفهوم او معنا د تاریخ ، ادب او ژبې پوهانو د تاریخ په اوږدو کې په بیلابیلو مترادفو مفاهیمو راوړې ده ، چې په لنډه توګه به د بیلابیلو لاسوندونو پربنسټ پرې بحث او لیکنه پیل کړو . زموږ د هېواد نوموتی تاریخ پوه احمد علي کهزاد دا کلمه د څو اړخونو له مخې داسې معنا کوي : « آریا د دیانت له انده د لمانځونکي ، باورمند او قرباني ورکوونکي په معنا لیکي او دلرغونې اصطلاح له مخې یې نجیب ، شریف، بادار ، آقا ، څښتن یا مالک او واکمن په مفهوم لیکلی همدا راز دی لیکي چې ؛ په بیلابیلو برخو کې د ډېرې کارونې له امله یو لړ نو صفتونه هم ورسره یو ځای شوي دي » لکه: نارینه توب ، ځوانمرده ، میلمه پال ، زړور ، هېواد پال ، جنګیالی او داسې نور. چې هر یو له پورته صفتونو یو له بل سره نږدې والی لري. (۲۷:۳۲ مخ) هیره دې نه وي چې ؛ دا کلمه یوه لویه سیاسي او ټولنیزه معنا هم لري. کله چې آریایانو د هندوکش په دواړو لورو کې استوګنه درلوده ، د دوی پوهانو دا فکر وکړو ، چې له پردیو څخه د خپل ټبر د توپیر په موخه که څه له یوه پښت (نژاد) فرعي څانګې وي ، خو چې خپله څانګه یې سره له دې چې بیلابیلې وي سره یو کړې او یو نوم ورته وضح کړي. تر څو له بیلوالي لرې پاتې شي او په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځو کې يو والی وساتي ؛ په همدې موخه او مقصد يې د (آريا) نوم منځ ته راوړ او په ټولو يو ډول اطلاق او ونومول شو. په طبيعي توګه دا نوم هندي آريايي مهاجرينو ته وليږديده ، ولې په مفهوم کې يې ورو ورو بدلونونه راغلل. د دې له پاره چې آريايان د هندي ځايي اوسيدونکو سره ګډ نشي. ټولنيزې طبقې رامنځته شوې. چې عبارت دي له ۱- کشاتريا (جګړه مار) ۲- برهما (روحانيون) ۳- ويسيا (کسبيان) ۴- سودرا (اچوت) چې دوی لومړني هندي بوميان وو ، چې په دې ترتيب آريا نه بلل کېدل. د آريا کلمې ريښه زموږ د هېواد په ډېرو طبيعي ، قبايلي ښاري ، سندونو او ځانګړو نومونو په برخه ايښوول شوي دي چې د ځينو يې يوازې نومونه را اخلم. لکه: هرويو (Haroyu) ، هراويتي ، آريا سپ(Ariaspe) ، آرياکا (Ariaka) اريستوفيل(Aristophyles) ، ارتاکاتا (Artakana) ، اريوس چې د پورته يادو نومونو يادونه په خپل ځای د دې کلمې عموميت په دې خاوره کې ښيي. (۳۰:۳۲مخ) همدا راز پوهاند عبدالحی حبيبي د هند د کمبريج هستوري آف هنديا (د پخوانيو سړو تاريخ) ج۱، ص۷۳ په حواله ليکي «په سانسګريټ کې آريا يا آريا Arya او په اوستا کې ايريا Airya دی ، چې هغه د شريف او نجيب معنا لري. دوی له له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه ، چې د دوی له پښته نه وو او اصيل نه ګڼل کېدل.» نوموړی په همدې ډول ليکي. علاوه پر ريګويدا په اوستا کې هم دا نوم راځي. او هسې وايي: «خدای تعالی د آرين زمځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ» همدا راز د هيرودوت(۴۸۴ – ۴۲۵ ق.م) په حواله ليکي ؛ چې ميدي Medes اقوام په لرغونو زمانو کې آرين Arian بلل. ځکه چې ميدي ټبرونه د (۲۵۵ مخزيږد) په حدودو کې د پارس پای کې يوه لويه واکمني جوړه کړې وه. نو ويلای شو چې د آرين اصطلاح تر دغو وختونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې هم په ټولو آريايي ټبرونو کې ژوندی وه. چې هخامنشي داريوش (۵۲۱ – ۴۸۶ ق. م) په خپل ډبرليک کې ځان په وياړ سره آريايي او آريا له پښتنه بللی دی. همدا رنګه د اروپا او سنيو پوهانو ددې کلمې په اړه پلټنې کړې دي؛ ځکه چې دا نوم آريايانو خپلې پخوانۍ او اصلي ژبې سرهراوړی و. که چيرې په نورو ژبو کې ددغه نوم ريښه پيدا شي هغه ژبه يا آريايي ياد آرين اصلي ژبې ته نږدې بلل کېږي. دوکتور ګايګر Gaiger آلماني څېړونکی داسې وايي: آرين له (آر) څخه مشتق دی چې په سانسکرېټ کې د اصل، بنسټ او بنياد په معنا دی. او د نجيب، شريف، او پارسا ته وايي. سربيره پر دې نظرونو چې (آر) د اصل او بنسټ په معنا بولي. ځينې څېړونکي داسې وايي چې؛ آريا له (آر) څخه مشتقه ده. چې په پخوانۍ سانسکرېټ کې يې د کرنې (زراعت) معنا درلوده. نوپر دې بنسټ آريا د کرونکي او بزګر په معنا هم کاريده. دا مفهوم نوميالي سانسکرېټ پوه، ميکس مولر Mexmuller ورکړی دی. چې دوکتور هنتر يې هم د هند د خلکو په تاريخ کې تائيدوي او آرين د بزګر په معنا مني. ميډيم راګوزن ليکي «(آر) د يوې (کولبې) په معنا وه. له لاتيني او ايټالياوي (اراز) د سلاوي (اريايي) د يوناني (اروټ رون) انګريزي اېرېبل (د بوې وړ) دغسې د ويوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (بوې يا کولبه شوی کښت) ټول له دغې مادې يا ريښې څخه دي. آريايي ټبرونو له دې امله ځان بزګران او کرونکي ګڼل چې له وحشي (تورانيو پوونده) وو څخه د دوی توپير وشي او په دې نوم به يې هر کله وياړ کاو. ددې آريايي نوم اغيزه په نورو ټبرونو هم شوې دی. د بابل او نينوا په اسوري ژبه هم (آري) بوې يا کلبه شوې او کرل شوې ځمکې ته ويل. همدا راز (ارارا) د دغه هېواد (هند) په کوشي ژبه د فصل ريبلو معنا درلوده. (۲۲: ۴۵ – ۴۷ مخونه) په دې توګه اروا ښاد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي چې د آریا کلمې اړوند دوې نظریې د پوهانو ترمنځ شتون لري: یوه دا چې د اصل ، شریف ، نجیب او بنسټ معنا لري او دویمه دا چې د بزګر یا کرونکي په معنا ده. دا ټول اندونه او دلایل په تاریخي لاسوندونو او شواهدو ولاړ دي. همدا ډول په دې اړه ځینې نور پوهان لیکي چې د آریا Arya کلمه د اندو اروپایي * Aryo د Ar فعلي ریښې څخه مرکبه ده ، اندو اروپایي *Ar او ya نسبتي روستاړی د اندو اروپایي * yo دی. په ټولیزه توګه کله چې دا روستاړی د فعل له ریښې سره ونښلي له هغې نه اسم یا صفت (نوم یا ستاینوم) جوړیږي. شواهد ښیي چې د Arya په کلمه کې د ya روستاړی د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې هغه صفت چې د نوم ځای یې نیولی دی. د آریا Arya او آلان Alan کلمې له یوې ریښې څخه دي ، چې د آریک له فرضي ژبې څخه رامنځته (اشتقاق) شوي او د آریک Aric یا آري Arii کلمه په خپل وار Ar (نجیب ، بنسټ) له فعلي ریښې او د ya له روستاړي څخه جوړه شوې ده. آریا په اوستایي متونو کې Airya په سانسکریټ کې Arya په لرغوني فارسي کې Ariya په لرغوني یوناني کې Arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه کې Ario په منځنۍ پارسي کې Irāēn او په تاجیکي ، دري او پارسیک Īrān او Īrani شوې ده. (۱:۲۰مخ) دغه کلمه په پښتو ژبه کې موجوده ده چې اریا Arya په بڼه تلفظ کیږي چې د (ار Ar) بنسټ ، اصل او نسب معنا لري. (پټه خزانه) آریا Arya د اوستا ، سانسکریټ او لرغوني پارسي کې یا ya کلمه (برتولومه ، فرهنګ اوستا ۱۹۸ مخ) د اندو آروپایي اقوامو نوم ګڼي. (۱:۱۹مخ) چې په ډېرو لرغونو پیړیو کې یو ځای اوسیدل او وروسته بیا په دوو ستروډلو ووېشل شول. یوه ډله هند او بله آریانا ته راغلل. چې پوهانو د آریایي کلمه په ځانګړي توګه د ټولو هغو ژبو په اړه کارولې ده، چې د اندو آروپایي یا اندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرمانیک په نوم پیژندل شوي او همدارنګه د آریائیانو کلمه یې ټولو هغو خلکو ته کارولې ؛ چې په نوموړو ژبو ګړیدل مګر په دې وروستیو کې د پوهنیزو او هراړخیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل ؛ چې آریائیان Aryans د اندو اروپایانو ختیځه څانګه ده او په آریک (آریایي) ژبه یې خبرې کولې . یعنې اوس غالباً د آریا کلمه په اندو آریایي توکم اطلاق کېږي او د دې ټبر د ژبو یوې څانګې ته آریایي ویل کېږي . د آریا کلمه په ویدي سانسکریټ کې د ښاغلي محترم ، مکرم، متعهد ، مومن او وفادار او آریا ورته د اوسیدونکو په معنا او مفهوم راغلې ده . همدا راز د تکرارالاحسن په توګه بیا هم وایو چې آریا کلمه په لرغونې آریاني ژبو کې په تیره بیا په اوستا کې په لاندې ترکیب سره یادول شوې ده: د وندیدات په لومړي فصل کې د آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني توکم او پښت ټاټوبی) دمهریشت په ۱۳-۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد ، او خوارزم آریوشیانه Airyo-shayana د آریایانو ځاله یا کور یاد شوی دی. د اریا Aria سیمې او سني هرات او غور دي چې د آریانا مرکزي اولویدیځه سیمه ګڼله کېدله . (۴۱: ۱۸مخ) فروردین یشت ۳۱ برخه کې آیریاوه Airyava چې په لغت کې د آریایانو د مرستندوی په معنا او منش چهره Manuchithra د کورنۍ نوم یاد شوی دی. د آریا کلمه د خشاثره Xšaθra حکومت ، دولت ، مملکت او هېواد سره په ترتیب کې Airyanam(Xšaθra) د آریایي ټاټوبي او ښار په معنا ، چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې د ایریان شار ērān shar شوی دی. د آریا کلمه Dahyau(کلي)د کلمې سره یوځای لکه Aryanamdahyunam د آیایانو استونځګنځای ، مېنه یا کلی .د خوارینا Xvar∂nah (پرتمین ،نومیالی ، مشهور ، دکلمې سره یوځای Aryanam xyar∂no (د آریایي پرتم درلودونکی) په معنا . په لرغونې پارسي کتیبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د آریا کلمه په شپږمه مخزیږد پیړی، کې داریوش د نقش رستم په کتیبه کې خپل ځان داسې معرفي کوي.

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر ټولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښتنه (نژاده). د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي او ځېنې بېلګې یې دادي: یوناني Airabazo ، آریانيAriabazu (څوک چې د آریاني مټ او بازو له ځواک څخه برخمن وي).

یوناني Ariasai ، آریاني Aria Aspa (د آریاني اسونولرونکی) ، د هغې قبیلې نوم دی چې دهلمند سین دواړو غاړو ته میشت وو. یوناني Arya ، Piasus آریاني Arya Paisa (د په آریاني سمبال ، آریاني پسونو لرونکی) د آریان آryan نوم په آسي (آستي) ژبه کې په آلان Alan اونیستي چې د هماغه اوسني الان ټبرنوم و. او آلان په لرغوني یونان کې Aλavot دی.(۴۱-۱۹ مخ).

د پورته څرګندونو په پای کې دې پایلې ته رسیږو چې آریا یا اریا د نجیب نومیالي میلمه پال کرونکي ، بزګر ، ښاغلي ، باتور ، او آریا ورته اوسیدونکي ته ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲آریانا ـ اریانا Āryānā (اوسنی افغانستان):

په دې کې هېڅ شک نه شته چې له باخترڅخه اریایانو په تدریج سره دهندوکش دواړو لورو ته خواره شول او د آریا دکلمې شتون دسیندونو ، ښارونو او ځینو قبایلو په نومونو کې هغه یادګار دی ، چې په دې ځمکه کې د دوی د خوارو ورو کېدو ثبوت ښیي او ددې کلمې یا نوم په ډېره پیمانه یادونه او کارونه په تاریخي اسنادو کې ددې خبرې ثبوت او دلیل دی ، چې به خپله د تمرکز نظر له بل هر ځایه زموږ په هېوادکې ښیي.

د آریا د کلمې لرغوني ریښه چې په پورته ځینو کلمو کې وښودل شوه په خپل پخوانی څو زره کلن مفهوم او معنا سره له منځه نه ده تللې او ددې سیمې او هېواد دخلکو په دودونو او عنعناتو کې را پاتې ده. (ودا یا ویدا) د سانسګرېټ هغه ژبه چې ویدي سرودونه او سندرې په هغې ویل شوي ځینې پوهان یې آریا یا آریایي باختري) ژبه بولي چې د آریا جمع بڼه آریان کېده؛ چې آریا دنجیب او آریان نجیبان معنا درلوده. څرنګه چې آریان یعنې نجیبان د هندوکش دواړو خواوو ته ځایونه ونیول او استوګن شول. خپل هېواد یې په خپل نوم آریانا (د نجیبانو ټاټوبی) ونوماوه او داکلمه په داسې بڼه منځ ته راغله چې د اریان د کلمې وروستي (ن) ته یې نسبتي زور (فتحه) ورکړه او آریان دځای نوم (اسم مکان) په بڼه منځته راغی. چې دا زور ځینو په (ه) او ځینو په الف بدلون ورکړ. ولې ددې له پاره چې د ګړدود (لهجې) د آسانتیا له پاره کوم توپیر چې منځ د جمع بڼې او ځای نوم کې دی، لیکنه یې د الف په بڼه ډېره ښه ده. چې دا هم هغه د آریانا کلمه ده ، چې د نجیبانو استوګنځي په معنا ده. دا نوم د آریایانو د خورو ورو کېدو وروسته زموږ هېواد ته کارولی شوی دی. او زموږ د هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(افغانستان) تر ټولو لرغونی نوم دی. (۳۲:۳۲ مخ) په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریا استوګنځی معنا او مفهوم او د هندوکش دواړو لورو مستعدو خواوو ته یې نسبت د آریایي استقرار او ځای پر ځای کیدو یاد ګارونو څخه دي. مخکې له دې چې هر ځای ته دوی ولېږدیږي او عمومیت پیدا کړي یو لړ ټوټو او قطعاتو د ځمکه کې لکه د آریا ورته آریا ورشه، آریان ویجه یا ایریان ویجه په بڼو کې راڅرګنده شوه او په پای کې پراخې سیمې او قلمرونه چې د پامیر او هندوکش د سیندونو له بهیر څخه خړوبیدل او د آریانا په نوم ونومولې. په بله وینا دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی. چې یوه یې د آریا او ځانګړي نوم (اسم خاص) دی. هماغه څو زره کلن پخوانی نوم. چې آریایایي او ویدي قبایلو ځانته په ګډه توګه اینبوولی و. او بل هم د (نا) چې په حقیقت کې هم هغه (نون) مفتوح دی. چې داوستایي په زمانه او مهال کې د (ایریا) کلمې سره پیوست شو نسبتي معنا او مفهوم لري. وروسته وروسته په دې وزن او آهنګ ډېر نومونه رامنځته شول. لکه ساکستانا (د اسکایانو یا ساکانو استوګنځي)، زرانجیانا (د زرنجیانو استوګنځي)، بکتریانا (د باختریانو استوګنځی او داسې نور. د آریانا نوم د ډېرو پخوانیو ویدي او اوستایي دودونو څخه نه دی هیره شوې او زموږ د خلکو او پرګنو پر خاطرو، سندرو او نورو تاریخي دودونو کې ساتل شوي دي. د لومړي ځل له پاره یوناني تاریخ پوه اراتوس تنس Eratosthenes د دې نوم یادونه کړې ده. (۱۷۵:۳۷مخ)[1] چې د عیسی (ع) له زیږون څخه مخکې د دریمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ژوند کاوه. چې دده د لیکنې اصل په لاس کې نه شته بلکې سترابو د یونان تاریخ او جغرافیه پوه (۶۰ مخزیږد تر ۱۹ م ز) د هغه له خولې د آریانا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاده کړې ده ؛ سربیره په استربو ، بطلیموس ، پلیني ، کورتیوسCortius اراتستنس Eratosthenes (۲۴۷-۱۹۲ مخزیږد) اپودوروس ارتمیس Apolodorus opartemis د آریانا نوم یاد کړی دی.[۳۲: ۳۳ مخ] احمد علي کهزاد په خپل کتاب تاریخ افغانستان لومړي ټوک کې د استرابو په حواله لیکي.(باکتریانا یا باختر د آریانا مرغلرې او تر ټولو عمده ، مهم او لایتجزایي برخه ده. همدا رنګه په ۲۳ مخ کې له میلاد څخه او ۲۱ میلادي کلونو کې د یونان پوه سترابون د (اراتستنس ۲۹۲ -۲۴۷ مخزیږد) په حواله لیکي. چې د آریانا لویدیځ لورته هغه کرښه پرته ده ، چې پارتیاParthia له میدیاMedia او کرمان Carmania له فارس څخه جلا کوي.[۴۱: ۱۷ مخ] غلام محمد غبار د خپلې یوې رسالې (افغانستان به یک نظر) په څلوم او پنځم مخ کې د آریانا څلور خواوې داسې را پیژني. «ختیځ یې اباسین ، لویدیځ ته یې هغه کرښه چې د کرمان او پارتیا ولایتونه په افغانستان کې داخلوي، او فارس او میدیا له آریانا څخه بیلوي شمال لور ته یې د جیحون (آمو) همدا راز سیحون (سیردریا) ،او سهیل لور ته یې د هند سمندر شتون لري. د آریانا څلور خواوې سترابون: هندوکش د همالیا مستقیم امتداد او هند سمندر یې ورسره د آریانا سهیل ته ښودلي دي. پردې بنسټ آریانا د سهیل او شمال له لوري په همالیا او د هند په سمندر پورې محدوده وه، چې هند یې هم په محوطه کې دی سرحد یې اندوس (اباسین) ګڼي .دآریایانو لویدیځې پولې مستقیماً د خزر له دروازو څخه دماغه جاسک سهیل ته رسیږي. د آریانا په شمال لویدیځ کې د خزر دروازې هرکانې او پارتې شامل دي. آریا ، مرګیانا ، او باکتریانا دیو بل ترڅنګ موازي پرتې دي. نوموړې، دماغه جاسک د مکران او کرمانیا په ګډون د آریانا د جنوب لویدیځه نقطه تائیدوي. سترابو په خپله جغرافیه کې ګډروزیا او اوریتونه هم یاد کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي ، چې د آريانا په سهيل کې له سنيد څخه تر کرمانه غزيدلي دي او د آريانا د قلمرو جز شمېرل کېږي. د اراتوستين دوينا له مخې د آريانا حدود هماغه دي ، چې پارتيا له ميديا او کرمانيا له پارسيه يعنې فارس څخه بيلوي. يعنې هماغه کرښه چې د خزر له دروازې يا د فيروزکوه له تنګي څخه غزيدلې او تر دماغه جاسک پورې محدوديږي. په داسې ډول چې پارتيا او کرمانيا د آريانا په خاوره کې داخليږي ، ميديا او فارس د آريانا له حدودو څخه دباندې دي ، سترابون د آريانا سور(عرض) له شمال څخه سهيل ته د اندوس (اباسين) په اوږوالي دولس زره تر ديارلس زره (۱۲۰۰۰-۱۳۰۰۰) ستاده او اوږوالی يې څوارلس زره(۱۴۰۰۰) ستاده چې يو پخوانی مقياس دی ګڼې. (۲۱:۱ مخ) کيدای شي د آريايانو ليږديدنې او مهاجرتونه د دويمې مخزيږد پيړۍ په دويمې نيمايي کې په لاندې توګه شوي دي:

۱. دآريايانو لومړنۍ ډله د آريايانو نژادي ورونه يعنې دهند آريايانو چې په باختر کې تر يوې مودې او سيدو وروسته او سني هندوستان ته ور وکوچېدل او په يوه شنه او ښېرازه سيمه کې ميشت شول. دغه سيمه يې په خپل ملي نوم آريا ورته Arya varta د نجيبو او شريفو خلکو مېنه، د آريايانو ټاټوبی ونوموله. د آريا کلمه په سانسکريټ ژبه کې د آريا آورته Ārya+āvarta په ترتيب سره راغلې لومړی جز يعنې (آريا)يې د اندو اروپايي دنامتو ټبرونو د يوه ټبر نوم او دويم جز (آورته) يې په سانسکريټ کې د استوګنځي ، کور او هېواد په معنا دی. د آريايي لرغونوژبو (سانسکريټ او اوستا) د ټوليزې (کلي) قاعدې پربنسټ کله چې په مرکبو کلمو کې دوه مشابه توري يو ځای راشي يو يې حذفيږي. له همدې امله (آظيه ورته) په آريه ورته Ārya+āvarta اوښتې ، چې معنا يې (د نجيبو او شريفو خلکو يا دآريايانو سپيڅلی ټاټوبی) دی. د هند شمالي او مرکزي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نوم آریا ورته و چې په سهیل کې د ویندهیا Vindhya د غرونو لړۍ او په شمال کې د همالیا د غرونو لړۍ ترمنځ ، او لویدیځ او ختیځ له لوري د ګنګاه او اباسین راجپوتا Rajputana(کوچ) catch او پنجاب ، سند ترمنځ پرته ده. د هند آریایانو چې د آریا ورته له نوم وروسته کوم نومونه خپلې خاورې ته ورکړي هغه بهاراته ، بهومي Bharatabhuni او بهارته ورشو Bharata varsha وو. ددې کلمې لومړۍ جز یا برخه چې بهارته دی. دا د یو داستاني ځواکمن پادشاه نوم چې د دوشنته Dushanta او ملکې شګونتالا Shukuntala زوی و. او په ټول هند واکمن و. بهومي کلمه نن ورځ په دري ژبه کې د مرزو بوم په نوم یادیږي. چې د ځمکې او خاورې معنا لري. او په اورمړي ژبه کې بومه Buma خاورې ته ویل کیږي ورشه د ورته او ښتې بڼه ده او په پښتوژبه کې نن ورځ دا کلمه د شنې او ښیرازه سیمې ته کارونه لري. لکه ورشو چې د څړځای سره په یوه معنا کارول کیږي. بل نوم چې د هند آریایانو ته ورکړی شوی ، هغه د آریایانو له خوا و ، څرنګه چې آریایان د اباسین خاورې ته هند وایي. وروسته له دې کلمې سره د (ستان)برخه چې په اوستا او زړې فارسي کې ستان Stān دی یو ځای شوی. په سانسکریټ کې ستهانه Sthana کلمه چې آریایي د ستانه Sthana معادله ده موجوده ده. په هندي ژبو کې (بویه) چې معادله یې سندهو – ستهانه Sindhu-sthana ویل شوې وای. د آریایي لیږدیدنو یا مهاجرینو بله ډله آریاني ځانګه وه. چې د دوی لومړنۍ جوپه د خپلې لومړنۍ ستې ځخه لومړی (آریانا وېجه Airyana wēja ته رانښکته شول. ورو ورو دآریاني سیمو په ټولو شپاړلس قطعو ځمکو کې چې د وندیداد Vīdaēva-dātā په لومړي فرګرد کې د فصل کې یې یادونه شوې ده. میشت شول. دغه ټاټوبي ته یې خپل ملي نوم ورکړ. اریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ariana یعنې د آریایانو خاوره. و نوموله د اوستا دمتونو له مخې دغه هریو هېواد په اهورامزدا ښه ښکلی او پاک پیدا کړ، خو بد ذاته شیطان دغه هریووه ته دښمنۍ او کینې له مخې زیان ورساو. د وندیداد د لومړي څپرکي د پیل په اوله اودویمې فقروکې د آریایانو دغه پخوانی د راښکته کیدو ځای داسې یاد شوی دی. (آهورا مزدا ، سپتهمان زردشت ته وویل ، که چیرې ما په هغه ځمکه باندې چې خوشحالي ښنونکې نه ده. ارامي او سوکالي نه وای پیدا کړې ، خامخا به د نړۍ خلکو آریانا ویجه ته مخه کړې وای. لومړنی ځای او کلی چې ما آهورا مزدا غوره پیدا کړ ، آریانا ویجه ده. د دایتي نیک (آموسین) پر غاړه وروسته دغلته د اهریمن یا شیطان د ضرر وزر وجنګاوه ، مار او سخت ژمی یې پیدا کړ. لس میاشتې دلته ژمی او دوه میاشتې اوړی او دا دوه میاشتې داوړي هم سړې دي د اوبو له پاره سړې دي. د خاورې له پاره سړې دي او د ګیا له پاره ، دلته د ژمي مرکز دی دغلته د ژمي زړه دی، کله چې ژمی تیر شي ډېر سیلابونه راځي. د آریانا ویجه ځمکه چې آمو سیند یې خروبوي د سیر سین یا سیحون او آمو سین جیحون ترمنځ او ښایي د آمو سین دواړو غاړو ته به هم واقع او شتون ولري؛ Harvard د پوهنتون استاد مایل ویستیل Michael witzel په خپله یوه مقاله(آریایانو هېواد) تر سرلیک لاندې اوستایي ۱۲ کورنۍ سیمې په لاندې توګه را پیژني:

۱. آریانا ویجه(Airyana wēja)
۲. سغد (Suydjaya) په سغدیانا کې(Sojdiana)
۳. مروه ، مرغاب(Nourv) او (Marrow په Margyana) کې
۴. بلخ(Bacprina–Bāxdī)
۵. مینه(Nisāya)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. هرات Harōiva (aria)
۷. کابلستان (Vaekr∂r∂la - Kabulistan
۸. اُرګون (urva)
۹. د کندهار (Xn∂nta) (واژه نامه اوستا احسان بهرامي ۱۵۵۴ مخ)
۱۰. ارغنداب (Xaraxăiti)
۱۱. هلمند (haētmant)
۱۲. د بدخشان راغ سمیه Raray (- (Rajay)
۱۳. چراخ ēaxra د لوګر څرخ ولسوالۍ
۱۴. وانه وزیرستان کې (Var∂na)
۱۵. پنجاب (haptahdndav)
۱۶. سیر دریا سیحون (Rarjyha)

د آریانا ویجه کلمه چې لومړنۍ برخه یې هم هغه آریانا ده د ارباب والا ، خپلواک ، آزاد ،مومن ،نجیب ، شریف،ریښتني ، زړور او د ښاغلي په معنا او دویمه برخه یې آریاني او سنیو ژبو کې ترموږ نه ده را رسیدلې. زموږ د پخونیو نژادي ورونو په سانسکریټ بیجه bija یا ویجه Vaējah د تخم په معنا ده ، بیجه پورا Bijapura چې د انار په معنا دی لفظاً له تخم ډک یا د ډېرو دانو درلودونکي ته وایي. پر دې بنسټ آریانا ویجه یعنې د آریاني پښت د تخم او اصل ټاټوبي معنا لري. آریانا د لرغوني آریاني د اریا arya د اضافي حالت د جمع بڼه ده. آریانا د لرغونو آریایانو د مېنې نوم دی. د لرغونپوهانو له خوا د مرکزي آسیا په اړه د ښکار پر بنسټ د ژوندانه ډول ډول نظامونه لیدل شوي دي. د سیمې خلک د ډول ډول خوځښتونو او مهاجرتونو په وړاندې واقع شوي دي. چې لومړنۍ د دریمې زیږدیزې زریزې په سرکې د اروپا په لور د همدې سیمې (مرکزي آسیا) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله او سیدونکي د آمو سیند غاړو ته رانښکته ، چې آمو سیند د طبیعي ټولنیزو او پوځي ګټورتیا له مخې د دغې ډلې مهاجرینو ته میتافیزیکي اړخ پیدا کړ او سپیڅلي شوي دي. د همدې سین په غاړو کرار کرار میشتید نه شوې او د وخت په تیریدو سره د آریایانو پراخه سیمه ګرځیدلې، چې آریانا نومول شوې ده. آریانا که له یوې خوا زموږ د لرغوني هېواد پخوانی، ویاړلې کلمه ده ، له بلې خوا زموږ د هېواد د تاریخ د پېړیو په پوړیو کې اند تر دې دمه پورې دا نوم ژوندی دی. [(۱:۲۰ مخ)] نه یوازې دا چې د آریانا کلمه بلکې د آریانا اړوند د شپاړلسو سیمو کلمې په خپل اصلي یا ځینې په لږ بدله بڼه چې اصلي ریښه یې ساتل شوې ده تر اوسه پورې په کلتوري ، فرهنګي ، جغرافیایي ، سیاسي ، اقتصادي ، ټولنیزو او پوهنیزو برخو کې ژوندی، او په ورځنیو چارو کې کارول کېږي او وخت په وخت پر استوګنځایونو ، دولتي ودانیو ، عام او خاصو نومونو ، کارځایونو ، واټونو ، شرکتونو ، ښوونځیو ، ډلیزو رسنیو په هره برخه کې د وګړو په تخلصونو او نومونو په بڼه هم کارول شوي دي. چې ښې بیلګې یې د آریانا دایره المعارف ټولنه د آریانا افغان هوایي شرکت ، اراکوزیا راډیو ، آریانا ښارګوټی ،آریانا مېنه ، آریانا هوټل ،آریانا ترانسپورتي شرکت، آریانا مجله ، آریانا تلویزیون ، آریانا څلورلارې ، آریانا پوهنتون ، آرین ، آروین ، آریا ، آرین زی او داسې نور نومونه چې تر اوسه زموږ په بډای کلتور او فرهنګ کې ځای لري.

په پای کې په لنډه توګه ویلی شو چې ؛ آریانا مفهوم او معنا د لرغونو آریایانو د ټاټوبي ، استوګنځي ، مېنې ، سمیه او هېواد مفهوم لري. د آریانا د کلمې د سیمیز مفهوم د لا روښانتیا له پاره د لرغونې آریانا نقشه او د سترابون د نړۍ په نقشه کې د آریانا هېواد په لاندې توګه د کاغذ پر مخ راوړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني آريانا نقشه

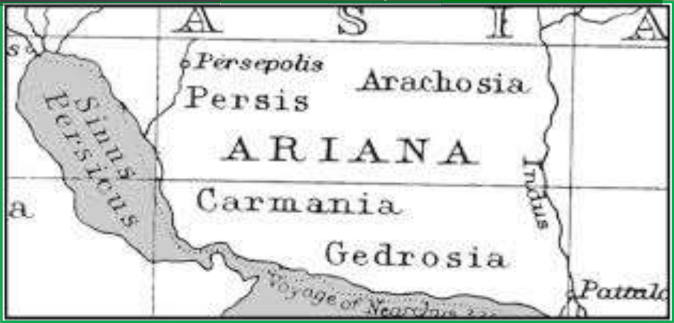

(د اريانا موقعيت د سترابون په نقشه كې)

۱- شکل

(H.L.F : ٤٧)

٤٧

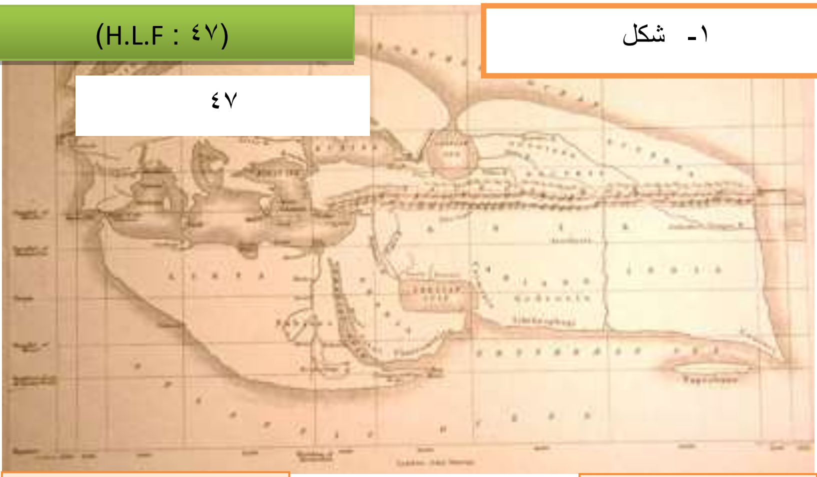

۲- شکل

(H.L.F : ٤٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۳آریایي(Aryaei):

آریایي هغه اصطلاح ده چې په بېلا بېلو معناوو کارول شوې ده ؛
« آریایان هغه څوک دي چې په آریایي ژبه خبرې کوي پر دې اساس نو د دوی حال، رنګ ، پوست، وینه او له هر پښته چې وي تو پیر نه لري. یوازې او یوازې په دې تعریف کې مقصد او منظور ژبه او پرته دژبې له مخې بل څه په پام کې نه دي نیول شوي.»(۳:۱۳مخ) آریایي ، آرین یا اریک ژبه د ژبپوهنې له نظره هغه ژبه ده چې اندواروپایي کورنۍ د اندوایرانې له څانګې څخه شمېرل کېږي. آریا Āryā په اوستا airya لرغونې فارسي کې ariya ، سانسکریټ arya هغه نوم دی چې د آریاني او هندي شمالي هند خلکو (هغه کسان چې په اندوآریاني ژبه خبرې کولې). ټبرونو یا قومونو ګډو نیکونو ځانونه پرې معرفي کول او هغه یې د اصیلو ، شریفو ، خپلواکو او ډېر نجیب په معنا بلل دي.هر څوک چې د آریا په اصل و قوم و نژاد وي. یا ورسره تړلی وي. آریایي ، آرین یا آریان نوموي. هغه اندو اروپایي قوم چې په ډېر لرغوني پېر کې یوځای ژوند سره کاوه ، چې وروسته په دوه څانګو وویشل شول. یوه څانګه هند او بله یې آریانا ته راغله. پوهانو آریایي کلمه په ځانګړې توګه ټولو اندو اروپایي یا اندو ګرمانیک ژبو په توګه چې پیژندل شوې کارولې ده. همدا رنګه یې د ټولو هغو خلکو له پاره چې په پورته یادو ژبو یې خبرې کولې. د آریایانو اصطلاح کارولې ده. مګر په دې وروستیو کې د هر اړخیزو پوهنیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل چې ؛ آریایان Āryansد اندو اروپایي ختیځه څانګه ده ؛ چې په اریک (آریایي) ژبه خبرې کوي. یعنې نن ورځ غالباً د آریا کلمه د اندو آریایي ، آریاني ، نورستاني او داردي پښت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي او د دې تېرونو د ژبو ځانګې ته آریایي وایي. د آریا کلمه په ویدا سانسکرېټ کې د ښاغلي ، محترم مکرم ، مومن ، وفادار او د آریا ورته اوسیدونکو په مفهوم راغلې دی. د آریا کلمه د لرغونو آریاني ژبو د هغو له ډلې څخه په اوستا کې په لاندې ترتیب سره یاده شوې ده: په لومړي وندیداد فرګرد کې آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳ او ۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد او خوارزم ، آریوشیانه Airyoshayana (د آریایانو ځاله یا کور) یاد شوي، د فروردین یشت په ۳۱ برخه کې ایریاوه airyava چې لفظاً د آریایانو د مرسته کوونکي په معنا دی، چې د منوش چهره Manush chitra د کورنۍ نوم دی یاد شوی دی.آریا کلمه خشاثره Xšatθra په ترتیب دحکومت ، دولت او هېواد معنا لري. airyanamxšaθra د آریایي استوګنځي او ښار چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې ایران شار eranshar شوی دی. د آریا کلمه dahya یعنې لس سیمې کلمې په ترتیب سره aryanamdahyunam د آریایانو کلي او باندې او ټاټوبي ، دخوارینا ẋar∂anah د کلمې په ترکیب سره aryanam ẋar∂anah نومیالي مخکښ په معنا .

د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریا او آریایي خبرو سره له آریانا څخه د ډېرو نامیالیو له نومونو سره مخ کیږو . چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي دي. یوناني: airabazos ، آریاني : ariabazu هغه څوک چې د آریاني مټ او ځواک څخه برخمن وي. یوناني : ariazatos ، آریاني : ariazantu د مادانو یا میدیانو د یوې قبیلې نوم.یوناني: ariasai, آریاني ariaspa: (د آریایي اسونو لرونکی) د هغې قبیلې نوم دی چې ؛ د هلمند د سین دواړو غاړو ته استوګن وو.یوناني : arikai ،آریاني : aryaka

(c) ketabton.com: The Digital Library

(آریایان) ، د سیردریا د غاړو ښاري قومونه ، یوناني: arya piasus ، آریاني: arya-paisa د آریایي جامو او ګاڼو لرونکي. د آریان Aryan نوم په آسي (آستي) په آلان Ālān بدل شو. چې د هم هغه آستي ټبر نوم آلان و. او آلان په لرغوني یونان کې aλavoī دی.د آریا اصطلاح اندو اروپایي ، اندو آریایي د (ار) د فعلي ریښې څخه ترکیب شوې چې د اندو آریایي ار ننبې او روستاړی دی. په ټولیزه توګه دا روستاړی چې فعلي ریښې ته متصل شي له هغه څخه نوم یا ستاینوم جوړوي. دا سې شواهد شته چې د ya روستاړی د آریا په کلمه کې د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې ستاینوم چې د نوم ځای یې نیولی دی. دآریا ، آرین ، آریانا ، آریاني Āryāni ، آریو Ārio آري Ārii او آلان غوندې اصطلاوې له یوې سټې څخه دي. چې د آریک څخه اشتقاق او رامنځته شوي دي. آریک یا آري په خپل وار سره له var فعلي ریښې (نجیب) او د ya روستاړی جوړ شوی دی. د آریا کلمه د اوستا په متونو کې Āirya په سانسکرېټ Ārya همدا راز په لرغوني فرس په لرغوني یوناني arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه ، منځنۍ فارسي ، تاجیکي ، دري او پارسي ژبو کې یاده شوې ده. (۵:۴۱۳ مخونه)

په پایله کې ویلی شو چې آریایي هغو خلکو ته هغه شخص یا خلکو ته ویل کېږي چې د آریا له پښته او آریایي اړوندو ژبو خبرې کوي آریایي ګڼل کېږي او دغه کلمه د آریا ، او آریانا د کلمو نسبتي ستاینوم دی.

۱-۴ آریاني (Ariani):

د تاریخ په اوږدو کې په علمي او څېړنیزو غونډو کې په وار وار دا پوښتنه راپورته شوې ده ، چې آیا د آریانا کلمې له پاره په نیو ګړدودونو(لهجو) او تعبیرونو کوم ستاینوم کولای شو ؛ جوړ کړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريانا د ټولو او سيدونکو او دهغوی د مدنيت او نورو بيلابيلو مادي او معنوي امتيازاتو له پاره پرته له کومې استثنا وکارول شي. زما په اند دکوم صفت او بل څيز جوړوني ته به اړتيا نه وي. څرنګه چې مخکې مو د دې ليکنې په بيلابيلو سرليکونو کې تشريح او سپړنه وکړه. په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آريانا نوم د آريا څخه جوړ او منځ ته راغلی دی؛ يعنې لومړی د ټبر نوم او بيا دهغوی د استوګنځي نوم منځ ته راغلی دی. (آريا + نا = آريانا) مګر څرنګه چې آريا لرغونی مفهوم لري او هغه پخوانی مهال او زمان را نغاړي چې ټولو آرياو ، هنديان او پارسيان هلته يوځای وو. پردې بنسټ دا کلمه بايد په خپل ځای د هم هغه وخت اړوندو څيزونو او ارزښتونو له پاره په خپل ځای پاتې شي او پاتې ده. د آريانا له کلمې څخه داسې يو صفت را مځته کړو چې اوسنۍ آريانا د ټولو سيمو له پاره متوازن صفت او نومونه وي. هغه صفت چې د آريانا له نوم څخه جوړ شوی وي. هغه په طبيعي توګه آرياني Ariani دی. ولې ژر بايد دا يادونه وکړو چې دا صفت موږ اوس نه جوړوو بلکې د وخت په تيريدو سره جوړ او کاريدلی دی. چې دلته يې د بيلګې په توګه د (بيليو) يادونه کوو: چې دخپل اثر په لومړۍ پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې دا صفت په طبيعي او مطلوبه بڼه يعنې (Ariani) کارولی دی. (۱۱۷:۳۸ مخ) همدا رنګه اکادميسين داکتر عبدالاحد جاويد (د اوستا نومي اثر ۱۹۹۹ م)کې د اراتوستين او سترابون په حواله ليکي: «آريانا او سيدونکوته د ارياني ها نوم Arianiens ويل شوي دي. (۱۹:۲۴ مخ) همدا رنګه سر څيړونکي داکتر خليل الله اومړ په خپله يوه مقاله او ليکنه کې چې د (آرياني Āryani ژبې) تر سرليک لاندې ليکلي: آرياني ژبې په پراخه سيمه کې چې د سهيل له خوا د فارس خليج او عمان سين د لويدځ له لوري بين النهرين ، شمال له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قفقاز غرونو او د مرکزي آسیا دښتې محدودوي او په ختیځ کې د ژبو ټول افغانستان او د پامیر ځینې لوړې برخې د اباسین تر خولې پورې نیولې دي. (۹:-۱۳۳مخ) په پای کې یوې بلې د پام وړ مسئلې ته غوا ړم اشاره وکړم چې ؛ د فارس یا اوسني ایران هېواد د نومولو په اړه د لویې یا ستري آریانا د پراخې سیمې او ساحې اړوند تاریخ او ژبو ته نغوته کوم. د اوسني ایران نوم د شپږمې مخزیږد پیړۍ په نیمایي کې پارس Persian و او په **۱۹۳۵** م کال یې د ایران په نامه ونوماوه. د پارس ځینې وګړي آریایي نژاده دي. د پارس نومونه په ایران یا د ایران په نوم د آریانا اړوند ټولې قضایاوې د بیلګې په توګه فرهنګي ، تاریخي ، کلتوري مسایل او د ژبې مسئلې له ستونزو سره مخ کړې دي، د آریایانو قلمرو او پولې او آریاني ژبې د اوسني ایران او پروني پارس د آریانا په مقابل کې له محدودو او وړو سیاسي پولو ، سرحدونو او محدودو شخه خورا ډېرې پراخې او لرې ځي. د ایران صفت یا ستاینوم فني او ژبپوهنیزه معنا ایراني له دې متداولې یا دودیزې معنا سره چندان سمون او مطابقت نه لري ؛چې دا ابهام او سوتفاهم چې د آریانا یا د تاریخ ارزښتونو ، ویاړونو ، ژبو ، ژبپوهنو او فلالوژیکي نومونو د (ایراني) په نوم کارونه په قطعي توګه د ستونزو سبب ګرځي. چې د دې ستونزو د لرې کولو له پاره د لویدیځې نړۍ پوهانو هم خپله پاملرنه را اړولې ده او یو شمېر بیلابیلې نومونې یې وړاندې کړې دي. چې تر اوسه منل شوي نه دي. په دې وروستیو کې افغان پوهانو لکه پوهاند عبدالحی حبیبي ، داکتر غلام جیلاني داوري ، پوهاند محمد رحیم الهام او نورو چې د دغو پوهانو یادونه به د بیلګې په توګه زموږ د ادعا په ثبوت کې کافي وي.دوی په دې برخه کې پر ځای او له هوښیارۍ شخه ډک ګامونه پورته کړل چې د فرهنګي ، کلتوري ، تاریخي او ژبنیو مسایلو کې د ایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم پر ځای د پخوانی ریښې پر بنسټ د آریاني نوم وکاراوه. د آریانا ، آرین او آریا نوم دا امتیاز او ارزښت لري چې هم د آریانا او آریا نوم وساتي او هم په عین وخت کې د اوسني ایران څخه خورا ستر ، پراخ قلمرو او د پخوانی آریانا سیمې په برکې نیسي. (۱:۱۳-۵ مخونه) لنډه دا چې آریاني اصطلا د زړې ریښې پر بنسټ د پخوانی آریانا د نوم د ژوندي ساتلو او د پروني پارس او اوسني ایران له ورو کې سیاسیجغرافیایې د انحصار (د آریانا د ټولو امتیازاتو او ارزښونو)څخه د ژغورلو او د (باختري، پرسیک) ژبو د ډلوله پاره د مناسب نوم او پرځای اصطلاح کارونه ده.

۱-۵ ژبه:

په خوله کې د ژبې د وضعي او بڼې پراخه اغېزه په وینا کې د ډول ډول غږونو په رامنځته کولو کې د خالت او د خبرو په جوړولو کې د دې غړي عمده برخه اخستنه د دې لامل شوی دی، چې د بشري اړیکو دا مهمه وسیله د ژبې په نوم یاده شي.

ژبه هغه انساني ځانګړنه ده، چې د انسان له پیدا ایښت سره سم منځته راغلې، او د اساني کلتور تر ټولو لوی او خورا ستر ارزښت ګڼل کېږي. (۹:۴۲ مخ)

د ژبې پوهانو او څېړونکو د تاریخ په اوږدو کې ستري څېړنې او ګړوېږنې کړې دي بېلابېل اندونه او نظریات یې ورکړي چې د همدې نظریاتو په رڼا کې د ژبې د پېژندلو موضوع ښه څرګنده او ښکاره ده په ټولیزه توګه ژبه د نړۍ ژبپوهانو په دوه اصطلاوو کارولې ده.

۱- Tongue چې په ډېری ټولنو او هېوادونو کې هغې یوې ټوټې غوښې ته چې په خوله کې شتون لري او د خوند ،مزې، ډوډۍ خوړلو او د ژولو خبرې کولو لپاره ترې کار اخستل کېږي. ولې په ځینو ټولنو او هېوادونو کې همدا اصطلاح د پوهولو اورا پوهولو ژبې ته هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-اصطلاح ژبه Language: دلومړني انسان يعني آدم (ع) څخه را وروسته د تاريخي شواهدو پربنسټ له ډېرو پخوا وختونو څخه راپدېخوا انسان په ټولنيزه توګه ژوند کړی او دژوندانه داړتياووا و خپلو غوښتنو دپوره کولو له پاره يې به بېلا بېلو وسيلو څخه کار اخيستی چې ترټولو مهمه وسيله ژبه ګڼل کېږي.ژبه يا Language کانديد اکاډميسن پوهاند محمد رحيم الهام داسې تعريف کړې ده: ژبه دغږيزو سمبولونو داسې يو اکتسابي او ميثاقي سيستم دی چې دټولنې وګړي يې له يوبل سره دمفاهمې له پاره کاروي.(۱۲:۷مخ)

دالهام په اند دسيستم اصطلاح ددې له پاره کارېدلې چې ژبه ځانګړې جوړښتي نظام لري او دانظام دژبې دجوړښت په هر پړاو کې شتون لري.دڅېړنې داسانتيا په موخه دژبې دجوړښت پړاوونه،دغږيزجوړښت په نظام کې دګړيز(صرفي)جوړښت په نظام کې اوغونډليز(نحوي) جوړښت په نظام کې بايد ووېل شي همدارنګه دسمبول ،نښو يادونه په هغو نښو باندې اطلاق کېږي چې پرخه شي دلالت وکړي.خو (دال) او(مدلول) ترمنځ اړيکه وضعي اوميثاقي وي.دژبې رمزي نښې اوعلامې يعنې کلمې اونور معنالرونکي توکي له دې امله سمبولونه کارول کېږي چې هريو يې دداسې (دال) حيثيت لري چې په خپل (مدلول) باندې وضعي اوميثاقي توګه دلالت کوي.په عين حال کې دژبې دا نښانې ټولې غږيزې دي او په پورتني تعريف کې دا قيد راپه ګوته چې دپوهولو اورا پوهولو(مفاهمې) دوسايلوډولونه لکه (ايمايي ژبه) gesture Language،(علامه يي ژبه) Sign Language او د (ليک ژبه)written Language دپورته تعريف دمعرفۍ له ساحې څخه دباندې دي.(۲۲۸:۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ژبه په ټولنيز چاپېريال کې ټولنيز اصل دی. په دې معنا چې
د يوې ټولنې وګړويو له بل سره دخپلو موخو ،خيالاتو ،غوښتنواو اړتياوو
دپوره کولو ،شريکولواونورو اړيکو دټينګولو له پاره دژبې څخه کار
اخستل کېږي او ټولنيزو شرايطو پربنسټ دهغې توکي په خپل منځ کې
دغږيزو سمبولونو اوميثاقي بڼو په ډولوسره برابرکړي او کاروي يې.ژبه نه
يوازې داچې دانسانانو ترمنځ داړيکووسيله ده ؛بلکې د نورو ټولنيزو
بنسټونو (کلتوري، پوهنيزو ،اقتصادي، سياسي...) پايه هم ده اودخپلو
ټولنيزوځانګړتياوو په دليل دټولنو له اختلاف سره سمه مختلفه ده.يا په
بله وينا سره له دې چې دا اصل په ټولوبشري ټولنوکې شتون لري دنده او
ونډه يې په ټولو ځايونوکې يوشان ده خو بڼه يې په ټولو ټولنوکې په يوه
څېرنه ده او دعمل او کاروني لارې چارې يې د يوې ټولنې له بلې هغې سره
توپير لري. په داسې حال کې چې دژبې هره بڼه د يوې ټاکلې ټولنې
دوګړوترمنځ داړيکواو پوهاوي دنده ترسره کوي.داخبره ټولوته څرګنده ده
چې ژبې دبشري اړيکو ترټولومهمې وسيلې دي او ترڅوپورې چې
دوګړو ،ټولنو ،ټبرونو ،قبيلو ،ولسونواوملتونوترمنځ داړيکو وسيله وي
ژوندۍ ژبه ګڼل کېږي.کومو ژبو چې په هر دليل په يوه تاريخي دوره کې
پورته يادنقش له لاسه ورکړی هغوژبوته مړې او لرغونې ژبې ويل
کېږي.(ژبه دصوتي علايمواو سمبولوداسې يواختياري ،شفاهي سيستم
دی ،چې دهغه په واسطه ديوې ټولنې غړي په خپل ثقافت کې دننه يو بل
سره مفاهمه کوي) (ډاکترهربرت دپنزل ګرامر)
بلاک او ټراګر ژبه داسې تعريفوي:ژبه له غږيزوسمبولونوڅخه يوداسې
جوړشوی سيستم دی چې يوټولنيز ګروپ دهغې په واسطه له يوبل سره
مرسته اوهمکاري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه فقط دبنیادم دخولې وتي هغه صوتي اشکالوته وايي چې دی پرې دخپلو خيالاتو اظهاربل بنيادم ته کوي.
ژبه چې په عربي يې لسان يا لغت بولي اوله يوناني (لوغوس) څخه به جوړه شوې وي چې معنايې کلمه ده اوپه اروپايي اصطلاح يې Languageبولي هغه ږغونه دي ،چې ددغو په وسيله هر اولس دخپلو مقاصدو تعبيرکوي يا هغه اصطلاحي ويناوې دي، چې ديوه قوم پرژبه جاري وي.(۲۲:۲۲مخ)
ژبه په ټولنيز چاپېريال کې دپوهولواوراپوهولو وسيله ده او ترټولو مهمه دنده يې پوهاوی دی. دپورته يادونوڅخه دا سې تحليل کېدلای شي، چې ژبه په ټولو ټولنيزوبهيرونواوپه هغوپورې اړونده برخوکې مخامخ اوغير مستقيمه توګه ورګډه ده، هېڅ يوه دا سې پروسه نشته چې پرته له ژبې او يوازې پرمخ ولاړه شي.دژبپوهنې يوه پوه اوڅېړونکې (هېنګ هاوز Ebbomghaus) دژبې په اړه داسې ويلي:ژبه په يوه رسم او رواج کې دنښونښانو يوه سيستم ټولګه ده او دغه نښې نښانې په هروخت کې توليدېدای او منځته راتلای شي.(۲۳:۳۲مخ)
دژبې دپيدا ايښت په اړه بېلابېل نظرات شتون لري ،چې دټولو راوړل ناشوني دي ،يوازې دوه نظرونه را اخلم:ځينې په دې اند دي چې انسان پنځلس سوه زره کاله دځمکې پرمخ پرته له ژبې اوکلتورڅخه ژوند کړی اولس لکه کاله مخکې له نن څخه دژبې کارونه يې پيل کړې ده .
ولې مقابل نظريات يې چې زما په اند ځواکمن او پرمعتبرودلايلو او اسنادوولاړدي هغه دادي:چې ژبه دانسان دپيدا ايښت سره سم منځ ته راغلې ځکه چې دانسان بې ژبه نه شلېدونکې او مهمه ځانګړتيا ده .(۵:۱۸۲مخ)
همدا راز په دې اړه قرآن عظيم الشان صريح او ښکاره معلومات وړاندې کوي:(وعلم آدم الاسماء کلها)(سوره بقره لومړی سپاره ۳۱ آيات) ژباړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او الله (ج) ور وښوول آدم (ع) ټول نومونه.(۳۰:۹۲مخ) چې د نومونو ټولګې څخه ژبه رامنځته کېږي. همدا رنګه بل ځای فرمايي:(خلق الانسان علمه البيان) (۲۷سپاره ،الرحمن سوره،۲آيت)ژباړه – پيدا مې که انسان او دبيان او وينا پوهه مې ورکړه.چې د دې آيات له مخې ثابتېږي چې د انسان له پيدا ېښت سره سم ژبه هم منځته راغلې ده .دژبې په اړه د پورته ټولو تعريفونو او اندونو په پای کې بايد ووايم چې که څه هم ژبې دلومړني انسان يعنې آدم(ع) څخه را وروسته دتاريخ په بهير کې بېلابېل پړاوونه او ډولونه تېر کړي دي؛ترڅو دې حد او موقف ته را رسېدلې ده ، نو زه به هڅه وکړم داوسنيو حالاتو او نظرياتو سره سم يو څه ناڅه وروستی تعريف ورته ورکړم. ژبه ديولړ معنا لرونکو ويېزو او اوريېزو غږونو يو داسې سيستماتيکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه ، خيالات، افکار، عاطفې، احساسات، پوهې،تجربې،غوښتنې او هر اړخيزې اړيکې دهغې په وسيله يو تر بله لېږدوي.دژبې وړتيا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنيز چاپېريال کې ژبه يوه ټولنيزه ، اکتسابي،ميثاقي او قراردادي پديده ګڼل کېږي.دژبې دجوړښت په اړه پوهانو بېلابېل نظريات وړاندې کړي دي چې دهغو له ډلې څخه يو څو نظريات راوړو.ژبپوهان په لومړي سر کې ژبې په دوه کټګوريو وېشي.

۱ مصنوعي ژبېLanguage Arficial : هغه ژبې چې ديوه ځانګړي ميلي اونړيوالو موخوته د رسېدو له پاره دطبعي ژبې په مرسته رامنځته شوي دي لکه:رياضيکي، کيمياوي، کمپيوټري...ګڼ سمبولونه ټاکلي دي.

- طبعي ژبه Natur Liche spreche:طبعي ژبې څخه موخه انساني ژبه ده چې انسانان يې د پوهولو او را پوهولو له پاره په ليکلي او ناليکلي بڼه په خپلو منځو کې کاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲فلالوژي (Philology):

مخکې له دې چې د فلالوژۍ یا فقه اللغې په اړه هر اړخیز بحث وکړو ؛ دا باید ووایم چې فلالوژي د ټولو هغو پوهو او علومو څرګندونکې ده ؛ کوم چې د یوه ټبر یا قومونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه ټولیز کلتور او ادبي آثار چې دهغې ژبې یا ژبو د وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. سره له دې چې اوس ژبنیو پوهنو او څېړنو ډګر دومره پراخ شوی چې د پوهنو بیلابیلې برخې د یو بل په مرسته د بشپړې څېړنې او سپړنې لاره هواره کړې .بیا هم د علام رشاد اکادمۍ د څېړونکي شیرشاه رشاد په اند ، لغت پوهنه (فقه اللغه) د ژبنیو څېړنو هغه بشړونکې څانګه ده ، که لغوي څېړنې په ډېره دقیقه او ژوره توګه تر سره شي د ژبو ویش او دهغو ترمنځ د اړیکو په پلټنه کې ښه پوره مرسته کولای شي.

همدارنګه استاد پوهاند عبدالحی حبیبي وایي: « په ژبنیو څېړنو کې د ژبو د پرتلیزې پلټنې بحثونه خوارا مهم دي او د دغو پلټنو په مرسته موږ کولای سو؛ ډېر ادبي او تاریخي حقایق څرګند کړو او د یوه محیط د ژبو او لهجو تاریخي اړیکې او خپلوۍ ځانته معلومې کاندو.» (۱:۳۲مخ) فلالوژي یوناني کلمه ده چې ژباړه یې عربي ته فقه اللغه کېږي.چې د فکر کولو بحث او وینا سره د دوستۍ په معنا راغلې ده. خپله (فیلوس) یوناني کلمه ده ، (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث او کلمه) معنا لري. تر هغه مهاله چې په لرغوني یونان کې پخواني علوم سره بیل شوي نه وو. دا کلمه رامنځته شوې ، پرته له دې چې دعلمي فعالیتونو څانګه یې په پام کې ونیول شي ،ټولو علمي شخصیتونو ته فیلولوګ (د پوهې او وینا خاوند) ویل کیده. (۹:۱۴مخ) روسته روسته بیا د علومو د تراکم او ډېروالي پرمختګ او اړتیا له مخې د بیلوالي او ځانګړیتوب په پایله کې د فلالوژي مفهوم او مضمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم بدلون وموند. دا چې په منځنيو پيړيو او د رنسانس دوره کې د لرغونې دورې د ليکوالو ليکنې د فلالوژي د پوهانو اصلي ماخذونه وو ، نو له دې کلمې نه هم د هغې پوهې استنباط وشو ، چې د لرغونو ادبي آثارو په تفسير څېړنه او مطالعه بسنه کوي.

د يادو شوو مستلزمو او اړينو آثارو څېړنه د هغو ژبو چې دا آثار پرې ليکل شوي او د هغوی د پيدا ينبت د مهال د فرهنګي او تاريخي وضعې څېړنه و. په دې تولو سربيره د وخت په تيريدو د فلالوژي يا فقه اللغې اصطلاح د هغې پوهې له پاره وکارول شوه چې په راپاتې ليکنو او آثارو کې يې د هغې يا د غې قبيلې او ټبر کلتور او فرهنګ څېړي. ورو ورو چې د خلکو ترمنځ د او سني صنعتي پير او پړاوو اړيکې پراخې شوې په اروپا کې څو ملي دولتونه رامنځ ته شول ، نو د ژونديو ملي ژبو د راسپړنې او څيړنې اړتيا پيدا شوه.همدا مهال د ختيځو ژبو (ترکي ژبې – له ۱۵ زيږديزې پيړۍ راهيسې ، آريايي ژبې – له ۱۲ سپاړلسمې زيږديزې پيړۍ راهيسې همدا راز فنلاندي ، قفقازي ، يغنوري د لرې ختيځ او نورو ژبې ....) اړونده لومړنۍ شرحه تاليف شوه.همدا رنګه د (تطبيقي ګړدودونو او ژبو ويې پانګه)په نامه د روسيې پوه :س.پلاس تاليف چې د ۱۸ پيړۍ په پای کې په پترزبورک کې خپور شو ،د نړۍ د ۲۷۲ ژبو وييونه او لغات لري. همدا راز د نولسمې پيړۍ متنونو د لرغونو او ژونديو ژبو ډېر هغه آثار د پوهانو په واک کې ورکړل چې پخوا تر دې ترينه نا خبره وو او د اړتيا له مخې د مطالبو د تراکم او پاړسوب له امله د فلالوژۍ پوهه يې هم په څو څانګو ووېشله. د بيلګې په توګه: سلاوي ، آريايي او روماني فلالوژي چې د نولسمې پيړۍ په پيل کې بيلې شوې او د لرغوني پېرد ليکنو او ليکوالو دمتونو او ليکنو د تفسير ، تعبير او لوستنې حواله يې په پخوانۍ يا په اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیکي فلالوژۍ ورکړه. په دې توګه اوس په دودیز ډول سره فلالوژي کلمه د ټولو هغو علومو ، پوهنو ، بیانونکې ده ؛ چې د یوه قوم او یا قومونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (عام کلتور او ادبي آثار) چې د هغې ژبې یا ژبو د ویونکو وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي.

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:

د ټولنیزې او پېښلیکي (تاریخي) ودې په بیلابیلو پړاوونو کې د یوه ټبر یا قومونو لیکلی آثار دي. له دې امله فلالوژي د کلتوري تاریخ او تاریخي پوهنو له ټول څانګو سره چې غالباً د تاریخ او فلالوژۍ څانګه ترسرلیک لاندې سره یوځای کېږي نیږدې اړیکې لري. د فلالوژۍ او تاریخ ترمنځ دنږدې اړیکو لامل دادی چې فرهنګي او تاریخي څېړنې تر ډېره بریده د لیکلو آثارو ، متنونو او سرچینو په څېړنې پورې اړه لري. هر څومره چې دا څېړنې د لیکنو آثارو تجزیه ، شننه او په تحلیل ولاړې وي. هغومره یې فلالوژیکي اړخ ځواکمن وي. له بله پلوه فلالوژیکي څېړنې په ځانګړې معنا یعنې ددغه یا هغه قوم د ژبې او ادبي آثارو ارزونه د ټولنې د ژوند د تاریخي شرایطو د څېړنې وړ ژبې او ادبیاتو په نظر کې نیولو سره ناشونې ده. ادبپوهنیز او ژبپوهنیز مصالح یو ډول دي یعنې کلمه ، هغه کلمه چې په غږ اداء شي یا ثبت شي یا متن خو د ژبپوهنې موضوع ژبه او د ادبپوهنې سکالو ادبي آثار ،دوه بیلابیل څیزونه دي. ادبي آثار چې د کلتوري تاریخ یو اړین توکی دی. په عقیدوي او فکري ښکاره جوړښت ، روبینا پورې اړه لري. خو کلتوري بهیر بیا په هغه ټولنې کې د تکامل سیر د تولنیزو قوانینو تابع دی. ژبه یوه ځانګړې ټولنیزه پدیده ده ، چې په فکر او ظاهري عقیدوي جوړښت پورې اړه نه لري. د تکامل بهیر یې د نورو قوانینو تابع دی. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

املہ کہ هغہ ځانګې چې ژبہ یې موضوع ده لہ هغو ځانګو سره چې ادبي پنځونہ یې موضوع ده یوځای کړو لہ خورا ستونزو سره بہ مخامخ شو.(۱۴: ۱۰مخ) د ادبپوهنې موضوع ادب او ادبي فکري آثار دي او ژبپوهنې موضوع یعنې ژبہ ،چې دوه سره بیل څیزونہ دي. ادبي اثار چې دکلتوري تاریخ یو مهم توک دی ، دیوه ملت فکري او عقیدتي روبنا پورې تړاو لري ، تاریخي او ادبي بهیر یې د یوې ټولنې عقیدوي او فکري دټولیز تکاملي سیر د قوانینو تابع ده. خو ژبپوهنہ یا ژبہ پہ ټولنیز چاپېریال کې یوه ځانګړې ټولنیزه ښکارنده ده ؛ چې فکري او عقیدتي روبنا پورې اړه نہ لري او پرمختیایي بهیر یې د نورو قوانینو(ژبپوهنیزو) تابع ده. (۱۳: ۴۳مخ) لہ دې سره سره فلالوژي چې څو اړخیزه ، پیچلې او واحده راڅرګنده ده ،ځکہ لہ پخوانیو وختونو څخہ علمي دود او دستور پہ دې بنسټ ولاړ وه. هغہ ډېرې تجزیې او ویشنې چې ددې پوهې پہ زده کړه کې ترسره شوې ددې پوهې شتون د پام وړ ګرځوي. او دا چې د ژبپوه او ادبپوه د څېړنې مطالب یو دي. هم د فلالوژي زده کړه د یوې ځانګړې پوهې پہ ډول غوره کوي ، دبیلګې پہ توګہ سره لہ دې چې ادبپوه اوژبپوه د څېړنې پہ کړنلاره (طرزالعمل) کې ډېر توپیر شتون لري او هغہ ژور توپیر دی چې ادبپوهنې پہ کاري اسلوب کې لہ یوه او دژبپوهنې پہ هغې کې لہ بلہ پلوه تر سترګو کېږي بیا هم دا دواړه پوهې لہ یو بل سره نہ شلیدونکی تړاو لري. ځکہ چې د دواړو د څېړنې مواد هم یو ډول دي او دواړه د لیکنو آثارو او متنونو سره سروکار لري.

هغہ لرغونې لوحې چې پہ ډبرو کښل شوي ، د منځنیو پیړیو خطي نسخې ، د پهلوانۍ حماسې ،عامیانہ افسانې او معاصر هنري آثار ټول د کلام پہ مرستہ بیان شوي دي .او نہ یوازې د لیکنو ادبي آثاروبرخہ ده؛ بلکې ژبنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

آثار هم دي او د ژبپوهانو څېړونکو پام هم ځانته اړوي. او د ادبپوهانو هم سره له دې چې دا پام اړونه سره توپير لري ، مثلاً مهم لرغوني آثار لکه: اوستا او يا د شهنامې په ډول د پهلوانۍ حماسې او په همدې مهال کې د آريايي ژبو د پام وړ مهم آثار دي. (تر دې چې اوستا د خپل پېر يوازينی تر اوسه را پاتې اثر دی. ژبه د ژبپوه د مطالعې موضوع ده ؛ ولې دادبپوه لپاره هم فوق العاده ارزښت لري د يوه قوم ادبي ، فرهنګي ، ملي نا ليکلي آثار او ليکني ادبيات د کلمې او غږونو نطق او يا ليکني بڼې په وسيله بيان شوي او بيانيږي. د ماکسيم ګورکي د تعريف له مخې ژبه هم د ادبياتو اصلي او بنسټيز توکی دی او هم يې مصالح (ژبه د ادبياتو لومړنی توکی دی) او اصلي توکی دی. که عين وخت کې د ژوند له پېښو او پديدو سره يوځای شي – مصالح يې ادبيات جوړوي. څنګه چې مخکې مو يادونه وکړه؛ فقه اللغه له تاريخ او کلتوري تاريخ سره نږدې اړيکې لري په ځانګړې توګه د ختيځو سيمو فلالوژي چې د تاريخي علومو په ډول ډول څانګو پورې اړه لري د ځينو اسبابو او لاملونو له مخې د ختيځو سيمو د تاريخ ، فرهنګ ، او ژبني تاريخ ادبياتو او ليکنو آثارو مطالعه چې پخوا هم د لويديځ د نظر ملاتړ او پوهې د سيوري لاندې ترسره کېده په ټيټه کچه کې ځای لري. د څېړنې او پلټنې په برخه کې د هغو سترو برياوو سره سره چې د وخت د شوروي او نورو هېوادونو د ختيځ پوهانو په برخه شوي هم دي. ختيځ پېژندنې زوړ وروسته پاتې والی د لويديځ پېژندنې سره په پرتله له منځه تللی نشو شمېرلی. دا چې ډېر تاريخي آثار نه دي څېړل شوي نو ختيځ فلالوجيست اړ دی چې په يوازې ځان په هر اثر يا تاليف کې ورته را پيدا شوي فرهنګي او تاريخي اکر (حالت) اووضعې څېړنې ته همت وکړي. له بله پلوه په پخوانيو ليکنيو اثارو د کره کتنيزو تاليفاتو کمښت ختيځ پوه ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ پوه اړیاسي چې په نوموړو آثارو د فلالوژۍ له انده څېړنه وکړي. (۱۱:۱۴ مخ) په پای کې باید ووایو چې د فلالوژي موخه او دنده داده چې د ټولنیزو او تاریخي ودې په بهیر کې د یوه قوم یا یوه ملت ژبني ، ادبي ، کلتوري او فرهنګي آثارو څېړنه ،ارزونه ،سپړنه او مطالعه کوي. او د تعریف په برخه کې یې داسې ویلی شو چې فلالوژي د یوه ملت یا ولس ژبه او په هغه ژبه لیکلي ادبي اثار چې د هغې ژبې د وګړو په وسیله د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوی (فرهنګ او کلتور) تر بحث او څېړنې لاندې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه

آریاني فلالوژي هغه پوهه ده ؛ چې آریاني ژبې او هغه ادب (له دې ډلې ولسي ، نالیکلې پنځونې او ادبیات) چې د نوموړو ژبو په وسیله رامنځته شوی له تاریخ سره د هغو تړاو ته په پاملرنې سره مطالعه او تر څیړنې لاندې نیسي .له پورتنۍ پیژندنې ښکاره ده چې ددې پوهې بنسټ د آریاني ژبو له مفهوم او دا چې د دغو ژبو د آریاني والي نښې څه دي څخه عبارت دی یا په لنډه توګه له هغو ژبو څخه بحث کوي چې د آریاني مفهوم او نښو ځانګړنو څخه برخمنې وي. په بله وینا هره ژبه او ګړدود چې د آریاني ژبو په کورنۍ پورې اړه لري او هر متن چې د نوموړو ژبو یا لهجو څخه په یوه لیکل شوی وی د آریاني فلالوژۍ د مطالعې موضوع بلل کېږي.

د دوی په اند د خدایانو او پهلوانانو په اړه اوستایي سرودونه او بدلې د لرغونې فارسي ډبرلیکونه په منځنۍ فارسي مذهبي او غیر مذهبي آثار ، د پارتي ژبې اقتصادي او وتیز لاسووندونه او اسناد چې په خاوروینو لوښو لیکل شوي ، سغدي لیکونه او په څرمنو ، لرګیو ، سیکو او په لوړ بیه توږل شوو ډبرو سودا ګریز او اقتصادي اسناد همداراز هغه مهرونه او لوښي ،چې په خوارزمي ، باختري ژبو منځنۍ فارسي او سغدي ژبو پرې مطالب لیکل شوي مانوي سرودونه یا میدي ځانګړي نومونه په ساکي ژبه ځینې ځانګړي نومونه او بودایي تالیفات په منځنیو پیړیو کې دکردي ،تاجیکي ، ا پارسي ژبو شاعرانو دیوانونه او د پارسي او تاجیکي رومانونه یا معاصر افغاني (پښتو) کردي ، پارسي ورځپاڼې یا هم په تولیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور پورې تړلي یادښتونه او بې شمېره آریایي ،یا آریاني لهجې (د غرې لیکنې یا د غرېونو د ضبط په ډول) دا ټول متون که هرڅومره دوخت ، ځای ، لیکنې ، مضمون، موخې ، دیني اړیکو او تاریخي ارزښت په پلوه توپیر ولري یو ځیز یې سره ګډوي چې هغه آریایي او آریاني والی دی او دا ټول کیدای شي دیوه مصلحت په ډول د آریاني یا آریایي ژبو او بیا د تکامل د هغې یا دغې دورې دمطالعې له پاره وکارول شي ، دا خو طبیعي خبره ده چې ددې هر اثر اهمیت او ارزښت د فلالوژیکي مطالعاتو له نظره سره توپیرلري د بیلګې په ډول د اوسنۍ پارسي او تاجیکي او دري د مطبوعاتو او ډلیزو رسینو متنونه که څومره ډېر دي ؛ او لوستل او تفسیر یې څه شک ،تردید او ستونزه نه پیدا کوي او څه نا څه توپیر هم نه نه سره لري خو که هرڅومره د لرغونې دورې په لور لاړ شو او ژور شو نو وضع بلکل بدلون مومي یو شمېر لرغوني آثار چې زموږ لاس ته راغلي اصلاً لږ دي او نوموړي آثار د اوسنیو ژبو د متنونو په خلاف په اسانۍ د پوهیدلو وړ نه دي. هر څومره چې د یوې ژبې آثار لږ خوندي شوي وي د ژبپوهنې تاریخ او فرهنګ له پلوه یې هم هغومره ارزښت ډېر وي. خو په ورته وخت کې یې مطالعه هم ستونزمنه کېږي. هر هغه څیړونکی چې لرغوني آریانا آثار څیړي له ډول ډول ستونزو سره به مخ کېږي: لکه د متن سموالی ، او ناسموالی ،تاریخ یې ،د تدوین شرایط یې ، وضع ، حالت ، ساتنه او له منځه تګ یا استنساخ یې ، د تحریف موضوع او هغه تړاو او تصحیح سمونې چې یوه لیکونکي په خپل سر کړي. کله کله دغه متونونه ټوټه ټوټه او غوڅ غوڅ زموږ لاس ته رارسیدلي دي غورځي ، پرځي او خلاوې لري؛ خو یوازې د تدوین او تنظیم د ځانګړو اسلوبونو په مرسته یې رغولی شو.(۲۹:۴۳) که د څیړونکو او محققینوسرو کار له داسې متن سره وي ؛ چې ډېر پخوا هیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی او نا متداولې او مسلکي ژبې باندې ليکل شوی وي. نو کار څو ځله پيچلی او ستونزمن کېږي. په ځانګړې توګه که په نا سم او معضل ستونزمن ليک ليکل شوی وي. چې د متن لوستل ډول ډول ممکنوي ، ډېره مهمه وسيله چې په ډېره اندازه موضوع او اروي او په نا مشهودې او مجهولې ژبې د متن لوستل آسانوي له خپلوانو ژبو سره يې تړاو دی. او يا هم د پام وړ ژبې د تکاملي او بشپړاوي بهيرد نويو پړاونو آثار دي. د بېلګې په توګه د لرغونې فارسي د رمزونو کشفول او لوستل (له شپږمې تر څلورمې مخزيږد پيړۍ)ناشونې وو. که يادې دورې د ډېرليکونو ژبه د لرغونو آريايي او ستا او لرغونو هندي ژبو له متونو سره نه پرتله کېږي او د پارسي د بشپړاوي وروستي پړاوونه (منځني او وروستي) په پام کې نه وای نيول شوي دلږو پيژندل شوو او مجهولو ژبو په تفسيرولو کې د خپلوانو ژبو له آثارو کار اخيستنه د تطبيقي او تاريخي ژبپوهنې په اسلوبونو د پوهيدنې او کارونې سره تړلي دي. هر څومره چې لرغونې دوره ته ور وړاندې کيږو او پرمخ ورځو د تاريخ او فلالوژۍ اړيکې يا په بله ژبه تداخل لا ډېر احساسيږي او څرګنديږي. د يوې تاريخي څيړنې کچه د يوه متن په سم لوستلو پورې تړلې ده. د لرغونو متونو لوستنه چې ډېری ټوټه ټوټه تر لاسه کېږي او له پېچلو اصطلاحاتو او ويیکو ډک وي تل مفهوم نه ورکوي. هغه وخت شونې ده چې څيړونکی د هغه چاپېريال په کلتوري او تاريخي حالت او وضع کې ور ننوځي. چې متن په کې ليکل شوی دی، او له ټولو هغو کلتوري او تاريخي خپلويو سره آشنا وي. چې په اړوند چاپېريال او هغه وخت سوری غورځوي. دانو د اړتيا په وخت کې د فلالوژۍ په نړۍ او د اټکل (فرض) شوي چاپېريال ، افکارو ،معتقداتو باورونو او د ژوندانه په ډول په درستو پوهيدو پورې اړه لري. په لازمي ډول په دې وخت کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونپوهنې له مادي فرهنګ ، هنر ، دين او سکه پېژندنې له تاريخ او له نورو ډېرو فرعي او مرستندويه تاريخي څانګو سره سروکار پيدا کېږي.

آريايي فلالوژي هغه پوهه ده چې د دوه زره او پنځه سوه ۲۵۰۰ مخزيږد کلونو (له شپږمې مخزيږد پيړۍ ترنن) او بيلابيلو اړوندو تاريخي دورو ليکنو آثارو باندې ولاړه ده.له دې امله په دې پوهه کې تاريخ ډېر ارزښت او اهميت لري.ارياني فلالوژي د خپل شتوالي په پېر کې د آرياني ژبو قومونو له نورو څانګو لکه تاريخ ، فرهنګي تاريخ سره نږدې تړاو ساتلو کې وده کړې ده. او په ټوليزه توګه دا پوهه هغه څانګه چې آريانا پېژندنه نومېږي جوړوي.

په دې بنسټ آريايي او آرياني فقه اللغه يا فلالوژي د آريانا پېژندنې له څانګو څخه يوه ده. يعنې هغه ګډه پوهه چې د آرياني ژبې عمومي تاريخ او د آرياني ژبو قومونو د کلتور او فرهنګ تاريخ تر څېړنې او مطالعې لاندې نيسي. (۱۴: ۱۲-۱۳ مخ)

د پورته څېړنې پر بنسټ ويلی شو ؛ چې آرياني فلالوژي هغه پوهه ده چې د آرياني ژبو او هغه ليکني ادب او فرهنګي او کلتوري مسايل چې د آرياني قومونو د ژبو(فرسيک ، باختري) په وسيله رامنځته شوي د تاريخ په اوږدو کې تر څېړنې او بحث لاندې نيسي. د تاريخي شواهدو په مرسته د آرياني ژبو او اقوامو ګډ کلتوري او فرهنګي مسايل څېړلی او پلټلی شو چې دا په آرياني فلالوژۍ کې د تاريخ له نظره يې ارزښت ښيي. د آرياني فلالوژۍ موضوع او څرنګه چې دا موضوع د آريانا پوهنې يوه برخه ګڼل کېږي نو د آريانا پوهنې په برخه کې د آهميت وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې د آریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام:

آریاني فلالوژي نه یوازې د آریانا پوهنې له ډول ډول څانګو بلکې د ختیځ پوهنې له نورو ډېرو څانګو لکه هند پوهنه ، سامي پوهنه ، ترک پوهنه او نورو سره نږدې اړیکې لري. دغه تړاو د آریاني ژبو قومونو د تاریخ معلول دی. چې د خپل شتون په پېر کې یې له نورو هغو قومونو سره چې په نورو ژبو غږېدل ډول ډول و تېږ (اقتصادي) ، کلتوري او ژبنۍ اړیکې لرلې دي. څرنګه چې وروسته به وګورو او د آریاني ژبو پرتله له هندي ژبو سره د لرغونو آریاني ژبو د ارزونې او د دې ژبو د تاریخ په تدوین کې لویه مرسته کوي. سامي او بیا په لومړۍ کچه عربي په خپل لغوي ترکیب کې له ډېرو آریاني ژبو نه ژوره اغیزه لري. له بله پلوه آریاني لغتونه له لرغونو پیړیو (بین النهرین) د دوو رودونو ترمنځ د قومونو ژبې ، قفقاز ، هندوستان ، شرقي ترکستان ، منځنۍ آسیا او وړې آسیا د ژبو ترمنځ ډېر نفوذ کړی و. په عیلامي ، اکدي ، آرامي ، عربي ، ارمني او ګرجي ژبو کې د آریاني لغتونه د پام وړ پاتې شونې موندل شوي دي.د شمالي هند او ترکیې ژبې له آریاني ژبو ډېر ویيونه (لغتونه) پور کړي دي. او د لرغونو آریاني ژبو قومونو (فارسیان ، پارتیان ، سغدیان ، میدیان او ساکان) د لیک په بشپړاوي کې هم سامي ژبو تېرونو یعنې بابلیانو ،آرامیانو او عربانو ستره ونډه لرلې . د لرغونې زماني آریاني ژبو قومونو تر ډېره بریده په بیلا بیلو مهالونو کې د دغو لیکونو پر بنسټ خپل لیکونه را پیدا کړي دي. لکه(د لرغونو پارسي ، میخي ، اوستایي ، خوارزمي او پهلوي لیک) چې د لیک د بشپړاوي بهیر په تاریخ او د هغه په لیږد کې د ختیځو سیمو نورو تېرونو لکه (ترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې ، او يغوران او نورو) ته ډېر ارزښت لري. په همدې مهال کې آريانا پوهنه چې د ژبې په فلالوژۍ څېړنه کوي نه شي کولای چې د ترک ژبو او آرياني ژبو قومونو د تاريخي ، فرهنګي او ژبنيو اړيکو په موضوع کې چې په منځنۍ آسيا ،آريانا او ګاونډيو سيمو ترمنځ دژبنۍ نقشې دبنسټيزو بدلونونو لامل و ، بې له ليوالتياووسي. د لرغوني آريانا ليک او کتيبې د لرغوني ختيځ ، منځنۍ آسيا ، قفقاز او ګاونډيو ځمکو د قومونو د تاريخ (پېښليک) کلتوري تاريخ ،باورونو او معتقداتو او د دينونو د مطالعې او څېړنې له مخې يوه ګران بيه سرچينه شمېرل کېږي. ايراني ليکوال کريم کشاورز په اند «د فارسي د بې شمېره پوهنيزو او تاريخي آثارو او څېړنو ته په کتو سره د فارسي وروستۍ دوره ډېره د پاملرنې او ارزښت وړ ده» څرنګه چې پورته مو يادونه وکړه د ۲۵۰۰ کلونو په اوږدو کې ليکنې اصيل آثار د آرياني ژبو د کورنيو په بشپړاوي بهير شاهدي ورکوي. سربېره پردې بايد ووايو چې آرياني ژبو تر ټولو لرغوني ليکني آثار په ورته وخت کې د هندو اروپايي ژبو له تر ټولو پخوانيو اثارو څخه دي.له دې امله د ارياني ژبو د تطبيقي تاريخ مطالعه نه يوازې ددې کورنيو د ژبو د بشپړاوي بهير د قوانينو د پېژندلو په برخه کې بلکې دټولو اندو اروپايي ژبو په اړه په ټوليز ډول با ارزښته مصلحتونه په واک کې ورکوي. د آرياني ژبو مطالعې د هندو اروپايي ژبپوهنې په برخه کې ډېره مهمه ونډه لرلې او لري يې د آرياني او سلاوي ، آرياني او ارمني ، ارياني او بالتيک ژبو ترمنځ د تړاو ځانګړو مسايلو د ژبپوهانو ځانګړې پاملرنه ځانته را اړولې ده. طبيعي ده چې په دې لړ کې بايد د اوسنيو آريايي ژبو ارزښت او اهميت له پامه ونه غوځوو ، هغه آثار چې په ځانګړي ډول په آرياني ژبو او په ټوليز ډول په پارسي رامنځته شوي يوه وخت په ټول پخواني او منځنۍ ختيځ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له قسطنطنيې په غرب کې تر کلکتې او چين د ترکستان تر ښارونو په ټول ختيځ کې خپاره وو. او نه يوازې د ختيځو ټبرونو بلکې د روسي او يو شمېر اروپايي قومونو په ادبياتو يې هم اغيزه لرله.

د آرياني قومونو ادبيات چې د پيړيو له ژورو سرچينه اخلي د نړيوال ادب پنځونې د تاريخ په بهير کې يې مهمه ونده او ونډه لرلې او لري يې او د دې آثارو څېړنه او مطالعه چې زرګونه کلونه لرغونتيا او سابقه لري د نړۍ د کلتوري او فرهنګي تاريخ له مخې د ډېر زياد پام وړ دي. (۱۴: ۱۴-۱۵ مخونه) سره له دې چې د دې سيمې په فلالوژۍ او ادبياتو په دې وروستيو دوو پيړيو کې علمي څېړنې تر سره شوي دي نو له دې سره جوخت د دې سيمې ټولو ژبو او ژبپوهنې ته چې د فلالوژۍ بنسټيز خام مواد او توکي دي کار شوی او بايد وشي. ځکه چې ژبې د بشر په ټولنيز ژوند کې اړينه ونډه لري ، ولې له ژبې سره مو د ډېرې مينې او څرنګه چې بشر وربانديې اشرافيت او لوړوالی پيدا کړی هغسې پالنه نه ده کړې. د بشري ژوندانه په اوږدو کې له مناسبې پاملرنې غوځيدلې او زموږ په څير ټبرونو خو په کوټلي توګه ژبې ته خدمت او کار کول ، نعوذ بالله تعصب ګڼلی دی ، څرنګه چې د بشر له ځانګړتياوو څخه خوراک ، څښاک ، خوځښت او ساه ايستنه يوه غريزه او طبيعي امر ګڼل شوی دی ژبه هم بايد د بشري ژوندانه په هر اړخ او برخو باندې د ډېرو اغيزو درلودلو له امله تر ډېرې پاملرنې لاندې راغلې واي او راشي. او ځينې ولسونه بايد د تاريخ په اوږدو کې ترينه نا خبره او غافله نه واى پاتې شوي چې اوس يې د ژبې د ليکلو اسناد د تباهۍ او له منځه تلو له امله پر نژادي او قومي حتمي حضور او لرغوني شتون باندې ملنډې وهل کېږي ؛ داځکه چې د انسان او نورو شويو ترمنځ توپير په لومړي سره کې يوازې او يوازې د ژبې او نطق سره شوی او کېږي. له دې امله په کارده چې د هېواد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني هېواد (آريانا) په ټولو څېړنيزو مرکزونو کې د آرياني ټولو ژبو او يا هم ژوندیو ژبو شتون ته متوازنه پاملرنه وشي. د ژبو د څېړنې او مطالعې له پاره د فلالوژۍ د يوې برخې په توګه ژبپوهنه په ننۍ مفهوم سره په بشپړه توګه یو نوی علم او پوهنه ده. چې دیوې او يا هم څه پخوا زمانې را هیسې د یو لړ ژورو او پرله پسې څېړنو او مطالعاتو په لړ کې رامنځته ، پرمختګ او پراختیا موندلې ده. په دې برخه کې له ډېرو پخوا زمانو تر اوسه د ژبې په اړه پلټنې او څېړنې روانې دي. چې دلته په لنډه توګه یادونه کوو. په پیل کې به د ژبپوهنې په اړه څه نا څخه معلومات په خپل هېواد او اړوندو برخو کې وړاندې کړو. په لنډیز کې باید ووایم چې د ختیځپوهنې په څانګو کې دآریانا اوآرياني فلالوژۍ د ریځ او اهمیت ترټولونوروهغولوړځای لري هغه داچې آریانا بوه له هغو سیمو څخه ده چې د اندواروپایي کورنۍ په تاریخ کې لومړني لیکني اثار، ډېرلیکونه اومتون په واکې لري او دا فلالوژیکي اثار د ختیځپوهنې له نورو څانګو سره هم تړاو لري چې له دې لارې موږ کولای شو:هند ،سامي، ترک پوهنې سره اشنا کړي ،همدارازکومې اړیکې چې ارياني ژبې دلیکدود په برخه کې د سامي ژبو اوتېرونو سره لري(آرامي ،بابلي اوعربي) دهغوی په اړه دمعلوماتو په برخه کې ګټورتمامېږي.په همدې توګه په منځنۍ او کوچنۍ آسيا په ژبو کې دارياني ژبو دپراخ نفوذ له مخې چې دلغتونو په برخه کې لري ،کولای شو ووايو چې د ختیځپوهنې په برخه کې دآرياني فلالوژۍ ارزښت لوړځای لري...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-ژبپوهنه د تاريخ په بهير کې

۳-۱ژبپوهنه په آريانا ، يونان...کې :

د لويديځې نړۍ پوهان په دې اند وو ، چې ژبپوهنه په لومړي سر کې له يونان څخه پيل شوې او اپلاتون (۴۲۷-۳۴۷ م ز) چې د لومړي ځل له پاره يې د Cratylus اثر ليکوال د ژبې حقيقت او ماهيت په اړه يې خبرې کړي ،لومړی ژبپوه و . ارستو دمنظم ګرامر کاشف Systematic Grammar ګڼي خو پاتې دې نه وي چې زموږ په هېواد د لوغونو پوهانو (آريانا) مخکې له اپلاتون او نورو څخه ددغې سيمې په پوره علمي بڼه تشريح کړې دی. چې ښايي ددوی آثار د نيستۍ بادونو وړي وي او يوازې له دغې زمانې څخه زموږ په لاس کې د پاڼيني (Panini) ګرامر را پاتې دی. د پاڼيني ګرامر د ډېرو پوهانو له خوا ديوه بشپړ علمي او اډيالي ګرامر په توګه پېژندل کېږي. (مخ ۸:۳۴) پاڼيني په ډېر اغلب ګمان د آريانا وبجه د اټک د سيمې و. او د انګلستان د اکسفور پوهنتون ژبپوه مکس مولر (۱۸۲۳- ۱۸۲۸ م) په قول په (څلورمه م ،ز) پېړۍ کې، د ګولد زيخر آلماني پوهان په قول په اتمه م.ز پيړۍ کې او د امريکايي پوهان بلوم فيلد په قول **۳۵۰ -۲۵۰** م.ز پورې) ژوند درلود. د پاڼيني دژوند د نېټې په اړه بل امريکايي پوهان وايي چې د ژوند دقيقه نېټه يې نه ده ښکاره. د پاڼيني د ژوند مهال په اړه دژبو څېړونکې په يوه خوله نه دي؛ او ژوندژوند ځای ځايګي په اړه يې دآريانا د سيمې (لغمان تر پېښور) ښودلی ، ټول په يوه خوله دي. (مخ ۵:۲)

امريکايي او اروپايي پوهان پاڼيني هندی ګڼي ،ښايي لامل يې داوي چې د پاڼيني ګرامر ژبه هندي شوې ده . ولې تر هغه ځايه چې تاريخ پرې شاهدي ورکوي د سانسکرېټ ژبې اصلي ټاټوبی لرغونی افغانستان دی. ددغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې لرغوني ډېرې ليکنې هم له ګندا هارا څخه تر لاسه شوي دي. چې د غربي پوهانو د نظرياتو په ورانديې د لرغوني افغانستان له وياړونو څخه ګڼل کېږي. پردې بنسټ ژبپوهنه له يونان څخه نه بلکې له آريانا وېجه او لرغونې افغانستان څخه پيل شوې ده . خودخواشينې ځای دادی چې ؛ د تاريخ بدو پېښو د افغانستان کلتوري ، تهذيبي او پوهنيز آثار له منځه وړي دي او ددې ترڅنګ زموږ پوهان ؛ کيدای شي لامل يې غفلت وي؛ زموږ دهېواد له علمي ادبي وياړونو څخه بې خبره پاتې شوي وي. پاڼيني دخپل وخت د سانسکريټ ژبه په اتو بابو چې هر باب يې څلور څپرکي لري تشريح کړې دی. جان کرول امريکايي په خپل (دژبې مطالعه) نومي اثر کې د پاڼيني ګرامر په هکله داسې ويلي: « په دربيمه مخزيږد پيړۍ کې يا له دې نه هم مخکې ختيځ کې يو هېښونکی (حيرت آور) بدلون رمنځته شو ؛ په دې معنا چې ديونان له ګرامر ليکونکو څخه بيل او په بشپړه توګه خپل واکه بڼه د هندي ژبې يو تن ګرامر پوهـ د پاڼيني په نوم يو شهکار رامنځته کړ، چې هغه د سانسکريټ ژبې کاملاً تشريحي او غير فلسفي څېړنه و. » هغه دا خبره هم روښانه کړې ده چې ؛« موږ ته لا تر اوسه نه ده څرګنده چې له دې اثر څخه مخکې هم کوم ګرامري اثر شتون درلوده اوکه نه ؛ مګر د پاڼيني ګرامر تر دې مهاله يو جامع تشريحي ګرامر په توګه پيژندل شوی دی. » دامريکا د معاصرې ژبپوهنې بنسټ ايښودونکي او ژبپوه بلوم فيلد د پاڼيني ګرامر داسې ستايي: ددغه کتاب ليکنه بې دريغه ماهرانه او هېښونکې ده. د پاڼيني د څېړنيز روش څخه پيروي کول په اروپا کې د ژبو د بنسټيزو مطالعاتو په دوره کې او د علمي روشونود بشپړتيا له پاره دغه ګرامر رغنده ونډه درلودله او معاصر ژبپوهان هم دده پوهړوري ګڼي[(۲:۷ مخ)]. پورته څېړنو او نظرياتو څخه ثابتيږي ؛ چې ژبپوهنه په اريانا له لرغونو زمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پیل شوې او خورا ډېره مخینه لري چې د پاڼیني په عصر کې یې خپل د بشپړاوي پړاوونه تر سره کړي دي. د خواشیني ور خبره داده ؛ هغه اسناد چې زموږ پورته ادعا د مخالفو د تائید ور وګرځوي ، په لاس کې نه شته. د دې لنډه بحث په بهیر کې به بیرته د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ، نړیوالو څېړنو ته په لنډه توګه مخه کړو. څرنګه چې مخکې مو هم رڼا پرې واچوله بیاهم د لا روښانتیا له پاره هغه څه چې نن ورځ د ژبپوهنې په نوم یادیږي او د پوهې په کتار کې راځي یو نوی بحث دی ؛ چې د پیدا ښت نه یې لږ و ډېر دوه سوه کاله اوړي د ژبې او د هغې د اصولو په هکله څېړنه کومه نوې خبره نه ده ، د پورته څېړنو پر اساس د آریایانو (پاڼیني) وروسته یونانی پوهانو ژبې ته پاملرنه درلوده خو د هغوی لویه ستونزه داوه ؛ چې آیا د ویونو او الفاظو دلالت په ذاتي او طبیعي معنا ده او که په قرار دادي. چې دا بحث ډېرو خبرو اترو ، ژبني کړکیچ او شخړولامل وګرځید ، او د سوفسطایانو ترمهاله یې پایښت درلود.ارستو د کلام د توکو د پیژندنې له پاره هر یو سره بیل کړل ، نورو فیلسوفانو هم دغه بحث د ګړپوهنې (مورفولوژی) او د وینا پوهنې (نحوې) په هکله تعقیب کړل. خو د هغوی د کار نیمګړتیا داوه ؛ چې د منطق قوانین یې د ژبې د قواعدو سره په پرتله نیول ، دا یوه لویه نیمګړتیاوه ، ځکه چې د ژبې بدلون او تحول د منطق اصولو تابع نه دي.

د میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې د هومیر Humar منظومې د یونانیانو ترمنځ دود وې ؛ خوعام خلک د هغو منظومو په معنا نه پوهیدل ، ځکه چې د وینا او خبرو اترو ژبه د هومیر له شعرونو سره توپیر درلوده ، په همدې اساس سکندر یې د حوزې پوهانو بحثونه هکله پیل شو ؛ وروسته له دوی رومیانو ددې مطالعاتو د نتیجو په پام نیولو سره هغه قواعد او اصول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتیني ژبې سره پرتله کړل ،همدا رنګه د اسلام د سپېڅلي دین له راتلو سره سم هم د ژبې د قوانینو ،اصولو او لغت په هکله بحث د پاملرنې وړ وګرځید او د پام ځرګند لامیل یې داوه چې بیلابیل ټبرونو او لسونو د اسلام دین ومانه ،چې هغوی په عربی ژبه نه پوهیدل؛نو الهي کلام د اسماني کتاب قرآن عظیم الشان په لوستلو کې له ستونزو سره مخامخ شول. ددې ستونزې اوسهوو دمخنیوي له پاره د ژبې د قواعد اړتیا منځته راغله ، داسې ویل شوي چې د لومړي ځل له پاره (ابولاسد دوئلي) د حضرت علي کرم الله.. په نغوته د نحوې قواعدولیکنه او تدوین وکړ ، په (۹۲ هـ ق مړ) . د عربي ژبې صرف او نحوې په اړه د اسلامي خلافت په مشهورو ښارونو بصره او کوفه کې څېړنه پیل شوه ، دبصرې د علمي مرکز پوهانو په سر کې (سیبویه)او د هغــه پلویــان (اخفــش ، اوســط ، او بــوعلي) د یــادونې وړ دي. دکــوفې د پوهــانو مخکښ (کســان)وو ،او(وفرا ،ابن القــیس اوثعلــب)د دې ډلــې دمشرانو څخه شمېرل کېدل.په همدې ډول دژبو پـه ادبیاتو کې دلغت،صرف اونحوې پوهنو ډېرپراخ اودپام وړ پرمختـک کـړی دي.چې پـردې مسـئله هراړخیزبحث به زموږ دلیکنې اوڅېړنې له وسه وتلې خبره وي.

خو له دې سره سره ددې خبرې ستر لامل دادی ؛ چې دیونان ، سکندریې او اسلامي ژبپوهانو لویه نیمګړتیا داوه ،چې ټول اصول او قواعد یې لـه یـوې ژبې څخه او هغه هم په یوه ټاکلي پېر او پړاو کې تر څیړنې لاندې نیول ، او دا انګیرنه یې نه درلوده ، چې د دوی ژبه هـم پـه تیـر پېـر او پـړاو کـې بلـه بڼـه درلــوده او نــورو قواعــدو تــابع بــه وه .څرنګــه چــې یونانیــانو دنړۍ ډېروټبرونو اوولســونو ســره اړیکــې درلــودې چــې پــه بېلابېلوژبوغږېدل خو هغوژبو ته هېڅ پاملرنه او کارونه کړل.که څېرې هغوی خپله ژبه له نورو ژبو لکه:ساکایي،مېدي،سانسګریټ،پاړســي اوپښتو ســره پــه پرتلــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړېوای، په ربښتيا سره به ډېرو ارزښتناکو پايلو ته به رسېدلي وای. که يونانيانو داوخت کړی وای، دهغو دڅېړنې او پلټنو په پاله کې به دنوروژبو ترڅنګ(داندواروپايي)ژبې ډېرې لهجې او غړونه چې په هغه مهال کې وو، خوندي شوي وو.اوس به دنړيوال کلتوربوه بډايه برخه ساتل شوې وه.ديونانيانو دښکېلاک اوځبېښاک(استعاري او استثماري) ځانګړتيا يوه داهم وه چې دنورو ولسونو اوتبرونوژبوته ته په سپکه سترګه کتل اوڅوک به چې دهغوپه ژبه نه غږېدل توتړي Bar bare ورته ويل همدارازدعربوژبپوهانود دې سره سره چې دعبري اوسرياني ادبياتو شتون درلوده،اوډېرپوهان په دې ژبو پړهېدل اودهغوپه ژباړه بوخت وو.اوهغه ادبيات په عربي ژبه ژباړل، خودخپلوڅېړنوپه ترڅ کې يې دې خواته نسبتاً هېڅ پاملرنه ونه کړه، چې پورته ياده ژبه يې سره پر پرتله نيولې وای.داسلام دسپېڅلي دين دپلويانو خلافت او واکمني په ډېره پراخه سيمه کې وه، چې د دې سيموولسونوپه بېلابېلو ژبو لکه: هندي، پارسي، مغولي، ترکي، لاتيني، اندلسي، يوناني، پښتو، دري او تاجکي او نورو بېلابېلو ګړدودونو خبرې کولې، چې عربوهم ددغوژبوقواعدو اوجوړښت ته کومه پاملرنه ونکړه. نازيانو هم د يونانيانو په څېر هر هغه چاته چې په عربي ژبه نه ګړېدل ، عجمي (ګونګي) ويل. نو ځکه د ځينوځانغوښتونکو کړيو د ځانغوښتنې پايله کې دډېرو پخوانيو ژبو په هکله څېړنه ونه شوه .او دډېرو له ډلې څخه مخکې او روسته آن تر دې چې دځينو ژبو خوېې ډېر ارزښمتن آثار يا له ځان سره په غلا او يرغل ويوړل او يا يې له منځه وړل په همدې بنسټ هنديانو دځينې مذهبي اړتيا له پاره د ډېرو پخوا زمانو څخه ديونانيانو او عربانو په خلاف د خپلې ژبې په هکله څېړنې او پلټنې کړې دي. نامتو تاريخ پوه ابوريحان البيروني د هغوي د ژبې په اړه ارزښتناکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځېړنې کړې دي. او د هندیانو ژبنیو څېړنو بنسټیز لامل د هغو مذهبي کتاب و. چې په لرغوني ژبه لیکل شوي وو او ژبې بدلون او پخوانیو مفاهیمو سره توپیرد عواملو د پوهیدنې له پاره ستونزه درلوده چې پر همدې بنسټ د هندي ژبې او ژبو له پاره څېړنې او پلټنې پیل کړې چې د هغوی د تګلارې په پوهېدلو سره په اروپا کې «ژبپوهنه» منځته راغله. په منځینو پېړیو کې ژبې ته دومره پاملرنه وشوه چې د رنسانس او نوو اختراعاتو په پایله کې چې اروپایانو د نورو ملتونو ، ولسونو او هېوادونو سره نسبتاً هر اړخیزې اړیکې پیل کړې. په همدې توګه ځینې مذهبي بحثونو لړلړ عسویانو مذهبي روحانیونو او سرلاري د عبري مطالعې ته وهڅول. چې اړتیا وو ، خبره د ژبښوونیزو (ګرامري) پرتلنې ته ورسول. او د ډېرو ژبو سره ورته والی د اروپائیان د حیرانتیا لامل وګرځېده ، څرنګه چې په اسماني کتابونو کې ورته نغوته شوې ده ؛ اودتورات دا آیات په یاد راوړي ،چې دټولې نړۍ یو لغت او ژبه وه. چې ځینو څېړونکو بیا دا عبري ژبه وبلله خو وروسته بیا دا ثابته شوه ،چې دډېرو ټېرونو ژبه د ببلګې په توګه د امریکا د بومي (ځایي) سورپوستو ژبه.(۴۴:۴مخ) د عبري ژبې سره هېڅ ډول سمون نه لري. د عیسوي اولسمې پېړۍ د ژبپوهانو له ډلې څخه یوه دا فرضیه رامنځته کړه. د ده په اند چې سرو نژادو خپله ژبه قصداً په لوی لاس بدله کړه. تر څو په جګړه کې د دوی په ژبه څوک پوه نشي. (۴۴:۵مخ) چې دا ډول فرضیې وروسته دمنلو وړ ونه ګڼل شوې. او ورو رور پرېښودل شوې. د نولسمې پېړۍ نه مخکې د (ژیزونت Jesuite) دکشیشانو څخه یو کس دې برخې ته پاملرنه وکړه چې: ټولې یو بنسټ نه لرلو بلکې د ژبو بنسټونه بیلابیل وو. د نولسمې پېړۍ په لومړیو کې ژبپوهنې پوهنیزه او علمي بڼه غوره کړه اوله هغه وخت وروسته د ژبې څېړنې او څېړنې د منطق او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدلال د اصولو تابع نه شو. بلکې د ژبې او سنۍ بڼه د لرغونې بڼې سره په پرتلنه کې ونيول شوه. په تېرو دورو کې به چې د منطق قواعد او قوانين د ژبې د قواعدو سره تطبق کېدل په روستيو دورو کې منسوخ او پرېښودل شول. او دهغې پر ځای د رېښتينو او واقعي ټکو او برخو ليدنه او مشاهده دود شوه.

ژبپوهنې هغه وخت پرمختګ وکړ کله چې اروپايانو سانسکرېټ ژبې ته پاملرنه وکړه.(۲:۴۰) ددې له پاره چې د هند خلکو سره اړيکې ونيسي نوموړې ژبې په زده کړه بوخت شول. انګريزي پوه Willinam Jonse ويليام جونز ۱۷۴۶–۱۷۹۴ م، د سانسکرېټ ژبې اړيکې او نږديوالی د يوناني او لاتيني سره وپوهيد هغه ددې درېواړو ژبو د پرتلې په پايله کې د يوې اصلي ژبې شتوالی چې د دې درېواړو ژبو مور به وه ثابته کړه نوموړې چې د اروپا ستر سانسکرېټه پوه دی. د لومړي ځل له پاره دا خبره وکړه چې د اروپا ژبې د سانسکرېټ څخه نه بلکې سانسکرېټ، يوناني، لاتيني، او يو شمېر نورې ژبې هم ديوې مخکې له تاريخ ژبې څخه راوتې دي. جونز په ۱۷۲۸ م کال په لندن کې د خپلې وينا په ترڅ داسې وويل: « سانسکرېټ د فعلونو په رېښو او ګرامري غړونو کې د يوناني او لاتيني ژبې سره دومره ځواکمنه اړيکه لري چې تصادفي نه شي ګڼل کيدای. دده په وينا په رښتيا دا اړيکه دومره ځواکمنه ده چې که هر ژبپوه يې وڅېړي. يقين پيدا کوي چې له يوې داسې ستې څخه پيدا شوې ده، چې اوس يې پته نشته. (الهام، پښتو ژبې منشاء ۱۷۷–۱۷۸ مخونه) د اندو اروپايي ژبو نږديوالی يو وخت دهغو د کلمو او لغاتو دورته والي له مخې ګڼل کيده ترڅو چې پرتليز ګرامر په ډاګه کړه، چې ددغو ژبو په صرفي او نحوي اصولو کې هم ډېر يو رنګوالی شتون لري. دغه ژبې نه يوازې چې په ليکنه کې ورته والی سره لري بلکې په ګرامري جوړښت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته والی لیدل کېږي. د اندو اروپايي ژبو اړیکو بنسټیز لامل یوائې هغه
ګډه ستېه وه ،چې د هغې لـه مخې ښکاري ،چې سانسکرېټ ، یونـاني
،Greek ، لاتینـي Latin ، سلاوي Salavic ، اوستا Awesta او نـورې
اندو اروپايي ويونکو یومهال یوځای ژوند سره کاوه او په یوه ګډه ژبه سره
غږېدل، چې هغې ژبې ته د(ژبو مورینه) یا(اندو اروپايي)وایي.دد غوډلو سره
بېلېدل او پرخانګوو ښشل کېدل یې د اندو اروپايي اصلي دډ څخه دفرعي
ژبـو ، ګړدودونـو کورنیـو رامنځتـه کیـدو لـه کبلـه شوي دي. ژبپوهـانو د
اصلي اندو اروپايي ژبو د پېژندلواو رابرسېر کولو له پاره د دوه مهمو لارو
څخه کار اخستی ؛ یو د ګړ پوهنې او وینا پـوهنې د قواعدو پرتله ده او بل
دژبو د غږونو د بدلون څرنګوالی دی. لکه د فعلونو ګردان دنومونو صرف
او کلمو اشتقاق نورې برخې له دې څېړنو څخه ثابته شوې ده ، هلته یوه ژبه
د (اندواروپايي) ژبو برخه او جز منل کېږي. چې د غږیزو اصولو له مخې په
یوه لرغونې ژبه کې په اصلي منشا یوه لـه بلې سره ګډون پیدا کوي. (۲:۴۴مخ)
التاني یوه (شېګل)shilgill خپل کتاب(هند یانو فلسفې او ژبې په هکله په
بحث ۱۸۰۸ز)هغه دا انګېرنه(فرضیه)چې سانسکرېټ ژبه دټولونه لرغـونې
ژبـه ده،چې د دې انګېرنـې نیمګړتیـا داده، چې ویـل کېـږي د انـدو اروپايي
ژبو دکورنۍ په اړه معلومات نه وه ترلاسه شوي یا کړي.پـه (۱۸۲۷ز) کـال مړ
د المـان یوبـل پـوه (فرانتزبوپ FrantzBop)داندو اروپايي ژبو دنږدېوالي
اوخپلوۍ په اړه خپل دلایل وړاندې کړل.دا کتاب چې د سانسکرېټ، یوناني
،لاتیني، الماني او پاړسي ژبو کلمې سره پرتله کړې وې چې پـه(۱۸۱۲ز) کـال
خپورشـو ، دا د تطبیقـي صـرف اونحـوې د پېـل مهـال وه.دا کتـاب
دانـدو اروپايي خوژبو سـره پـه پرتلـه نیـول شـوی ،دهغوژبو یورنګـوالی
اوتوپیرونه ښوول شوي وو.چې ژبپوهنه یې یوې نوې لارې ته راوګرځوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنمارکي(راسک)او الماني(یاکوبګریم)دفرانتزبوپ کار تعقیب کړ.ګریم خپل کتاب یې په(۱۸۲۲ز)کال کې خپور کړ، دې پایلې ته ورسېد ، چې هغه بدلون چې د کلمې د توروپه منځ کې د هرې د تاریخ په دوران کې منځته راځي.انحرافي ،اتفاقي،تصادفي او کوم شخص د غلطۍ محصول نه، بلکې د منل شویو قوانینو تابع دي تردې وخت پورې ژبپوهان نه پوهېدل، چې د هرې ژبې د تورو بدلون ځانګړو قواعدو په مطابق بدلون مومي او په نورو تورو بدلېږي، (ګریم Grim)د الماني ژبې د او سنیو او پخوانیو بڼو په پرتلې سره د تورو د بدلون قانون کشف کړ چې تر اوسه پورې د(ګریم قانون GrimLaw)په نوم یادېږي.په دې توګه سره د تطبیقي صرف او نحوې څخه بوه بله پوهه تاریخي صرف او نحو منځته راغله پوهنه ځکه په لومړي سر کې د هغو ډلوژبو په هکله چې اندواروپایي نومېدل په بحث او څېړنه پیل وکړ، اود دې ژبو او سنۍ اولرغونې بڼه په پرتله ونیولې شوې.سانسکرېټ چې د دغوژبوله ډلې څخه وه، په خپله د ارت او دقیق صرف او نحوې لرونکې وه.چې د تاریخ او تطبیقي صرف او نحوې د څېړونکو کار آسانه کړو.د دغو څېړونکو د څېړنو د کار پایلې څخه بوه داوه، چې:هره ژبه د خپلې بشپړتیا په بهیر کې له لاندې درې پړاوونو څخه تېرېږي او درې بیلابیل حالتونه نیسي ، لومړی پیوندي حالت ، دویم تصریفي حالت او دریېم تحلیلي حالت ؛ دا انګیرنه په دې توګه ځکه سمه نه وه ؛ چې پوهان په دې وپوهیدل هره ژبه د تحول او بدلون په بهیر کې د درې واړو حالتونو لرونکې ده. د دې پوهانو تیر وتنه دا وه چې غوښتل یې د پخوا به څیر د عقلي استدلال او فلسفي بحث په مرسته د خپلو مطالعاتو او څېړنو څخه جاج واخلي. د نولسمې پیړۍ په پای کې ځینې پوهان چې نوي ګرامر پوهان New Grammarians یادیدل ، فیلسوفانه بحثون او دلایل یې کورټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خواته او د ژبې په آر يعنې منشاء څېړنه دژبپوهنې د مباحثو څخه لرې کړل. دې پايلې ته ورسيدل چې ژبه ډېره پخوانۍ ده. له هغه څخه نه چې تر اوسه پرې ګمان کيده. داصلي ريښې اند په کلي توګه ناسمه وګڼل شوه. اندو اروپايي ژبې چې اټکل کېده د دې ژبې آره او بنسټ د هغې نه ده چې خپل مقام له لاسه ورکړي. ډېرو قرائينو دا حکم کاوه چې نومورې ژبه له هغې نه وړاندې ژبو د ډېرو بدلونونو او بشپړتيا په پايله کې منځ ته راغلې چې له هغو نه هېڅ اثر او نښه را پاتې نه ده.(مخ ۲۴۸ : ۴۵) له دې مهال نه وروسته د ژبپيژندنې اړيکې د ژبدود سره به هراړخيزه توګه وشليده. د ژبدود موخه داده چې ؛ د يوې ژبې ټول غړېدونکي بايد د يوې تکراري څخه ګټه پورته کړي او له نورو لارو څخه ډډه وکړي. د ساري په ډول په پښتو ژبه (ورځ ، او ورور) په همدې بڼه وليکل شي او (روځ او رور)يې زړه يا بله بڼه ده. خو ژبپوهنه يوه پوهه د ه؛ ژبپوه دې ډول توپيرونو سره کوم کار نه لري. بلکې هغوی غواړي چې شته وييونه او کلمې سر پر تله کړي او د ډلبندۍ په ترڅ کې د هغو د علت او معلول اړيکې ولټوي. د هغو کار په بشپړه توګه د طبيعي پوهنو يوه ماهر سره ورته دی. هغو د سمې او ناسمې بڼې اولوستلو پسې نه دي. بلکې غواړي چې د ژبې لرغوني او اوسنۍ بڼه په انډوليزه توګه ، ترڅيړنې لاندې ونيسي. نو د هغوی پوهېدا د ډېرو ګړدودونو او غږونو سره د هغوی د کار له پاره ګټور دی. ژبپوهنې له هغه وخته چې پوهنيزه (ساينټفيک) تګلاره غوره کړه په ځانګړې توګه هغه څه چې د هرې ژبې تورو ته اړه درلوده ، د فونټيک په نوم يعنې د معنا لرونکو غږونو پوهه و پيژندل شوه .چې دا يوه لوی پرمختګ و. همدا راز يوه فرانسوي پوه(مودريس ګرامون د ژبپوهنې په برخه کې يو نوی قانون په ۱۸۹۵ زيږديز کال کې خپور کړ. چې د يوې رسالې په ترڅ کې يې اندو اروپايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومیایي ژبو په باره کې و. نوموړي پوهـد هرې ژبې لـه پاره بېل بېل قانونونه کشف کړل. چې هرې يوې د نورو ژبو له قانونو سره توپير درلود. د غې پاملرنې او ځيرنې له کبله چې د دې کتاب په تګلاره او روش کې پکار وړل شوې وه. ژبپوهنه يې د پوهانو له ډلې څخه شمېر يعنې ژبپوهنه د يوه خپلواک او مستقل علم په توګه وپېژندل شوه. چې د همدې اثر په خپرېدو سره د ژبپوهنې مضمون رامنځته شو او په پوهنتون کې يې د تدريس چارې موريس ګرامون ته وسپارل شوې يوه بل فرانسوي پوه (انتوان ميه) چې د ډېرو ليکنو او تاليفاتو له امله په فرانسه کې لوړ مقام لري. د خپلو څېړنو او پلټنو په پايله کې څرګنده کړې ده چې: د ژبو په تله کولو کې د هغو داړيکو او خپلوۍ په هکله څېړنه يوازې په ښکاره ورتوالي بسنه او اکتفا ونه کړ، د ساري په توګه د (بد) کلمه په انګريزي ، دري ، او پښتو کې سره ورتوالی لري او په لفظ او معنا کې هېڅ توپير نه سره لري. د هغو کسان په اند چې د پوهې لرونکي نه دي. غالباً دا درې کلمې د يوې ريښې او د يوې ستې نه وتلې ګڼې. خورښتيا داده چې دغه مشابهت او ورته والی کاملاً د اتفاق او تصادف پايله ده. او هره يوه د يوې بلې ريښې او آرې را وتلي دي. چې يوه له بلې سره هېڅ اړيکه نه لري. ددې نظريې پر خلاف په ارمني ژبه کې د (ارکو Erku) کلمه چې د دوه په معنا ده.د دري ژبې د (دو) او د پښتو ژبې د (دوه) لفظ سره يوه معنا لري او د يوې ريښې څخه راوتلي دي. سره له دې چې هېڅ ښکاره ورتوالی نه لري. البته دا پرتله او نظريه دلرغونې اندو اروپايي ژبې د څانګو لکه ،سانسکرېټ ، لاتيني ،يوناني ، اوستا او لرغونې فارسي لغات د لرغونې ارمني سره د پرتلې او مقايسې څخه هم د اپايله او نتيجه لاس ته راغلې ده ،چې داندو اروپايي ژبو دوه توري (D او W) انډول دي. د ارمني له (E.R.k) تورو سره د ساري په توګه د (وېرېدل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلمې ریښه په لرغوني یوناني کې (Dwl) دی او په ارمني کې (ERKI)دی په همدې توګه هغه لفظ چې د (ځنډ) یا اوږدمهال معنا لري، په یوناني کې (DWERON) او په ارمني کې (ERKCAR) دي. د دې کلمو له پرتلې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې د (DW)توري په اندو اروپایي لرغونې ژبه کې د ارمني (ERKU) سره یو ډول دي. پردې بنسټ دارمني(ERKU)او د دري (دو) او پښتو (دوه) هم دیوه واحد اصل څخه راوتلي اوبېل شوي دي.. (۳۹: ۵۱-۵۲ مخونه) د پورته لنډو څېړنو ، یا دونو ، نظریاتو او بېلګو څخه دا جوتېږي چې ژبپوهنه د فیلالوژۍ یوه برخه ده. چې په ښکاره او ظاهري ورتوالي ، مشابهت او خیالبافۍ حکم نه کوي. او له هغه څه چې د عامیانه (فقه اللغه) فیلالوژۍ په نوم یادېږي راوتلې ده. چې د ژبې په اړه وینا او نظریات او پوهنیزو (علمي) اصولو سره اشنا یي لازمه او اړینه ده. دد ې اړتیا دې بشپړاوي له پاره یو څه هم د ژبپوهنې په تاریخچه تم کېږي. چې د ژبپوهنې تاریخ د ژبې د ځانګړو او تخصصي څېړنو او مطالعاتو په معنا او مفهوم ده.) څرنګه چې ؛ مخکې د (فلالوژي په آریانا) بحث کې مو ورته نغوته وکړه بیا یې هم یادونه کوو. چې د سانسکرېټ د ګرامر د تالیف تاریخ څخه چې په څلورمه مخزیږد پیړۍ کې لیکلی د سانسکرېټ ژبې له پاره ډېر پرمختللی ګرامر ګڼل کېږي. را پیلېږي خو ژبپوهنه په اوسني عصري مفهوم سره د فردینانند دوسوسور (د عمومي ژبپوهنې دوره) کتاب تر خپرېدو وروسته پیل شوه. د دوسوسور د ژبې د تشریحي (په یوه ټاکلې تاریخي دوره کې) او تاریخي (د تاریخ په اوږدو کې) څېړنو ترمنځ په توپیر قایل شو او (د ژبې نظام) باندې ټینګار وکړ. چې په ۱۹۵۰ ز لسیزه کې (نوام چامسکي) په دې برخه کې څرګند بدلون (انقلاب) راوست. چې د تولیدي ژبښودنې (ګرامر) د رامنځته کیدو لامل شو. (Generative

(c) ketabton.com: The Digital Library

Grammar) ده. پـه (Behaviorist) سـلوکي اروا پـوهنې بانـدې سـخته نیوکه وکړه په سلوکي اروا پوهنه کې د ژبې زده کړه سلوکي تقلید ګڼي او د اسنادو او شـواهدو پـه وړانـدې کولـو سـره یـې د هغـوې منفـي اړخونـه را برسـېره کـړل. نومـوړی پـه دې بـاور و. چـې پـه انسـان کـې د ژبـې اصـول او ځانګړنې ذاتي او فطري دي. یا په بله وینا د ژبې زده کړې لارې چارې په ارثي او جنتیکي بڼه په مغزو کې ځای پر ځای دي. او چاپېریال د ټولنه ماشوم ته یوازې د مـورنۍ ژبې زده کـړه کـې تحریـک کـوونکې دنـده ترسره کوي. ماشوم د معلوماتو یوه لړ شمېر ټولګه له خپل ژبني چاپېریال څخـه تـر لاسه کـوي. او نـوي ترکیبونـه جوړوي. ځکـه چې پـه ځان کې دا ځواکمني شتون لري. (۳۲:۲۸مخ) د نظر پخواني خاوندان په دې باور وو. چې مورنۍ ژبه په اکتسابي بڼه یوازې د شا او خوا خلکو د وینا د اوریـدو لـه لارې د ماشوم ذهن ته ننوزي. څرنګه چې مخکې لیکنو کې هم څه نا څه یادونـه وکـړه. پـه ژبپوهنه کې ځینې پـوهنیز انقلابونـه رامنځتـه شـوي دي. چې د ژبپـوهنې د پوهې په تاریخ کې یو څو د پام وړ ټکي شتون لري. د ژبپوهنې په څانګه کې لـومړنی علمـي انقـلاب تـاریخ پېژندنـه Historicsm دی. چـې پـه اتلسـمه پېـړۍ کـې رامنځتـه شـو. هغـه څـه چـې د ژبپـوهنې پـه تـاریخ کـې د لـومړي انقلاب پیلامه وګڼل شوه. (۱۷۸۶ ز) کال ته رسېږي. (۴:۲۲۴مخ) لکه څرنګه چې پورتـه خبرنـو کـې یادونـه وشـوه. ویلیمزجـونز کلـه چـې سانسـکریټ ، د لرغونې فارسي ژبې او لاتیني ژبې متـون سره پرتلـه کـړل پـه دې بـاوري شو چې د ادرې واړه ژبې لـه یـوې منشـاء چې هغـه انـدو اروپـایي مورینـه ده ، سرچینه اخیستې ده. چې دا هم د ژبپوهنې په تاریخ کې لومړنی انقلاب پیـل کړ. ورپسې د ژبو برخلیک د ژبـو کـورنۍ او دا چـې دې ژبـو د څـو ډلـو څخـه سرچینه اخیستې ده. پیل کړ. چې دا انقلاب د (تاریخ پېژندنې تـر سـرلیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې مطرح شو. په دې دوره کې د ژبپوهانو پاملرنه د تاریخي بدلونونو او تحولاتو ته اوښتې او هرې ژبنۍ پدیدې څرګندول او بیانول تیر وخت او مهال ته په کتنې او پاملرنې سره و. دا انقلاب د یوې ډلې ژبپوهانو په پیدا کېدو سره (نیوګرامریان New Grammarians) ویل کېدل. بشپړ شو. چې دوی بیا د ژبنیو بدلونونو له پاره د قاعدو او قوانینو دموندلو په لټه کې شول.

په ژبپوهنه کې دویم انقلاب جوړښت پېژندنه (Structuralism) دی. چې بنسټ اېښودونکی یې فردیناند دوسوسور دی. دو سوسور ژبپوهنې د تاریخ پېژندنې او لومړي انقلاب په وړاندې یو عکس العمل و. هغه څخه چې سوسور په دغه بحث کې مطرح کول ، د ژبې تشریحي حالت ته پاملرنه وه؛ نه دهغې د تاریخ بیان ته. خو د سوسور د بحث جوهر د نښې او علامې په مفهوم ولاړ و. سوسور ژبه د یوه نظام په توګه تر څېړنې لاندې ونیوه. او تشریحي ژبپوهنه یې له تاریخي ژبپوهنې بیله کړه. تر دې وخته پورې د پوهنتونونو د ژبپوهنې څانګې ډېرې په تاریخي ژبپوهنې بوختې وې. سوسور دا سې نظر درلود ؛ چې نښه یا علامه کلمه ده. او کلمه د ژبې بنسټ دی. نوموړي له دال او مدلول څخه خبرې کولې. چې د نښې یا علامې دوه عمده برخې دي. د سوسور دا پورته نظر پنځوسو (۵۰) کلونو پورې ژبپوهنه تر خپلې اغیزې لاندې نیولې وه. د جوړښت پېژندنې په دوره کې چې شلمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي پورې اړه لري د ژبپوهنې عمده کړنې د ژبې صرف او غږیز نظام و. د ژبپوهنې په دې دوران کې د پراګ په مکتب کې متن مطرح شو. بیا وروسته د پراګ په مکتب کې خبرو اترو (ویلو اوریدلو) د تحلیل په برخه کې ښه زیری ګڼلای شو. دغه مکتب په رول لوبونه او دنده پالنه (Functionalism) باندې باور درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۵۷ ز کال نوام چامسکي د ژبپوهنې په برخه کې د ربېیم انقلاب د نړیوال ګرامر او د ماشوم د ژبې د زده کړې په اړه د نظریاتو په وړاندې کولو سره رامنځته کړ. دا نظریات د ژبپوهنې په پوهه د یوې مهمې نظریې د اډانې د رامنځته کېدلو لامل شو. چې تولیدي ګرامر ورته ویل کېږي. د دغه انقلاب په دې سبب د پاملرنې وړ دی. چې دی په ژبپوهنه کې وینا پوهنه (نحوه) بنسټ ګڼي. او د ژبپوهنې له پاره یې غونډله (جمله) د مطالعې واحد وټاکله. پر دې بنسټ ژبپوهنې یو تکویني بهیر پر مخ وړی. په شمالي امریکا کې له ۱۹۵۰ ز کال څخه تر اوسه پورې د نوام چامسکي لید لوری او د تولیدي ژبپو هنې په نوم د هغه مېتود پلویان لري. دامېتود دلومړی جملې په سطحه باقي پاتې دی، او تر جملې وړاند ې نه ځي. دویم دا چې د دکارت د عقل پالنې په تفکر باندې باوري دی. یعنې دا ټکی د انسانانو د ژبنی پوهنې یوه برخه ده. چې د زوکړې له لومړی شیبې څخه له دوی سره نړۍ ته راځي. پر دې بنسټ باید په دې سره باوري او معتقد وي چې ؛ د ژبې ځینې ځانګړنې ذاتي او فطري دي.

په همدې بهیر کې د شلمې پیړۍ د شپږمې لسیزې په شاو خوا کې یو شمېر پوهانو خپل نظریات څرګند کړل، چې په ژبپوهنه کې څلوم انقلاب ورته ویل کېږي. دوی د پراګیانو د مکتب تفکر چې د چامسکي د ژبپوهنې د نظریاتو سیال او رقیب و. راژوندی کړ. یعنې چامسکي (جمله بنسټ ګڼله) او د دکارت د عقل پالنې په فلسفي نظر باوري و. د څلورمې پېښې ارزښتناکه او عملي بڼه درلوده. او ددې نظریې خاوندان په دې باور و. چې د ژبې د مطالعې واحد باید (ویل او اوریدل) وي. پر دې بنسټ دا نظریه له فلسفي پلوه د تجزیې وړ وه. دا انقلاب ژبپو هنه له ټولنپوهنې سره ګډه ګڼي ، خو د چامسکي نظریه ژبپوهنه د اروا پوهنې او په پای کې له ژوند پوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مانوسه ګڼي. وروستۍ پېښنه څرګندوي هغه څه چې په تصور او خيال کې جوړ شوي له دې څخه ډېر ارزښتناک دي او دا ښکاره کوي چې هغه جمله په يوه متن پوري اړونده ده. ان تر دې چې که ساده هم وي. معناوې لري: خبري محتوا او منځپانګه (د څه شي په اړه خبرې کېږي) او د دې محتوا په بيان کې په کومه بڼه تعامل ټينګيږي. دويمه معنا داده ؛چې دا جمله د يوه متن د اجزا Component په توګه څومره په متن جوړونه کې مرسته کوي. د څلورم انقلاب بنسټ (ويل او اوريدل) جوړوي. او هېڅکله جمله د يوه خپلواک واحد په توګه نه څيړي. تل په متن کې څېړنه کوي. دا سمه ده چې دا علا مې او متعارفې بيلګې په توګه ژبنی واحد او توک متن دی. ولې سره له دې هم باوري دي چې ان تر دې يوه کلمه هم کيد ای شي متن وي ؛ لکه (غورځنګ) يعنې متن ټاکلې اندازه نه لري. (۲۳۵:۴ مخ) د پورته يادونو څخه دا پايله په لاس راځي. چې ؛ ژبپوهنه **Linguistics** هغه پوهه ده چې د ژبې څرنګوالی ماهيت د پوهنيزو او معاصرو مېتودونو پر بنسټ مطالعه کوي. او د بيلابيلو ژبو کورنۍ ، د هغو يو تر بله تاريخي بدلونونه او اړيکې ډلبندي او تشريح کوي. په ټوليزه توګه په ژبپوهنه کې ژبه او دوو اړخونو څخه څېړل کېږي. ژبه دوينا د ځواک په توګه يعنې هم هغه ځانګړتيا چې آدميان له ژويو څخه په توپير کې تر مطالعې لاندې نيسي. او پر هغه شته قوانين څېړل کېږي. (۱۴:۱۷ مخ) او بل اړخ ټولې مورنۍ ژبې څېړي د ننۍ نړۍ د کاريدونکو ژبو معلومونه ، ودې او د وروستيو څېړنو کې چې د ژبپوهانو له خوا شوي دي. د نړۍ د ژبو شمېره ۲۰۰۰ څخه ډېره ښيي. چې په ځينو ملتونه او په ځينو د ګوتو په شمېر وګړي خبرې کوي. څرنګه چې ټولنې تل په بدلون او تحول کې دي. او له انقلابونو څخه اغېزمنې کېږي او هېڅ کله هم ثابتې نه شي پاتې کېدای پر همدې بنسټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله طبعي ځانګړتیا خپل اصول بدلوي. چې ژبه هم په ټولنیز چاپېریال کې د خپل ماهیت پر دلیل چې هغه ټولنیز والی دی. یو ثابت پاینښت نه لري. او تل د ټولنې له بدلون سره تحول او بدلون کوي.چې دا بدلونونه او تحولات د ځانګړو ژبنیو قاعدو او قوانینو پر بنسټ منځته راځي، چې د دغو بدلونونو پېژندنه د ژبپوهنې د کار په محدوده کې ده. دا محدوده بیا بېلابېلې برخې او څانګې لري.د ژبې مطالعه بوه پراخه ساحه رانغاړي ،چې د ژبې ټول اړخونه ،ممیزات، ډول ډول پړاونه په عینې وخت کې او تر یو سر لیک لاندې مطالعه او څېړل کېدای.پردې بنسټ ژبنیو پدیدو څېړونکو او ژبپوهانو د پلان او موضوع سره سم او په څېړنه کې د اسانتیاوو په موخه په لاندې څانګو وېشل کېږي:الواکي(نظري) ژبپوهنه Theorettical Liguistics دا و سنیو ،معاصرو پوهنیزو مېتودونو سره سم ، د پوهنیزو لیدنو او مشاهداتو په اغېزمنتیا د ژبې په اړه د حقایقو په راسپړنه او د کلیاتو ، پرنسیبونو او تعریفونو په تأسیس بخث کوي.د بوې پوره او بشپړې منظمې تیورۍ ټولګه رامنځته کوي.چې د ژبو په اړه په ټولیز(عمومي) او ځانګړي ډول صدق کوي.نظري ژبپوهنه د څېړونکې د موخې او اړتیا له پلوه کېدای شي ، په داسې څانګوو وېشل شي چې له بوې خوا د نړۍ د ژبو له بنسټیزو کورنیو سره د تاریخي تړاو له پلوه سمون ولري او له بل پلوه په ډېرو محدودو او فرعي څانکو و وېشل شي ،چې په تر تیب سره د لومړۍ برخې وېشنه لکه د اندو اروپایي ، سلاوي یا د آریک ژبو ژبپوهنه او دویمې وېشنې له پاره چې فرعي څانګې دي ، لکه د آریاني ژبوا واندو آري ژبو ژبپوهنه ،چې د واړه په آریک ژبې پورې اړوند بږي.د نظري ژبپوهنې د څانګو له تشریح څخه موخه په هغو څانګو باندې د هغې وېشل دي چې د ژبې د څېړنې علمي مېتود او برید پولې ټاکي، ځکه دا څانګې ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تړښت او په ځینو برخو سره ننوتې دي؛ کېدای شي دژبپوهانو دژبوهانو دڅېړنې وړ وګرځي.
علمي او تطبیقي ژبپوهنه Applied Linguistic عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده ،چې د ژبنیو مسایلو دحل او روښانتیا له پاره دژبپوهنې په اړه دنظریاتو ،مېتودونو او موندنوله کارولو څخه بحث کوي. دتطبیقي ژبپوهنې ساحه ډېره پراخه او ارته ده. او دبهرنیو ژبو زده کولو او ورزده کولو ،دژبې دتدریس په ساحه کې داړوندو موضوعاتو تدریس لکه دژبې ګرامر،متنونه،املا ،انشا او داسې نورو څخه کار اخلي. همدا ډول: کلتورلیکنه،ژباړه او تفسیر،سبک پېژندنه ،ژبني اختلالات،دوینا تحلیل او دلوستلو مېتودونه هم رانغاړي.ژبپوهنه دژبې له تیورکي او نظري مطالعاتو څخه پرته نشي رامنځته کېدای،پردې بنسټ عملي یا تطبیقي ژبپوهنه په الواکي(نظري) ژبپوهنه ولاړه ده.دربیمه څانګه چې ده زده کړییزه ژبپوهنه Educationnal Linguisjics ده هغې ته وايي، چې دېوه ولس ،هېواد اویاهم سیمه ییزې ژبې دزده کولو او ورزده کولو بهیر په ښوونیزو ،تحصیلي او اکاډمیکو ځایونو کې تربحث او مطالعې لاندې نسي او پر مخوړي.چې Pedagogical Linguistics هم ورته ویل کېږي.په همدې توګه دسواد زده کړې بېلابېل مسایل مطالعه او ژبښودنې پر مختللي مسایل او موضوعات لکه ادبي سبکونه ،ارزونه،کلمې او دژبې کارونه او په هر اړخیزه معنا دژبپوهنې پکاراچونه ، په متونو او عملي برخو کې دژبې کارونه اولارې چارې دښوونکو اوزده کونکوتر منځ دخبرو اترو ماهیت تر مطالعې لاندې نسي.بله ټولنیزه ژبپوهنه Socialingistics ده هغه ژبپوهنه چې دژبې دلارو چارو یوکېدل دانساني ټولنو سره په ځانګړې توګه: نژاد ،نژادپالنه،طبقې،قشر،جنس او ټولنیزو ادارو له مقولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره په اړیکو کې تر بحث او مطالعې لاندې نسي. ټولنیزه ژبپوهنه د ژبې او ټولنپوهنې تر منځ تو پیر په نظر کې نسي. ولې د ژبې ټلنپوهنه د ټولنپوهنې له لید لوري کړنو ته لېوالتیا لري. په دې معنا که په ټولنه کې بدلونونه منځته راځي همهال په ژبه کې هم بدلونونه څرګند ېږي څرنګه چې ټولنه تل د بدلون په حال کې ده او وي، ژبه هم ورسره تحول او بدلون مومي. په همدې بهیر کې بله څانګه تاریخي ژبپوهنه Historrical Linguisti ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده، چې د ژبې جوړښت ،منځته راتګ نظام بدلونونه د تاریخ په ټولو پړاونو کې یعنې له پیل تر پایه مطالعه ،بحث ،څېړنه او تشریح کوي. د یوې ژبې لرغوني او وروستني ژانرونه ،فورمونه او ډولونه له پلټنې او یا د بېلا بېلو ژبوله پرتلنې څخه دا په ډاګه کېږي ، چې ځینې ژبې سره خپلوي لري او ځینې نه لري. لکه اندو اروپایي کورنۍ ژبې په همدې توګه کېدای شي چې بنې یې بیا ورغول شي او ښکاره شي، چې په یوه فرضي ژبه کې مخکې تر دې چې لیکنې سوابق یې شتون ولري د غه سوابق موجو وو. د بېلګې په ډول د اندو اروپایي ژبو د مورینې ژبې *pپه هغه pپورې اړوند کېږي چې د سانسکرېټ ژبې د pito په کلمه کې دې او په انګلسي کې د Father د کلمې په(F) پوره اړوند کېږي، چې د(پلا) په معنا ده. په همدې ډول بله څانګه تشریحي ژبپوهنه ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده چې د ژبې جوړښت ،نظام، بدلونونه د تاریخ په یوه ټاکلې پړاو کې تر بحث او څېړنې لاندې نسي د ژبپوهنې دا څانګه د ژبپوهنې نورو څانګو ته د بنسټ او سریزې حیثیت لري. د تشریحي ژبپوهنې برخې: غږپوهنه، فزکي غږپوهنه، د غږونو و تونځي، کلمې (صرف) مورفولوژي، ویناپوهنه(نحو) پوهه ده. سربېره پر دې د ژبپوهنې بله څانګه پرتلیزه ژبپوهنه Comparative Linguistics ده چې له تاریخي ژبپوهنې سره نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاولري او بېلابېلو ژبو(بوې کورنۍ یا بوې څانګې اویا هم دبوې ډلې یاهم د دوه کورنیود ژبو) ځانګړنې ،اړیکې اوتړاو تفاوتونه سره پرتله کوي چې له تاریخي پلوه له ستې رابېلې شوې وي اویاله بېلو ستو څخه وي. ددې ژبپوهنې موخه داده چې داړوندوژبو ستپه اولومړنۍ ژبې جوړښت اونظام له هغو قاعدو ،اصولو اوپرنسیبونو سره سم چې لري یې بیا ځلې ورغوي، دستې یالومړۍ منشا ژبې دژبنۍ جوړښت بنې چې د دې پوهې دمېتودونو سرسم وي اټکلي(فرضي) خوبنسټ او اصل ته نږدې وي،تاریخي پرتلیزه (مقایسوي)ژبپوهنه نړیوال اصول ته نږدې وي. تاریخي پرتلیزه (مقایسوي) ژبپوهنه نړیوال اصول او قواعد لري،چې(پرتلیزو اصولو) په نوم یادیږي.ځنې کسان دې څانګې ته اوس هم پرتلیزه لغت پوهنه Comparative Philology یا پرتلیزه ژبښودنه Comparative grammarاصطلاوې کاروي.د دې لیکنې په بهیر کې بله څانګه هم مقابله یې ژبپوهنه Contrastive Linguisticsکاروي.ددې لیکنې په بهیر کې بله څانګه هم مقابله یې ژبپوهنه ده،چې د دوویا څوژبو جوړښت،بدلون اونظام چې له تاریخي پلوه سره اړیکې لري یا یې نه لري دپوهنیزو موخوله پاره ،یې مقابله کوي.دپرتلیزې اومقابله یې ژبپوهنوتوپیرپه دې کې دي،چې په پرتلیزه ژبپوهنه کې هغه ژبې سره پرتله کېږي،چې له تاریخي پلوه سره اړوندې وي یعنې له بوې ریښې څخه وي لکه(دري، تاجکي، پاړسي) (۲۳۷:۴) چې په لسګونو پېړۍ پخوا سره هم ریښه وې او وس د درې بېلابېلو هېوادونو اوقومونو ژبې دي (پارس،تاجیک او دېګان یا تاجیک)اود داراز ژبو په پرتله کې دژبوتا یخي تحولات هم په پام کې نیول کېږي لکه (دري اومنځنۍ پاړسي) ولې په مقابلوي ژبپوهنه کې سره اړوندې ژبې (همریښه) لکه(دري اومنځنۍ پاړ سي) اویا نا اړوندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پښتو او عربي) دواړه سره مقابله کولای شي په دې پرخه کې تاريخي بدلونونه په پام کې نه نيول کېږي.په همدې توګه بله فلسفي ژبپوهنه Philasophical Linguistics ده.دا دژبپوهنې هغه څانګه ده ،چې دژبې ونډه دژبې د درک سره په اړيکه کې او دفلسفي مفاهيمو تشريح او داندونو فلسفي حالت او ژبني مېتودونه ترمطالعې لاندې نيسي.بله څانګه چې ده هغه سيميه ييزه ژبپوهنه Areal Linguistics ده دجغرافياوي سيموڅېړنه او مطالعه ده چې ځانګړنه يې دګډوژبنيو ځانګړنو درلودل دي.ژبنۍ سيمه چې کله ورته Sprachbundهم ويل کېږي ، له يوې کورنۍ څخه په ډېرو پورې اړوندې ژبې لري،خوګډې ځانګړنې هم شتون لري، چې دکورنيو په نوروغړوکې لږترلږه يوه يې شتون ونه لري ،دبېلګې په توګه (نچ) غړونه دسهيلي افريقا په سيمه کې په څومتفاوتو اوبېلابېلوژبنيو کورنيوکې شته دي. بله جغرافيايي ژبپوهنه Geolinguistics هغه ژبپوهنه ده چې په نړۍ کې دژبوجغرافياوي وېش اودهغوی دسياسي ،وټيېزو(اقتصادي) اوکلتوري حالت په پام کې نيولو سره مطالعه کوي او Geographical Linguistics هم ورته ويل کېږي. دا ګړنې(اصطلاحات) په ځانګړې معنا سره هغوپېښوته کارول کېږي ،چې دګړدودونو بڼې يادلهجو جغرافيا ،دښارونو په لهجو پورې اړوند مطالعات اوانساني جغرافياته له ژبني اوټولنيز پلو سره اړيکه ورکوي. دېوې ژبې ګړدود د ډول ډول بڼو بدلونونه او ورتـه والی دسيمو اوجغرافيايي حوضوپربنسټ په ټاکلونقشوکې ثبتوي. دې ډول نقشوته (ګړدوديز اطلس) ويل کېږي. داڅانګه کله کله د ګړدودپوهنې په نوم هم يادېږي. همداډول بله اروايي ژبپوهنه Psycho Linguistics ده: داهغه ژبپوهنه ده چې دژبني سلوک اود ذهني تکړتوبونو(مهارتونو) اوبهيرونو تر منځ متقابله اړيکه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسلوک بنسټ اوبېخبنسټ(زيربنا) ګنهل کېږي مطالعه کوي. پخوا ورته دژبې اروا پوهنه ويل کېده، دماشومانو په وسيله دژبې دکسبولو مطالعې ته دېرى وخت پرمختيايي اروايي ژبپوهنه Developmental Psycho Linguistics ويل کېږي کله چې داروا پوهنې دنظريواوبهيرونو دوړاندې کولوله پاره دېوه توکي (عنصر) په توګه دژبې په کارولوباندې ټنګارو ي ، داروا پوهنيزې ژبپوهنې Psycho Linguistics ويل کېږي.بله نوعي ژبپوهنه ده يا دژبې ډول پېژندنه Typology Of Language ده،چې دژبو ترمنځ جوړښتي ورتوالى پرته دتاريخ په پام کې نيولو سره مطالعه کوي.دژبودډولونو پرتلنه په ځانګړې توګه دژبوتر منځ په هغو موادوکې داړيکو دټاکلو له پاره هڅې دي ،چې پر وراثتي بنسټ باندې دډلبندۍ دمنلواو تايدله پاره تاريخي لاسوندونه اومدارک په واک کې نوي،چې په دې برخه کې ځومقولې پېژندل شوي دي.بېلونکي تحليلي ياريښه يي(Analytic isolatingortoot)ژبه هغه ژبه ده چې کلمې يې بدلون نه منونکي دي او نحوي اړيکې دکليمودسمون اوترتيب له لارې بيانېږي لکه : چيني اوويټنامي ژبې.بل ترکيبي يا تصريفي(Inflected inflectional) ژبه چې دتحليلي مقولې په تقابل کې واقع ده،په دې ډول ژبوکې کلمې ډول له يوه څخه ډېرمورفيمونه لري خو ددې مورفيمونواو کلمې دليک جوړښت ترمنځ سمون شتون نه لري ددا ډول ژبوبېلګې: لاتيني،يوناني،پښتو ،دري اوعربي غوندې ژبې دي. همداډول پيوندي ژبه(Agglutinative or) Agglutinatingهغه ژبه ده چې کلمې يې يوه له بلې سره دڅنګ په څنګ ايښودلو سره جوړېږي او اوږده لړۍ منځته راوړي لکه جاپانى،ترکى اوسواحلي ژبې.همدارازځوترکيبي ژبه(Incorporating or Polysynthtic) چې دکليموبڼه يې پېچلې او اوږده ده،دپيوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تصریفي ځانګړنو آمېزه لري او د ډېرې کلیمو کارونه یې د بشپړو غونډلو (جملو) د کارونې په څېر دي. دا ډول ژبه د استرلیا په ځایي یا بومي ژبو کې لیدل کېږي.

ریاضیکي ژبپوهنه (Mathematical Linguistic)هغه څانګه ده چې د ژبې حسابي او ریاضیکي ځانګړنې مطالعه کوي لکه د متنونو احصایوي ځانګړتیاوې د زنځیري ټولګو (مجموعو) جبري مطالعه، د صوتي ځانګړنو مطالعه د ژبښوونیزو قاعده الګوګانې او په محاسبه کې د ترکیب او تجزیې لوګاریتمونو کشف تر څېړنې لاندې نیسي. په همدې توګه د متن ژبپوهنه یا (Text Linguistics) عبارت له هغې ژبپوهنې څانګې څخه ده چې لیکلي او نالیکلي متون لکه توصیفي د خبرو اترو یا ننداري صحنې او داسې نور تر څېړنې لاندې نیسي. دا پوهه د یوه متن د برخو د تنظیم او اړیکو مېتود یو له بل سره د مفهوم لرونکي او بشپړ متن منځته راتګ په موخه په پام کې نیسي. ځینې ژبپوهان دا ښه ګڼي چې ټول نالیکلي یعنې شفاهي متن په ځانګړې توګه له بوې جملې څخه ډېرې اوږدوې د تحلیل او تجزیې تر سرلیک لاندې وڅېړي.

انسان پېژندنې پورې اړونده ژبپوهنه (Anthropological Lingyistics) د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې د ټاکلې ټولنې د ژبې کلتور (دودونه یا خویندوژبو او کورنی جوړښت) تر منځ اړیکې څېړې بشرپوهانو د ژبې په برخه کې مېتودونه مطالعه کړي دي چې په بېلابېلو فرهنګونو کې د کورنیو خپل منځي اړیکې بیانېږي او دوي په دې برخه کې څېړنه کړې ده ،چې دوګړو په ځانګړو ټولنیزو ،فرهنګي چارو لکه ملي ،مذهبي مراسم ، رسمي غونډې، جرګې ، د خوښۍ مجلسونه او داسې نورو کې یو تر بله څه ډول روغبړ کوي ورو سته بیا دوي د دغو لاسته راوړنو او موندنو ته د بوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې ټولنې له ټولنیز جوړښت سره اړیکه ورکړې.د ژبې دوګړپوهنې دولســـتنې(مطالعې) ځینـــې ځـــانګې د ژبپـــوهنې پـــه سوســـیالوژي (Sociolinguistics) او پـــــــه انتـــــــوګرافي اړیکـــــــو (Etnographycfcommunication) پورې اړوند ېږي. ژبپوهنه له پورته یادو ځانګو څخه پرته نورې ځانګې هم لري چې هغه زما دلیکنې له چوکاټ څخه ډېرېږي او د ژبپوهنې په ځانګړو آثارو او قاموسونوکې شتون لري. ما په هغه اندازه ځانګې را واخیستلې کوم چې د فیلالوژۍ د اړینې برخې جزوي.

۴-د نړۍ د ژبو کورنۍ:

څرنګه چې ژبپوهنه د ژبو په اړه هراړخیز معلومات وړاندې کوي نو پرهمدې بنسټ د ژبو ،ژبپوهنې او فیلالوژي پوهانو د خپلونه ستړې کېدونکو سپړنو او څېړنو پــه تــرڅ کــې د نړیوالوژوندیو ژبو شمېره لږ وډېره د څلورزره ژبو پــه شــاوخوا کې ښودلې ده او آن چې لــه دې هــم لا ډېــرې، چــې دابیــا پــه اصــلي او فرعي خپلوانو ژبو وېشل شوي دي د دغو څېړونکو په آند ټولې ژبې لــه یــوې یاڅو ژبنیو مورینو څخه چې د ژبو نیــا ګڼــل کېــږي رامنځتــه شــوې دی او هــرې یوې ژبې په خپل ځانګړي بهیرسره تکامل کړی دی.د دغــه بهیــر او بشــپړاوي پــه اړه دوه اندونــه شــتون لري،چــې پــه واقیعــت کــې دواړه نظــره پــه یــوه چورلیزاومحور راڅرخي:الف شجریي نظریات(Treetheory) چې دلومړي ځل لپاره الماني پوه شلایشر(A.scheicher) لخوا وړاندې شوې هغــه پــه دې باوردی چې ټولې بشري او دبشپړتیا په بهیر کې ژبې دیوې واحدې ژبې سره د اسې اړیکه لري لکه دیوې ونې ښلاښېل ښاخونه او دې اړیکوته نسبي یــا جینټکي اړیکــې وایي.د ځمکــې پــرمخ ښلاښلــو ســیموکې پراخــې ژبنــۍ ســاحې شــتون لــري چــې د ژبــو ډلــې یــې د ګرامــري جوړښــت ســره ورتــه والی، کلمواو دبیا طرزو ،ریښې دورته والي پربنسټ ژبپوهانو د نړۍ ژبې په

ســـتروکورنیواو ډلـــوچي دغړیـــوهنې اونـــوروګرامري اوکلمـــه یـــي جوړښــتونوکې څرګنـدې خپلـوی ســره لـري وېشــلي دي اودژبودکــورنۍ (Family of Language) په نوم یادېږي.
پورته یاده ډلبندی کې دژبوېوه ډله کولای شي دکورنۍ ونه برابره کړي، چې دهغوي نسبي مهالي ترون یا زمان بندي څرګندوي. پـه ډېره خیرنـې یعنـي دقیقې پرتلنې سره دهرې کورنۍ غړي یوه یوه ژبنۍ څانګه رامنځته کوي دا ډل بنـدي ډېرې ګټـې لـري چـې یـوه یـې داده دژبـو پـه پراخـه او پېچلـې ډلبندی کې تریوې اندازې دژبو پراړیکو او تړاونوکې چې یو تربله یې سره لـري سـتونزې رالـډه وي. دبېلګـې پـه توګـه بـه دلتـه د(انـدو اروپـایي ژبـو کورنۍ)څخهداندوآریایي یاهندي څانګه وښایي

(H.L.F : ٤٧)
٣- شکل

په دې ډلبندی کې هرښاخ دېوې ژبې پـه توګـه غځېدلې دی او لـه یـوې تنـې څخه بېلې شوې دي چې هغـه هم داروپـایي کـورنۍ چې لـه هغـې څخـه نـورو ژبوتکامل کړی. څرنګه چې دا ژبې یوه له بلې سره نسبي اړیکې لـري نـو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې بنسټ په اندو اروپايي ژبو کې د مور کلمه داسې تر پرتليزې سپړنې لاندې نيسو: اندو اروپايي ژبو کې مور (mãtã*)کلمه ،اوستايي (mãtar) ، زړه فرس (mãdar) ، سانسکريټ (mãtar) ، سلاوي (mãti) ، يوناني (meter) ،لاتين کې (mãter) ،ليتواني (motë) ، الماني (muoter) ،تخاري (mãcer) ،آيسلنډي (modir) ، اېرلنډي (mãthir) ، البانيايي(motër) ،ارمني (mary) ،دري(mãdar) ،اورمړي(mawa) او پښتو(mor) . (۲۳۴:۴)

څرنګه چې پورته يادونه وشوه په ټولو اړوندو ژبو کې اصلي ريښه ساتل شوې او آن کلمه په لږ الون بدلون تلفظ کېږي.

ب دويمه نظريه څپه ييزه نظريه ده (Wavetheory) : په لومړي سر کې شمېټ(J.schmidt) لخوا وړاند يز شوه. نو موړي ژبني بدلونونه او تحولات هغو څپو په څېر ګڼل کوم چې اوبو کې د ډبرې د لوېدو پر مهال رامنځته کېږي، چې له يوې مرکزي سرچينې څخه خپرې شوې وي.په دې نظريه کې هره څپه د خپلې مخکېنۍ څپې پايله او د خپلې وروستۍ څپې درا څرګندېدو سبب کېږي.

که چېرې دا دواړه نظريې سره پرتله کړو نو وبه ګورو چې شجره يي نظريه د بدلونونو د پېښېدو څرګندونکې توصيف او څپه ييزه نظريه د خپرېدو توصيف دی.په او سنيو شرايطو کې ژبپوهان د ژبو په څو کورنيو باوري دي او حساب پرې کوي.د دې ژبنيو کورنيو ترمنځ دد قيقو اړيکو او څېړنو په پايله کې موږ تر او سه هم دې موخې ته نه يو رسېدلي چې يوه واحده او پيليزه ژبه پيدا کړو . ولې د ژبپوهان د څېړنو په ترڅ کې په دې يوه خبره سره يو الی لري چې د نړۍ په ټولو ژبو کې ژبنۍ نسبتاًيو ډول ځانګړنې شتون لري، چې د نړيوال ګرامريا(Universangrammar) په رامنځته کېدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته والي باوري دي او دځانګړنو په رابرسېره کولو يې بوخت دي.او په دې ترڅ کې يې په نړيواله کچه دځينو کورنيو شتون منلی دی.چې په لاندې توګه به دهرې يوې کورنۍ په اړه څه ناڅه معلومات وړاندې کړو.

۱-۴ اندو اروپايي کورنۍ:

له نوم څخه يې څرګندېږي چې له هند څخه تراروپا پورې پراخې سيمې رانغاړي اوبېلابېلې ژبې په کې شاملې دي، خوتاريخي پېښو ځينې اندو اروپايي تېرونه يوبل سره لرې کړي اوډېرې يې سره نږدې کړې دي چې اوس په اندو اروپايي کورنۍ کې ځينې داسې ژبې موندل کېږي چې ډېرې همرنګي(تجانس) سره لري په ټوليزه توګه په دې کورنۍ کې دوه سوه ژبې او دوه ميليارده ويونکي لري، چې دنړۍ نيمايي وګړنيزه ټولنه رانغاړي او په لاندې بېلابېلو ډلويا ګروپونو کې شامېلې دي.

ر:لاتينه ډله يا ګروپ:

رومانيايي، ساريني، ايټاليوي، کرسي، پرووتسال، اوکسيتياني، کاتلان، اسپانيوي، پرتګالي او فرانسوي پهکې رازي.

ښ:ګرمانيک ډله:

ايسلنډي(سويډني،ناروېژي،ډنمارکي)سکندنيايي،الزاسي،افريقايي،هالنډي،الماني اوانګليسي په برکې نيسي.

ز: سلاوي ډله:

کرواتي، صربي، سلاوياني، بلغاريايي، اوکرايني، بېلاروسي (سپينه روسي)، روسي پولنډي،سلواکيايي،چېکي په کې داخلې دي.

څ:سلتي ګروپ:

واکوسي،ګالي،ايرلنډي او بريتانوي په کې شتون لري.

ټ:بالتي ډله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېتواني او لاتوي ژبې په کې شاملې دي.

ن:بېلابېلې ډلې:

دکولايانو،ارمني،يوناني او البانيايي ژبې کې شاملې دي چې همدا مهال دا اندو اروپايي ژبې شمېرل کېږي.

ډ:آريک ډله:

(الف) آرياني څانګه:پاميري ژبې،اورمړي،پراچي آسي، کردي، بلوڅي، پښتو، پاړسي، دري،تاجکي،په کې شاملې دي.

ب:اندوآري څانګه: نيپالي، اسامي، بنګالي، ګجراتي، مراټي، سريلانکايي، سينهالي،پنجابي،سندي،اردو او هندي رانغاړي.(۸:۸-۹)

ج:داردېک:انکو،پشه يي،نورستاني اونورې ژبې په کې شتون لري.

اروپايي ټبرونه ميلاد څخه لږتر لږه پنځه زره کاله پخوا د اوسنۍ روسيې هېواد سهيل لور ته په پراخه سيمه کې د سايبريا سهيل ته په دښتو او غونډيو د اورال په بحيره، دخزر بحيرې شمال، او د ققفاز شمال ته اوسېدل د هغو شواهدو او لاسوندونو له مخې يې لاس کې دي، اندو اروپايي ټبرونه له څلور زره تر درې زره مخزيږد کلونو په شاوخوا کې د لويديځې نړۍ لور ته وليږديدل او د درې زره مخزيزږد د کلونو په شاووخوا کې يې يو پراخه سيمه د ختيځې اروپا له مرکز څخه د آريانا تر شمال پورې په واک کې درلود، همدا مهال اندو اروپايي ټبرونه ليږد اومهاجرت بيلابيلو خواوو او بيلابيلو سيمو ته پيل شو او له هند څخه تر اروپا شمالي برخو پورې ميشت شول، له همدې امله دا ټبرونه د لړۍ په بيلابيلو برخو کې د اندو اروپايي په نوم يادېږي. ددې له خپل اصلي ټاټوبي مهاجرو او په هېواد د ميشتو قومونو ژبې د يوې يوازني (واحدې) نيا (مورينې) اندو اروپايي Proto Indo European په نوم يادېږي، رابيلې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، د دې نیا په موریني ژبې څخه هېڅ سند السوند او اثر په لاس کې نه شته، چې مخامخ هغه وڅېړل شي. له دې امله ژبپوهان د هغې ژبښودنې (ګرامر) جوړښت او غړېز سیستم تعقیبولو له پاره اړ دي، چې د هغې څخه د بېلو شوو او رامنځته شوو ژبو مقابله او پرتله وکړي او له دې لارې څخه د ژبني قواعدو ته لاس (کشف) او را وباسي. اندو اروپايي اصطلاح په نولسمه پيړۍ کې د فرانس بوپ Franz Bopp له خوا وړاندې او وضع شوې ده، د په خپله څېړنه کې سانسکرېټ زړه یوناني، لاتیني او زړه پارسي د یوې کورنۍ ژبې وګڼلې او په خپلو او په پای کې دې پايلې ته ورسيده، چې د پورته يادو ژبو د مخکېنۍ اصلي موريني ژبې شتون حتمي دی، چې هغه ژبه له اندو اروپايي موريني څخه عبارت دی، آلماني ژبپوهانو د اندو ګرمانيک Indo Germanic اصطلاح وکاروله، دوی باور درلود چې د دې ژبو بنسټ له یوې خوا هند او له بلې خوا آسلنډ او جرمني ايسلنډ دی کله چې دا اصطلاح په هندي پيل کېږي په جرمني بايد پای ته ورسيږي، چې بيا د شملې پېړۍ په لومړيو کې انګليسي ژبپوهانو د اندو اروپايي پر ځای (آريايي) اصطلاح کاروله، څرنګ چې دې نوم، آريايي ټبرونو او آريايي ژبې (آريک) پورې اړه درلوده، د اندو اروپايي ژبو له پاره مترکه او له کاره ولويده، د اندو اروپايي لومړنيو ټبرونو پنځيدل، ډېريدل او خپربدل د اندو اروپايي ژبو د پراخېدلو خپرېدلو او دودېدلو سبب هم شول، چې له دې اندو اروپايي لومړنۍ ژبې څخه د ژبو څو ډلې (ګروپونه) رامنځته شول؛ چې پوهانو د kmton يعنې داندو اروپايي په سل(۱۰۰) کلمه کې د (k) ک نا خپلواک غږ (کانسوننټ د بدلون او بشپړتيا له مخې د دې ډلو دريځ ټاکلی او ځانګړی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د Satam (ستم) ډله				د centum (کنتم) ډله			
szimta	لتواني	Satam	اوستا	Cet	ایرلندي	Centum	لاتيني
cbto	سلاوي	satam	سانسکرېټ	kant	تخاري	Ecatan	یوناني
	البانيايي		ارمني		حتي		سلتي

د ستم او کتم پر اساس

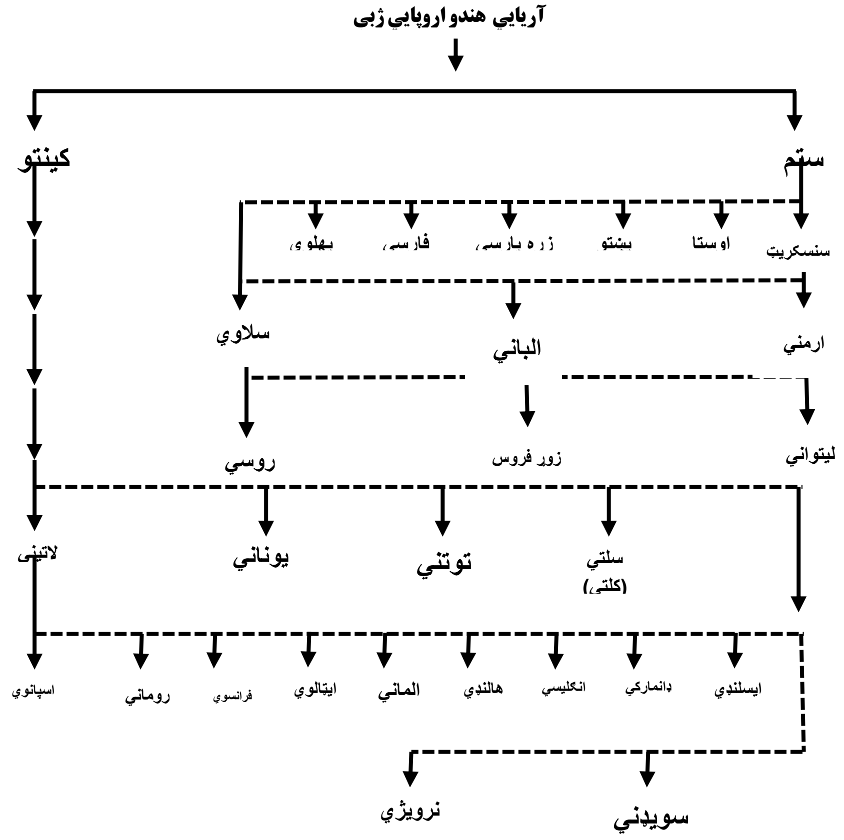

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځينې پوهانو د پوهاوي له پاره دا ژبه د نړۍ په بيلابيلو سيمو او د هغې په جغرافياي موقعيت کې په لاندې توګه ډلبندي کړې ده ؛ لومړۍ ډله چې په دې ډله کې د ساتم ګروپ ټولې ژبې شتون لري. د دې ډلې د غږ پوهنې او ګرامر جوړښت په سيستم کې ګړندي بدلونونه او بشپړاوی راغلی دی. په دويمه ډله کې څلور فرعي ګروپونه شتون لري.
الف: لوېديځې اندو اروپايي ، چې عبارت دي له ايټاليک ، سلتيک او ګرمانيک يا جرمانيک.
ب: يوناني ډله ، چې له مرکزي ډلې سره مخامخ اړيکې لري.
ځ: د ختيځو اروپايي ژبو ډله ، چې تخاري ژبه يې پاتې شونې ده.
ځ: حتي ژبه او د د کوچنۍ آسيا ژبې دا ژبې ډېرې لرغونې دي او د اندو اروپايي نيا څخه را بيلې شوي دي. له اندو اروپايي ژبو څخه د بيلو شوو ژبو د تاريخ اوږدوکې د بومي يا ځايي ژبو سره د ګډېدو او د هغو اړيکو له مخې چې ژبه يې له ټولنې سره د يوې ټولنيزې پديدې او انساني ځانګړتيا په توګه لري ، په ځانګړي توګه يې بدلون او بشپړتيا وموندله ، د دې ټولو ژبو سټه او اصل يوه ژبه وه ، چې اندو اروپايي لومړني ټبر پرې خبرې کوي او په ورو ورو يې يو تر بلې واټن پيدا شو او په وروستيو کې په بيلابيلو بڼو د انساني او بشري پوهاوي وسيلې شوي(۱: ۴۷۵ مخ).

۴-۲ د اندو اروپايي ژبو د کشف تقويم:

الف: ۱۷۸۶ زيږديز ، ويليام جونز د سانسکريټ ، لاتيني ، يوناني ، ګوتي او سلتي ژبو خپلوۍ ته نغوته (اشاره) کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: پـه ۱۸۱۲ زیږدیـز: فـرانس بـوپ Pranz Boop یـابتوي چې یونـاني ، لاتیني ،زړه فارسي او جرمني ژبې د یوې کورنۍ ژبې دي.

خ: ۱۸۱۸ ز ، راسموس.ک.راسک Rasmus C.Rask د بالتو سلاوي ژبو ، یوناني ، لاتیني او جرمني ژبو سره چې یوې کورنۍ ژبې ګڼل ثابت کړل.(یو کورنی توب)

ځ: ۱۸۲۲ ز: یاکوب ګریم Jacob Grimm د جرمني ژبو د ناخپلواو غږونو دبدلون او تحول قانون وړاندې او معرفي کوي.

ږ: ۱۸۳۸ ز: فرانس بوپ ثابتوي چې د سلتي ژبو ډله د اروپا دلویې وچې په سیمو کې کارول کېږي او د اندواروپایي ژبو خپلواکه او مستقله ډله ده.

ښ: ۱۸۵۰ ز: آګوست شیلایشر Agast Schleicher ثابته کړه ، چې البانیایي ژبه د اندو اروپایي ژبو له کورنۍ څخه ده.

ړ: ۱۸۷۷ ز: هاینریش هوبشمن Heinrich Hubschman ثابتوي چې ارمني ژبه داندو اروپایي ژبو څخه ده او ددې کورنۍ خپلواکه او مستقله څانګه جوړوي.

ډ: ۱۹۰۲ز: یورګین الکساندر کنودسون Jorgen knudtzon Alexander حتي ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه را پیژني.

ټ: ۱۹۰۸ز: امیل زیک Emilsieg ثابتوي ، چې تخاري ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه ده.

ڼ: ۱۹۱۵ز: بدریچ هروژني Bedrich Hrozny په نولسمه میلادي پیړۍ کې د راټولو شوو معلوماتو او اطلاعاتو دټولګې پر بنسټ د اندو اروپایي ژبو د د تطبیقي ژبښود Comparative Grammar لیکنه بشپړوي. د تطبیقي مېتود پر بنسټ ComParative method د تاریخي ژبپوهنې په کارونې سره کولای شو د آریاني ژبو د خپلوۍ څرنګوالی له ډېرو مهمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د اندو اروپايي ژبو د کورنۍ، د شجريي(ونې) نظريې په چوکاټ کې
په لاس راکړې ، د بيلګې په توګه د مور کلمه په اندو اروپايي ژبو کې:
اوستا matā، سانسکرېټ mātā ، سلاوي mati يوناني meter ، لاتينه
māter ، ليتواني motē ، آلماني muater ، تخاري mācer ، ايسلندي
modir، ايرلندي māthir ، البانيايي motre ، ارمني magr، پښتو mor
، دري mādar ، اورمړي mawa.

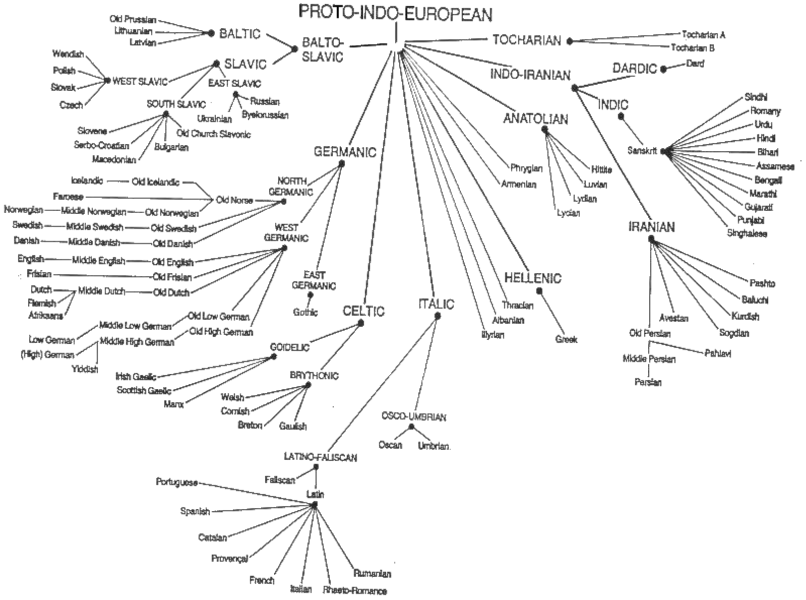

(H.L.F : ٤٧)

٤- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

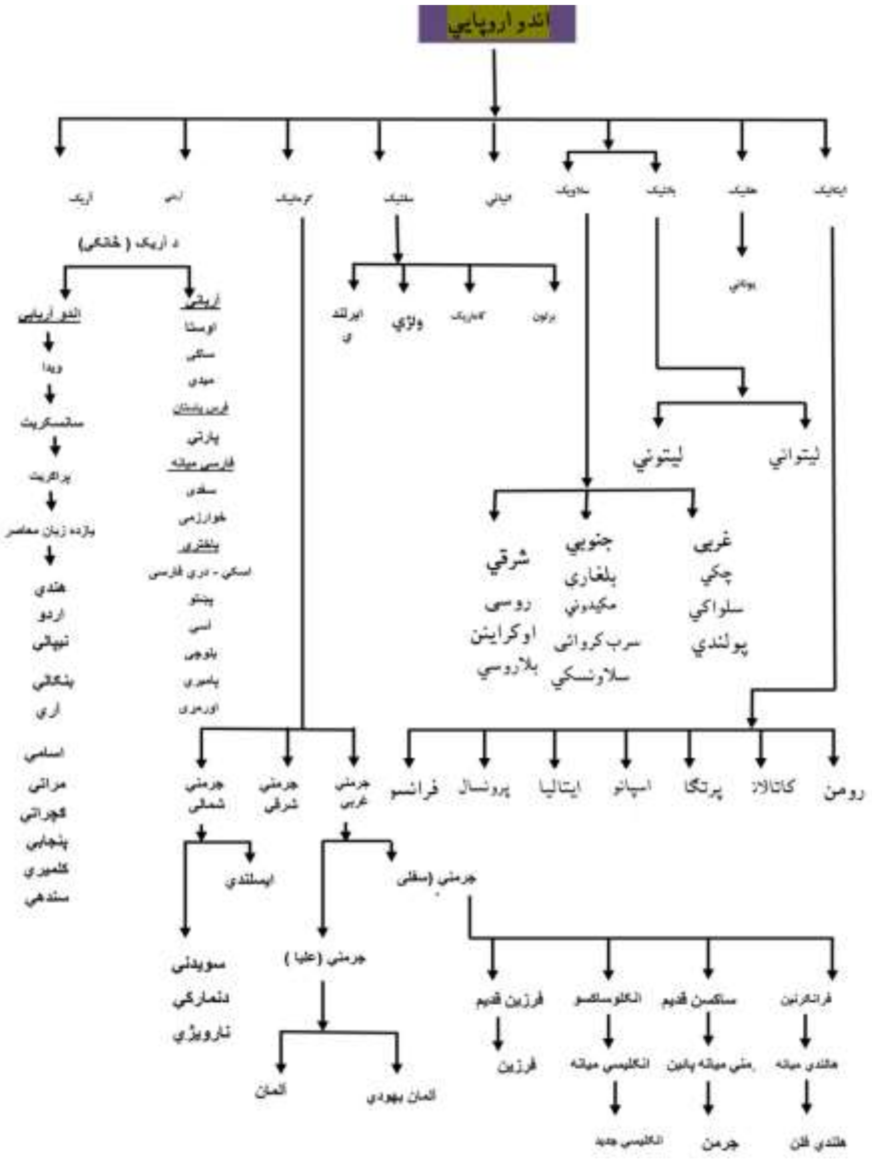

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونټيک سيستم:

اندو اروپايي لومړنۍ ژبه چې د دې کورنۍ د ژبو مورينه شمېرل کېږي د اوونا خپلواکو ، شپږ نيم واکو ، درويشت خپلواکو درلودونکې وه ؛ چې له دې ډلې څخه شپاړلس تم نا خپلواک Plosive consonant يو مبنلی نا خپلواک Fricative consonant شپږ نيم واک Semi Vowel درې لنډ خپلواک Short Vowel درې ښکتني خپلواک redaced Vowel درې پورتني او لوړ خپلواک Long Vowel ، اته غبرګ لنډ خپلواک Short diphthong او شپږ اوږده غبرګ خپلواک long diphthong درلودونکې ده. (۱۳: ۱۹-۲۱ مخونه)

۴-۴چيني او تبتي کورنۍ:

په نړۍ کې د ټول نفوس څلورمه برخه وګړي پرې خبرې کوي چې وروسته له اندو اروپايي کورنۍ څخه ډېرو وګړو ژبنۍ کورنۍ ده.

چينې ژبه د دې کورنۍ پياوړې ژبه ده او د دې کورنۍ د ټول نفوس درې برخې ويونکي لري نور پاتې لږ وډ برپه ترتيب او مساوي توګه دبرمايي،تبتي ،ويتنامي او د تاتي ژبو د ډلې ترمنځ وېشل شوي دي.چې دا ټولې ژبې بشپړ مشابهت نه لري او د دوي ترمنځ د خپلوۍ شتون يا واحده منشا او يوې ګډې نړۍ ته د دې ژبو انتصاب د اثبات وړنه دی په دې بنسټ د تبتي او چيني ژبو ترمنځ ځانګړنه يو ځپيېزوالی او آهنګ د ستګاه د هغوي بشپړه ځانګړنه ده په دې ډول ژبو کې د صرف يا اشتقاق سيستم په هغه ډول سره چې په تصريفي ژبو (اندو اروپايي يا پيوندي ژبو) کې ليدل کېږي شتون نه لري.دا ژبې نه بدلېدونکې او يو ځپيېز ژبې دي.يو ځپيېزه ژبې چې له جغرافيايي پلوه يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي دګډو کلمو شتون لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داندو اروپايي ژبو دهغوي دخپلولۍ مننونکی دليل دی.چينايي اوتبتي ژبو خپرنه ډېره ستونزمنه ده ځکه چې دې دغه ډول ژبو خپړنې ته اړتيا دومره نه احساسېږي ځکه چې ډېرغږونه لري خپړنه او پرتلنه يې ډېره ستونزمنه چاره ده .بل داچې دېوې يو هيجايي کلمې په بدلون سره به بله اصلي کلمه دپېژندنې وړ نه وي څرنګه چې دڅو هيجايي کلميو په برخه کې غږيزبدلون دبشپړبدلون سبب نه کېږي او دخپلوۍ اغېزې هم له منځه نه وړي پردې بنسټ داندو اروپايي کورنۍ دژبو اوکلموترمنځ دخپلوۍ په اړه مطالعه اوڅېړنه کول دچيني او تبتي په پرتله آسانه ده.همداډول بله ستونزه داده چې دچيني ژبې کلتوري ارزښت چې زرګونه کلونه مخکې په نږدې ژبوباندې اغېزې کړې دي، چې په ظاهره کې چيني کلمات ښايي دواقعي خپلوۍ دليل نه وي اوپه لرغونو ختونوکې دپوراخيستنې له امله وي.ددې ژبو په غږيز سيستم کې څپې ځانګړی ارزښت لري ځکه چې شمېرېې دسلګونو ژبوله څپوڅخه ډېردی.او ويونکي يې تريوميليارده ډېر دي.

۵-۴ دراويدي ژبو کورنۍ:

ددې ژبو سيمې دهند په سهېل کې دي.او څلورژبې په کې داخلې دي، چې يوه له بلې سره نږدې خپلوي لري او ددې ژبو اصلي بنسټ جوړوي دويونکو شمېرېې نږدې يو ډول دی او يو سلو شپېته ميليونه ويونکي لري. تاميلي ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده اوکناره ،ملايو اوتلوګو ددې کورنۍ نورې ژبې دي په افغانستان او پاکستان کې براهوي ژبه چې څو څو زره ويونکي په دواړو هېوادو کې لري ددې کورنۍ له ژبو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۲حامي او سامي ژبو کورنۍ:

امهري، مالتي دا وسنۍ اېتوپيا رسمي ژبه چې دعربي يوه لهجه ده، عربي ژبې چې نږدې ختيځ او عربستان په ټاپو وزمه کې دي په دې کورنۍ پورې اړه لري دا ژبې دبشري ځلانده تمدنونو لکه بابولي، اشوري، ريګاتين، کينساني، فينيقي او سامي نو مونه يادولای شو.ددې کورنۍ دژبو اړيکې دنږدې والي او لرې والي په اړه ژبپوهانو دافريقايي ژبوسره لکه: سوماليايي، افاراو ګالايي سره چې دکوشي ترنوم لاندې پېژندنې پلټلې دي.دې ژبوته په پام سره ددې ډول ژبو جغرافيايي پراختيا ښودل کېږي چې دافريقاله شمال څخه دفېناري ټاپوګانو او سېدونکو هم پخوا په بربري او ګوانش ژبو خبرې کولې او آن چې دپارس ترپولو پورې غزېدلې دي همدارازپه سهيل کې دتورې افريقا دژبو قلمروپه کې رانغاړي، چې دهغې ځينې ژبې لکه هوسايګاه په غير مستقيمه توګه په دې کورنۍ پورې تړل کېږي او دا نومونه ژبپوهان دحضرت نوح (ع) دځامنو سام او عام دنومونو سره تړي چې داخپله ددې ژبو خپلوي ښه يي .په دې ژبوشاوخوا يو سلو شپيته ۱۲۰ ميليونه وګړي خبرې کوي او لاندې ډلې په کې شتون لري.الف سامي ژبې: امهري، مالتي، فنقي، آرامي، اورګاتين، بابلي، آشوري، عبري، عربي ژبې کې داخلې دي.

ب حامي ژبې:هوسايي، ګالايي، سوماليايي، عفار ژبې په کې شاملې دي.

ج کوشي ژبې:بربري، زړه مصري، په کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۷الف -التای، اورال، یغوري او دفین ژبو کورنۍ:

دې کورنۍ کې په ژبو دغږېدونکوو ګړو شمېر لږ ترلږه دوه سوه اویا ۲۷۰ میلیونو پورې رسېږي. په دې کورنۍ کې فنلنډي، مجارستاني، تیني او تورکي ژبو ترڅنګ جاپاني او کریایي ژبې هم راځي او په لاندې ډول وېشل کېږي.

۴-۸» فنلنډي او کریایي ژبې:

ددې ډلې پیاوړې ژبې فنلنډي او کریایي ژبې او فنلنډي او مجارستاني دي. ددې ژبو دغوږېدو او بشپړاوي سیمې په لرغونو زمانو کې داورال لوېدځې سیمې وې. او پر همدې بنسټ ورته اورالي ژبې هم ویل کېږي، داخلک او ددې ژبې ویونکي تل داندو اروپایي او ترکي توکمه ټبرونو ترفشار لاندې وو او له خپل لومړني ټاټوبي داورال غرونو اوبالتیک سمندرګي ترمنځ او په ځانګړې توګه دوالګا سیند غاړې د پیروم سیمه وه او له دې سیمو لاندې برخو ته یې ولېږدول. مجارستانیانو په پخوانیو زمانو کې او د پیړیو په پوړیو کې او سني او کراین سیمه کې بېدیایي ژوند درلود او په نهمه پېړۍ کې دډانیوب پرغاړه میشت شوي دي. فینیان خپلو استونیایانو ورونو ته دشمال لوېدیځ لورته ورغلل، فلانډیان چې په لومړیو میلادي پېړیو کې له نوموړو ټبرونو سره دېوې نښتې او جګړې په ترځ کې اورالي ژبه کسب کړه؛ چې تراوسه یې ساتلې هم ده دا قوم دفیزیکي اړخه له نورو سره ډېر تو پیر لري ددې قوم (لاپایان) لږترلږه شمېرخلو بښت زره تنو څخه اوړي، چې نیمایي یې په ناروې هېواد کې استوګن دي همدارازبل قوم ساموئیدیان(ننتس) دي شمېر یې لسګونو زروتنوته رسېږي او دسایبېریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوري يې لېږدوني وکړې ددې کورنۍ ځينې وګړي په خپل ټاټوبي يعنې دوالګا د سيند پرغاړه پاتې شول ددې ټبرونوله ډلې څخه مورد وينيايي، کومي، ماريايان(چرمسيان)او مورتيان اوځينې نور دي چې شمېر يې ددرې زره په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

» په فنلنډي اوکرايي ژبوکې لاندې ژبې شاملې دي:

فنلنډي(سومي) ،هنګري، (مجارستاني) ، لاپنوني، اورالي، استوني، ساموېدني، کارلي،مورتي،ماريايي اومردودي.

» اويغوري:

مغلي،خاتني،مانسي،جاپاني،مادياري،کريايي اودلايتني امريکايي بومي ژبه شامله ده.

۴-۹ب -د ترک او تاتارژبو کورنۍ:

ترکي ژبه دپخواني شوروي اوچين په ګډه پوله وېل کېږي او داورالي التای يي په نوم دژبو په يوې لويې ډلې پورې تړلې ده او ددې ژبونوم دهغوي دموقيعت پربنسټ دی، چې داورال دغرونو په لوېديځه لړۍ کې او التای يي په ختيځ کې شتون لري او وېل کېږي.ترکي ژبې لکه مغولي او دختيځې آسيا دتون کوزژبې ددې ډلې په التای څانګې پورې اړه لري.لاندې ژبې په کې شاملې دي:دترکيې هېواد ترکي،عثماني ترکي،اذري(اذربايجان او ايران) ،ترکمني،ازبکي،چو واشي،کاراکا لپاکي، قرغزي، قزاقي، کومي، اياركوتي،اويغوري،تاتاري،باشقېري،وېركوتي،کاراچايي اوساموئيدي ژبې دي.ترکي ژبه په اروپاکې دسايبرياترختيځ منتها اليه پورې دلينا په حوزه کې پراخه ساحه رانغاړي.دترکيې ترکي ژبه ددې ژبې ډېره لوېديځه بڼه ده.اذربايجاني داذربايجان او پارس يا اوسني ايران په هېوادونوکې او ترکمني ازبکي قرغزي او قزاقي په منځنۍ آسياکې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکمني او ازبکي دافغانستان په شمالي ځينو برخوکې دلړکيو وګړوژبه ده همدارازداورال جهيل په سهېل کې دکاراکالپاک په نوم په يوې بلې نږدې ژبې اوپه همدې توګه دسنک يا رګ او څه ناڅه په پخواني شوروي کې ځينې خلک په اويغوري ژبه خبرې کوي په چواشي، تاتاري اوباشقري ژبو باندې دوالګا سيندله شاوخوا څخه داورال ترغرونوپورې وګړي غږېږي، يرکوتي ژبه دسايبريا ختيځ ته په يوځه واټن کې دلينا سيند په سيمه کې وېل کېږي دترکي لړکيويوډېرشمېر ژبې له تورسمندرګي او قفقازڅخه (کاراچاى، کومي...) ترالتاى غرونوپورې دسايبريا داوبي سيند په يرنۍ سيمه کې شتون لري. دوالګا پرغاړه په جواشي ژبې سربېره ددغې سيمې په بله خواکې وېرکوتي ژبه ،چې له نوروژبوسره څه توپيرلري وېل کېږي. ترکي ژبه دژبپوهنې له مخې يوه متجانسه ټولګه جوړوي.

۴-۱۰داندونيزيايي ژبوکورنۍ اودماليزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې:
دماليزيايي اوپولينزيايي په نوم ژبو دځمکې پرمخ دپام وړسيمې نيولې دي.اوپه لاندې څانګو وېشل کېږي:

- ملايوژبې: اندونيزيايي، تاګالوک ياپالي پينو
- پولينزيايي ژبې: خوموري ژبې، ددې ژبوسيمې له ما دغاسا کار څخه ترپولنزي ټاپوګانو پورې غزېدلې دي او د سينګاپور، فلپين، اندونيزيااوماليزياملايو سباهه رسمي ژبې دي.ددې ژبنۍ ډلې آثاردفرمزپه قبايلو ،دويتنام په ځينوغرنيووګړولکه جاره يانو(Jaras)، دهاينان(Hainan) په چيني ټاپواوآن دچامورو (Chamuru)په نوم دګوام Juam دټاپوپه ژبوکې ليدل کېږي.ددې ژبو دويونکوشمېر تردوه سوه ۲۰۰ ميليونوډېر اټکل شوى دى، چې له دې ډلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یو سلو څلو ښت ۱۴۰ میلیونه په اندونیزیا ، ۴۰ میلیونه په فلپین، ۷میلیونه په مادغاسکار ۲ میلیونه په مالیزیا او سینګاپور او ډېر لږکي په کانتوني او تامیل ژبو خبرې کوي دآرام سمندرګي ټاپوګانو پولینزیایي ژبې لکه: تاهیتي Tahaiti ،ساموSamua ،فیجي Fidiji ،والیتس،فوتونا ،هاوایي او نورې بې له شکه دملایایي، اندونیزیایي اوملاګاسي ژبو خپلوانې دي، په پوره توګه له هغو څخه بېلې شوې دي او اوس مهال یوازې دهغوي لرې خپلوانې ژبې ګڼل کېږي.

➢ اوقیانوسیه بدوي ژبې: ددې ژبو څېړونکي دوه اړین ټکي باید په پام کې ونیسي ۱- دملانزیایي، پاپوایي او استرلیادبومي ژبو ترمنځ هېڅ ډول څرګند یا دمنلوړ خپلوي نشته ده.

۲- ددې ډول ژبو شمېردومره ډېردی چې تراوسه په بشپړه توګه پېژندل شوې لا نه دي، ملانزیایي ژبې دملانزي په ټولو ټاپو وزمو او میکرونزیاکي وېل کېږي.ملانزي چې یوناني کلمه ده او دتورو ټاپوګانو یعنې دتورپوستکو وګړو درلودونکې معنالري لاندې ځایونه په کې راځي:

۱- دنوې بریتانیا یا دپخواني بیسمارک ټولې ټاپو وزمې چې له پاپوا او نوې ګینې سره نښتې دي.

۲- دفرانسې او انګلستان پخواني ګډ حکومت دنوي هبرید ټاپوګان چې په ۱۹۸۰ زکال دوانو آتو Vanuatu په نوم خپلواکي واخسته.

۳-دفرانسې هېواد دسیند هاخوا قلمرودنوي کالدوني ټاپوګان.

۴- دامریکاتر قلمرولاندې دمیکرونیزیاچې په یوناني ژبه کې دکوچنیو ټاپوګانو معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دنا یورو Nauru خپلواک ټاپو ،چې دنړۍ ډېر کوچنی هېواد دی او ۲۲ کیلو متره مربع مساحت ۷۵۰۰ وګړي لري او کارولین او مارشال ټاپوګان دي.

په ټوله نړۍ کې لږ ترلږه یو میلیون څخه ډېر مالینزیایان اوسي چې په سلګونو ژبو او ډول ډول ګړدودونو خبرې کوي لکه په نوې کالدونې کې شاوخوا ۵۰۰۰۰ کاناک وګړي ۳۰ ژبې او ۷۰۰۰۰ دوان واتو وګړي ۱۰۰ ژبې لري.

۴-۱۱ د توري افریقا د ژبو کورنۍ:

ددې ژبو او ګړدودونو د شمېر ډېروالی او پرهمدې لامل د څېړنو ستونزمنتیا ددې ژبو د کره ارقامو په وړاندې کولو کې ستونزې را ولاړې کړې دي، د ژبپوهانو په باور د افریقایي ژبو شمېر له ۱۰۰۰ څخه تر ۲۵۰۰ پورې رسېږي د احصایو له مخې هرې ژبې لپاره په منځنۍ توګه له ۱۰۰۰۰۰ تر ۲۰۰۰۰۰ پورې ویونکي اټکل شوي دي چې په واقعیت کې ځینې ژبې میلیونونه او ځینې نورې یې څو زره وګړي ویونکي لري، چې له دې شمېر ژبو ډېرې لږ ژبې لیکنۍ او د لیک لوست ژبې دي او ډېرې ژبې د نورو پیاوړو ژبو سره د اړیکو له امله د له منځه تللو له ګواښ سره مخامخ دي. د افریقا دوچې ګڼ ژبنی وېش: د افریقا ژبنۍ پاشلتیا ،د بېلابېلو افریقایي ټبرونو د ټولنیزې او وټه ییزې (اقتصادي) یوازې والي (انزوا) له امله ده ،چې په اوږدو پړاوونو کې په ځنګل کې له قبیلوي خرافاتي سیالیو او ژوندانه د پایښت لپاره له مبارزو سره بلدتیا او اشنایي پیدا کړې ده. ددوي ژبنی جوړښت زموږ د ژبې په څېړنه دی فني کلمې یې د کارونې په صورت کې له اروپایي ژبې څخه پور کړې دي چې لاملونه یې ډېر او ښکاره دي خود ټولو هغو موارد و پربیان او څرګندونه کې چې له سیمه یز ژوندانه سره تړاو ولري ډېر لږ تو پیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.دبېلګـې پـه توګـه: پـه کيرونـدي ژبـه کـې دغـوا اوغـويي لپـاره دعمر، دښکرونودښې او نوروځانګړنو پربنسټ شاوخوا شل نومونه کارول کېږي.دافريقـايي کـورنۍ ژبـې دادي:دپـل اولـف ژبې،هوسـايي ژبې،يورويـايي ژبې،سـواحلي،کيروندي ژبې،منـده يامـالي ژبـې، دګينـه خليج ژبې،خوين ژبې،مالاکاسي ژبې،بـانتوژبې او هغـه چې ژبپوهـان يې دانتلانتيـک دلوېـديځ ژبـې بـولي: ولتـاى ژبې،موسـيان ژبـې ،دافريقـا دځانګې ژبې،کوشي لکه: سوماليايي ،سامي:لکه امهري او داسې نورې.

دژبنيوډلودتوليزې بڼې په نظرکې نيولـو سره دنړۍ وګړي پـه اټکلي توګـه لړاو ډېرپه دې ډول ډلبندي شوي دي:

- ✓ بانتوکورنۍ:۱۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ دراويدي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ سامي يا حامي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ مالیايي- پولنيزيايي کورنۍ: ۱۹۰۰۰۰۰۰
- ✓ اورال او التايي کورنۍ: ۲۷۰۰۰۰۰۰
- ✓ چيني –تاى کورنۍ: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اندواروپايي کورنۍ: ۲۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ نورې کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ ټوله: ۴۰۰۰۰۰۰۰۰ وګړي (۴:۲۴۲مخ)

دپورته څېړنو او مطالعې په پاى داسې بايد وواېوچې دژبودګرامري، کلمـه يي اولفظي تحاولاتواودتـاريخ پـه اوږدوکې ددوي تـرمنځ ځينـې ريښـوي اړيکـواو بـوې سـتې څخـه دلغـوي بيـا رغـونې پـه پايلـه کې ښـايي دنـړۍ ژبپوهان دمهال په تېرېدواو څېړنوپه ځواکمنتيا ،پراختيا پـه تـرڅ کې بـوې واحدې ژبـن سـتې تـه هـم دنړيـوال ګرامرپـه څېـر ورسـېږي يـا پـه بلـه وينـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبپـوهنیزواو دژبنیوکورنیودمطـالعې او څېړنــې څخــه داســې پایلــه اخستلای شوچې دژبو تـرمنځ دریښـوي، کلمه یې، لفظي، غرېیزاو ګرامري جوړښتونوکې دځینې ژبوترمنځ نږدې، لرغونې اوژورې اړیکې شتون لـري چې پربنسټ یې دژبو ډلـې څانګې او کـورنۍ رامنځته شوې دي اوتراوسه پورې په نړیواله کچهد بوې واحدې مـورینې یا نیاژبې یاکورنۍ تـه نه یو رسـېدلي، لرې نـه ده چـې دژبپوهانواواړونـده نوروپوهـانودهڅو، څېړنو او ژبنیوبیـا رغونـو(Linguistic Reconstrauction) او روشـونوله لارې دوخـت پـه تېرېدوسـره (لسګونو، سلګونو، زرګونو...) کلونـو پـه تـرڅ کـې ښایي بوې واحدې او یـواځینۍ ژبې یا کـورنۍ تـه ورسـېږو.ولې موږیـو بـل دلیـل ددې ادعـا او مـوخې تـه درسـېدو لپـاره لـرو ، چې هغـه ځینې قرآنـي آیتونــه دي چــې ددې موضــوع دثبــوت او روښــانتیالپاره یــې وړانــدې کړو.ځرنګه ،چې دعلوموا و ځینې لاینحل بشري اوعلمي مسائیلودثبوت اوریښـتینولۍ لپـاره راغلـي کاربـدلي اواوس مهـال دبشـري ټـولنې ټـول قشرونه په عیني، تجربوي، ټکنالوژیکي او ساینسي توګه ورتـه ثابتـه شوې چې حقیقت او واقیعت لري.پرهمدې بنسټ زما پـه انـد پـه دې برخه کې هم دقـرآن کـریم دا آیـت چـې وایي(وعلمـه آدم الاسـماکلها) ژبـاړه: اوالله(ج) آدم علیه سلام ته ټول نومونه وروښودل یا موږآدم علیـه سـلام تـه ټـولې ژبـې ور وښودلې (لومړۍ سپاره، بقره سوره، ۳۱ آیت ،قرطبي تفسیر، ۷ټوک ، ۱۴جز مخ)۱۳

پردې توګه ویلای شوچې دالله (ج) مطلب که ژبه وي نو اوس مهال خولږ ترلږه دغې مسائلې تـه رسـېدلي یـویعنې څوژبنۍ کـورنۍ پـه نړیوالـه کچه اټکل شوې دي.او که دالله (ج) موخه یامطلب نومونه وي نو بیا خو ادم(ع)یو کس وه او ورته په یوه ژبه کې بېلابېلو څیزونولپاره نومونه وربنودل شوي ، څرنګـه چې ادم(ع) دټول بشراو انسانانو پلاریا اب البشـردی او تراوسه داسې کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

رېښتينې او مؤثق دليل او سند نه لرو چې له ادم (ع) څخه مخکې دانسان ژوند ثابت کړي. نو دا آيت مورته په ډاګه کوي چې آدم (ع) په يوه ژبه نومونه ورښودل شوي او بيا دآدم (ع) داولادونو او ضريې د ډېروالي ،نفوسو دپراختيا اولرې والي له امله دايوه ژبه لومړی په لهجواوبيا په بېلابېلو ژبواوډېروخت دتېرېدو وروسته په زرګونو ژبوبدله شوه چې اوس يې څرک او آثارنه ليدل کېږي آن چې دورستيو ژبو هم څرک او نوم لانشته. کيدای شي دژبپوهانو لپاره دانظرهېڅ دمنلو وړنه وي خو دعيني ثبوتونو او باورونو پربنسټ مونږ دا يو دليل لروچې دټولې مورينې ژبې يا نيا کورنۍ ته درسېدو ښه دليل وي. الله (ج) ښه پوهېږي.

۵-آريک ژبه Proto-Ārsan او څانګې يې

آريک ژبه چې ۲۵۰۰ کاله مخکې دحضرت عيسی (ع) څخه،ژوندۍ ژبه وه اوويونکي يې درلودل کله کله دآري Ārii او يا هم دآريايي Āryāi اوخپله ژبه يې آريک Āric ګڼله چې بيا وروسته سره له دې يوالي دا دواړه ټبرونه د۲۵۰۰ مخزېږد کال کې په دې دولهجواوقومونو په اندو آريايي او آرياني Indo Āryāyi-Āryāni سره تحول وکړ،البته دا تحول په هماغه آريايي ميشته سيمه کې غوړېدلی دی.دآريايانولېږد او مهاجرت وروسته داندو آريايي ويونکود(ويدا) قبيله وه په پای کې دهند دقارې په شمال کې مېشت شول او آرياني څانګه لومړی داورا بحيرې سهيل او له هغه ځايه دسېردريا او امو سيند سيموته راغلل،کېدای شي دآمو سيند دواړو عاړو ته يې هجرت کړی وي او هلته به استوګن شوي هم وي. په دغه سيمه يې آريانا ويجه Airyana Vaejah (āiryān∂m vaējāh)نوم کېښودہ(۱۳)-

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰مخ)، چې د آریایانو ټاټوبی او استوګنځي معنا یې درلوده. له دې وروسته د سهیل لورته خوځښت او لېږد پیل کړو او باخترته له تېرېدو وروسته په ننني ټول افغانستان او دهغه دباندې خپاره شول. چې آریاني ځانګې د منځنۍ آسیا ځايي او سېدونکي په ځان کې راجذب او خپله ټولنه یې نوره هم ګڼه کړې وه. د خپراوي سیمې، منځنۍ آسیا لویدیځې برخې افغانستان ته یې د آریایانو هېواد یا Aryanan Dahyu آریایي ټاټوبی نوم ورکړو.(۱:۳۸مخ)

څرنګه چې د آریک ژبې هیڅ لیکلی سند په لاس کې تراوسه نشته دهغې ژبې د پېژندلو لپاره د نومیزو او غږیزوریښې او اړینو ویوکو (اسمي، فعلي اومهموکلمو) ژبنۍ بیا رغونه Linguistic Recorstraction له لارې ورسېږو.(۱۱:۳-۴ مخ) چې د ژبپوهنې، معنا پوهنې او غږپوهنې د قواعدو او اصولو له مخې لرغونې ژبې له هغې څخه راوتلې او لیکل شوې دي چې د ژبپوهانو وروستیو څېړنو له مخې لږترلږه یوه نښه راپاتې ده هغه داندو اروپايي مورینې کورنۍ (k*g*gh*) غږونه په آریک ژبه کې داندو اریایي، اریاني او نورستاني ژبو د غږونو پربنسټ په لاندې توګه تثبیت کېدای شي: د آریایانو او د هند د آریایانو له بېلتون څخه څو پېړۍ وروسته دوي له ځان نه مهم لاسوندونه لکه: ګاتا (Gaθa) او ریګویدا (Regveda) په یادښت پریښي دي، چې آریک د ژبې له اصلي هستې څخه یې تکامل او تحول کړی دی: چې د څو کلمو په پرتلنې سره به یې روښانه کړو:

۱- اریک (ګرم) Gharma*، اندو آریایي Gharma، آریایي (اوستا Garama، زړه فرس Gharma، پښتو Ghərma غرمه.)

۲- اریک Bhand* (بند یا بستن)، اندو آریایي Bhand، آریاني (اوستا او زړه فرس Bhand، پښتو Bhand)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اریک Cata*(سل)، اندو آریایي Sata، آریاني (اوستا Satem، پښتو Sal سل- په پښتوکې د T او D اوښتل په i).

۴- اریک Dasa*(سل)، اندو اریایي Dasa، آریاني (اوستا Dasa، اورمړي Das، پښتو Las(په پښتوکې د D، T اوښتل په L)، دري Dah ده).

۵- اریک Pacu*(ښکرور ژوی)، اندو اریایي pasu، اریاني(اوستا Pasu، پښتو Psa پسه).

۶- آریک Garant*(زوړ-پیر)، اندو اریایي Jarant، آریاني (اوستا Zarant، پښتو Zor).

۷- اریک Arya*(اریا)، اندواریایي Arya، اریاني(اوستا Airya، زړه فرس Airya).

۸- اریک Drapsa*(درفش، بیرق، بیرغ یا جنډه)، اندو اریایي drapsa، اریاني(اوستا drafso، کلاسیکه فارسي درفش(۱-۳۸مخ)، او په پښتوکې جنډه Janda وایي.

(*)	۱آریک	۲ ویدایي	۳آریاني	۴ اوستا	زړه فارسي
	*bh	bh	*b	b	b
ورور	*bhrātar	bhrátar	*brātar	brātar	brātar
وړل	*bhar	bhar	*bar	bar	bar
اخیستل	*grabh	grabh	*grab	grab	grab
	*dh	dh	*d	d	d
درلودل	*dhār-	dhār-	*dār	dār	dār
جوړول، نافذ	*dhā-	dhā-	*dā	dā	dā

(c) ketabton.com: The Digital Library

					ک
band	band	*band	bandh-	*bandh	تړل
g	g	*g	gh	*gh-	
garma-	garəga-	*garma-	gharma-	*gharma-	تود
gauša-	gauša-	*gauša-	ghóşa-	*ghauša-	غوږ
darga-	darəga-	*darga-	dirgha-	*dŗgha-	اوږد
f	f	*f	ph	*ph	
kaf	kafa	*kafa	kapha-	*kapha-	لاړې، قف
آســـــي saf	safa-	*safa-	sápha-	*śapha-	د آس او خرونال
θ	θ	*θ	th	*th	
yaθā	yaθa-	*yaθa-	yathā	*yathā-	څرنګه
paθi	paθā	*paθa-	path-	*path-	لاره
r̊aθa-	raθa-	*raθa-	rátha-	*rátha-	عراده
x	x	*x	kh	*kh	
x̊ara-	xara-	*xara-	khara-	*khara-	خر
haxā	haxa˚	*haxā-	sákhā	*sakha-	ملګری
f	f	*f	p	*p	
fraθ-	fras-	*fras-	praś-	*pras-	پوښتنه کول
˚dirafš	drafšō	*drafša-	drapśa-	*drapsa-	بیرغ
fra-	fra-	*fra-	Prá-	*pra-	پیشایند

(c) ketabton.com: The Digital Library

θ	θ	*θ	t	*t	
puθra-	puθra-	*puθra-	putra-	*putra-	هلک
xšaθra-	xšaθra-	*xšaθra-	Kşatra-	*kšatra-	حکومت،دولت
θuvām-	θwąm-	*θuvām-	tvam-	*tuām-	ستا لپاره
x	x	*x	k	*k	
xšap-	xsšp-	*xšap-	kşap-	*kšap-	شپه
xšay-	Xšā(y)-	*xšāy-	Kşay-	*kšay-	مالک، حاکم
θ	s	*s	ś	*ć	
θafa-	safa-	*safa-	śapha-	*ćapha-	د اس او خـره نال
θata-	sata-	*sata-	śata-	*ćata-	١٠٠
	syāva-	*syāva-	śyāva-	*ćyāv-	تور
daθa-	dasa-	*dasa-	dáśa-	*daća-	لس
	āsu-	*āsu-	āśú-	*āću-	چالاکه
θard-	sarəd-	*sard-	śarád-	* ćarad-	کال
	pasu-	*pasu-	paśú-	*paću-	پسه
d	z	*z	j	*j	
drayah-	zrayah-	*zrayah-	jrayas-	*jraya-	سین
yad-	yaz-	*yaz-	yaj-	*yaj-	دتعظـیم پـه موخــــــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

					سرتیتول
	zantu-	*zantu-	jantú-	*jantu-	توکم، نسب
	zātō	*zata	jātáh-	*jāta-	زېږېدلی
	zarant-	*zarant-	jarant-	*jarant-	زوړ سړی
d	z	*z	h	*jh	
adam	azəm	*azam	aham	*ajham-	زه
dasta	zasta-	*zasta-	hasta	*jhasta-	لاس
	bərəzant-	*brzant-	brhant-	*brjhant-	لوړ
h	h	*h	s	*s	
	hapta-	*hapta-	sapta-	*sapta-	اووه
hačā-	hača-	*hača-	sacā-	*sačā-	له
āham-	ahmi-	*aham-	amis-	*asmi-	زه یم
haina-	Haēnā-	*haina-	*senā-	*saina-	د دښمن لښکر
hindu	hindu-	*hindu-	sindhu	*sindhu-	هندوستان
ḣaitu-	haētu-	*haitu	setu-	*saitu-	پُل

(۴۱:۱۳)

تاریخي لاسوندونه او تاریخي پرتلیزه ژبپوهنه دا په ډاګه کوي، چې آریایي ټبرونه ژبې او ګړدودونه سره ببره په خپلوۍ ډېرې لرغونې اړیکې هم لري او دیوې ستې (آریک) بېلابېلې څانګې دي[۳۷:۳۵مخ]. مقایسوي ژبپوهنه دغه خپلوي دلغتونو غږونو او دژبښووني (ګرامر) جوړښتونو په برخه او ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښه يي، همدارګډې ژبنۍ ځانګړنې چې ددې ډلې ژبې او لهجې يې لرې ژبپوهانو ته دا علمي دليل او اجازه ورکوي چې دا ټولې ژبې او ګړدودونه د يوې ستې څانګې او ښاخونه وبولي.چې دا ستېه او منشه آريک ژبه ده دنو مورړې ژبې ددود او ژوند مهال ډېر لرغونی دی چې ژبپوهانو لړ ترلړه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسی(ع) له ژوند څخه اټکل کړې دهاو ترا وسه پورې يې دليکلولا سوندونو څرک نه ليدل کېږي، ددې نيا يا مورينې ژبې څخه لومړی دوګړودډېروالي او لرې والي له امله ګړدودونه اوډياليکټونه رامنځته شول، چې بيا وروسته دډېر وخت اوزمان په تېرېدو سره په ځانګړوژبو واوښتل چې دابهير په ژبوکې داورږدمهالوبېلابېلو شرايطوپربنسټ رامنځته کېږي او په څانګو لهجو وېشنه او انشعاب يې متوازن بهير نه لري، چې دآريک ژبې په برخه کې هم ددې بهير په ترڅ کې ځينې ژبې له منځه ولاړې او دځينو ويونکي ډېرد ځينو بيخي لږځينې په يو څېراوځينې په بل څېر مړې يا ژوندۍ راپاتې شوې.دټولنيزو، تاريخي اوجغرافيايي شرايطو سره سم دټولوآرياني ژبو پراختيا يو ډول نه وه او په خپلوۍ کې هم سره يوډول نسبت نه وه. يعنې لږ څه تو پير شتون درلود چې له ځينو دا ټولې اړوندې ژبې؛ لرغونې او معاصرې ليکلي اسناد لري او که يې نه لري لږ ويونکي لري او که ډېر دا ټولې هغه لهجې اوژبې دي چې له يوې آريک ستې څخه رامنځته او په بېلابېلو ژبو اوښتي پايله کې ځينې ژبې له نورو هغولرې اځينې نورې له يو يا بل اړخه نږدې پاتې شوې چې ددغوژبو ترمنځ دالږ يا ډېرلرې والی په لومړيوکې دلهجوپه څېر وه ، ولې څومره چې دتاريخي بشپړتيا او تکامل ځانګړي توب خواته پرمخ تللي هومره ډېر توپير رامنځته شوی چې آن دا سې پړاو را ورسېده چې دهمدې ډلې ديوې ژبې ويونکي دبلې هغې په ژبه سره نه پوهېږي، دبېلګې په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاړسي ژبې ویونکي د بلوچي ژبې او د پښتو ژبې ویونکي داورمړي او یاهم د تاجکي ژبې ویونکي په پښتو ژبه نسبتاً نه پوهېږي.

۵-۱ د آریک ژبې څانګو په اړه نظریات:

اندوآریاني (آریک) ژبنۍ ډلې یا کورنۍ، د اندواروپایي کورنۍ یوه له لاندېنیو ژبنیو څانګو څخه ده. اندوآریاني ژبې د یوې پراخې او لویې جغرافیایي سیمه کې، چې د آریانا په لوړو او پراخه سیمو، منځنۍ آسیا ځینې برخې، د هند نیمې وچې شمالي برخې او د قفقاز ځینې برخې رانغاړي، ځای نیولی دی. د آریک ژبې د څانګو په اړه بېلابېل اندونه او نظریات شتون لري چې په لاندې توګه به په هریوه لنډ بحث وکړو.
د اندوآریاني (آریک) ژبو د لاندېنیو څانګو (اندوآریایي، آریاني، داردي، نورستاني) په اړه اختلاف شتون لري، چې ډېری یې د نورستاني او داردي ژبو د څانګو په اړه دی:

- لومړۍ نظریه- اندوآریاني (آریک) ژبنۍ ډلې د څانګو په اړه ده:

په دې نظریه کې د داردي ژبو څانګه د اندوآریاني ژبو لاندېنۍ شاخچه ګڼل شوې او نورستاني ژبې د داردي ژبو د شاخچې جزاو برخه فرض کړې دي.
۱- اندوآریایي ژبې
۲- آریاني ژبې
۳- داردي ژبې

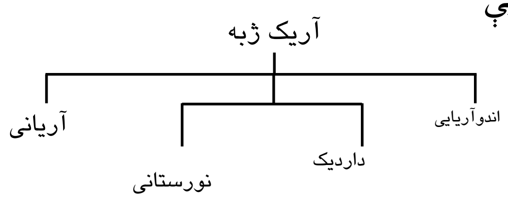

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دویمه نظریه- داندواریاني ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

ددې نظریې پربنسټ اندو آریاني ژبنۍ ډله درې لاند ېنیو اصلي څانګو درلودونکې ده.

۱-اندوآریایي ژبې
۲-آریاني ژبې
۳- داردي ژبې

- دریمه نظریه – داندوآریایي ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

په دې ډلبندۍ کې چې په **۱۹۷۳**تر**۱۹۷۵** زېږدیز کال پورې دنارو بڼي ژبپوه له خوا وړاندې شوه(ګنورک مورګنشترنه) نورستاني ژبې داندو آریایي ژبنۍ ډلې خپلواکه (مستقله) لور فرض او اټکل کړې ده او داردي ژبې یې داندو آریاني جز یابرخه ګڼلي دي ددې نظریې پر بنسټ داندو آریاني ژبنۍ ډلې اصلي څانګې عبارت دي له:

۱-اندوآریایي ژبې
۲-آریاني ژبې
۳-نورستاني ژبې

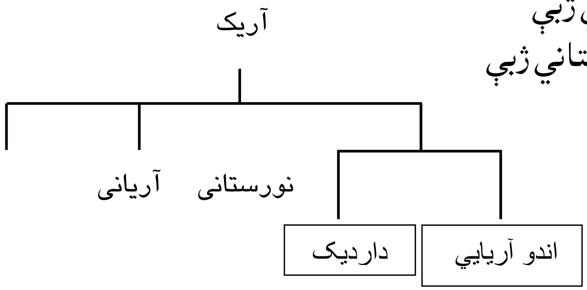

څلورمه نظریه – داندوآریاني(هندو ایراني) ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډلبندۍ کې ،داندو آرياني ژبنۍ کورنۍ د څلور خپلواکو (مستقلو)لوېو يادونه شوې ده.

۱-آرياني ژبې
۲-اندو آريايي ژبې
۳- داردي ژبې
۴- نورستاني ژبې (۳۷:۱۳ -۳۸ مخونه)

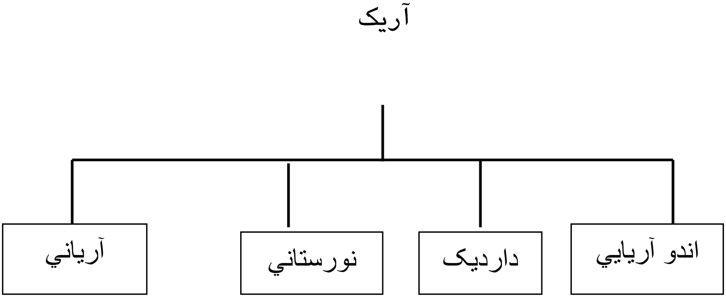

دپورته نظرياتو له ډلې څخه څلورمه يا وروستۍ نظريه چې ايرانيان يې دنورو تبعيضي کارونو په څېر دهندوايراني په نوم يادوي چې اصلي بڼه يې (اندوآرياني)ده زما له نظره وروستۍ پريکنده نظريه ده ،چې زه به هم په راتلونکي بحثونو او څېړنوکې په آرياني برخه هرا ړخيزاو په نورو برخو لنډه ، دفيلالوژيکي تاريخچې له مخې څه ناڅه وليکم.اوس به راشو دآريک ژبو دڅانګو هرا ړخيزې وېشنې ته:

۵-۲اندوآريايي IndoAryanGroup:*دلرغونې دورې ژبې يې عبارت دي له: ويدا(۱۰۰۰زر-۱۴۰۰يوزرو څلورسوه مخزېږد) پورې، سانسکرېټ(تردويمې ميلادي پېړۍ)پورې، پراکريت(له دويمې ميلادي پېړۍ را وروسته).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اندوآريايي معاصرې دورې ژبې عبارت دي له: هندي، سندي، اردو، بنګالي، پنجابي، ګجراتي، مراټي، آري، سامي، سينګالي اونيپالي دي.

۵-۳ داردیک ژبو ډله په درې څانګو وېشل شوې دي:

ږ- ختيځه څانګه: نورستاني، وايګلي، تاتي، اشګون، پرسون اوداملي.

ښ- مرکزي څانګه: پشه يي، شوماشتي، وټه پوري، ګوارباتي، تيراهي، کلاشه اوکورا.

څ- لوېديځه غرنۍ څانګه: ښکاريک، ګاور، توروالي، مين، ګانيوالي، شينه، کشميري، پخالوره.

۵-۴ آرياني ډلې ژبې:

*لرغونې دورې ژبې):

اوستا(۱۲۰۰۰تر۱۰۰۰ ق م)، زړه فرس(۵۵۰تر۳۳۱ ق م) ميدي(۵۰۰ ق م) ساکي (سکيتي)-سرماتي)(۹۰۰تر۲۰۰ ق م) پورې.

- آرياني(منځنۍ دورې ژبې)

ختيځه څانګه: الاني(دسکيتي-سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.

لوېديځه څانګه: پارتي(پهلوي اشکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)، دزړې پارسي پاتې شونې.

- آرياني معاصرې دورې ژبې:

ختيځه څانګه(باختري): پښتو او آستي(دالاني ژبې پاتې شونې)، يغنوبي، اورمړي، پراچي، پاميرژبې: سريکولي، زيباکي

واخي، خوفي، يدغه، شغني، سنګليچي، اورشور، منجي، باجو او پرتنګي.[۲۱]
ب، د مخونه)

<u>لویدیځه څانګه</u>: دري، تاجکي، پاړسي (د کلاسيکې پاړسي پاتې شونې ده چې د نهمې زېږدیزې پېړۍ څخه ترشلمې پېړۍ دوام درلود کلاسيکه پاړسي ته ځینې نوې پاړسي دري هم وايي چې له منځنۍ پاړسي څخه د منشه نیولې ده. د لویدیځې څانګې نورې ژبې بلوڅي، تاتي او کردي.[۱:۳۹ مخ]
د یادولو وړده چې ځینې ژبپوهانو لکه: څېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ په خپل کتاب مقدمه برزبان اوستايي ۴۰ مخ کې ليکي: «کلاسيکه پاړسي له نهمې میلادي ترپنځلسمې میلادي پورې دوام درلود.»

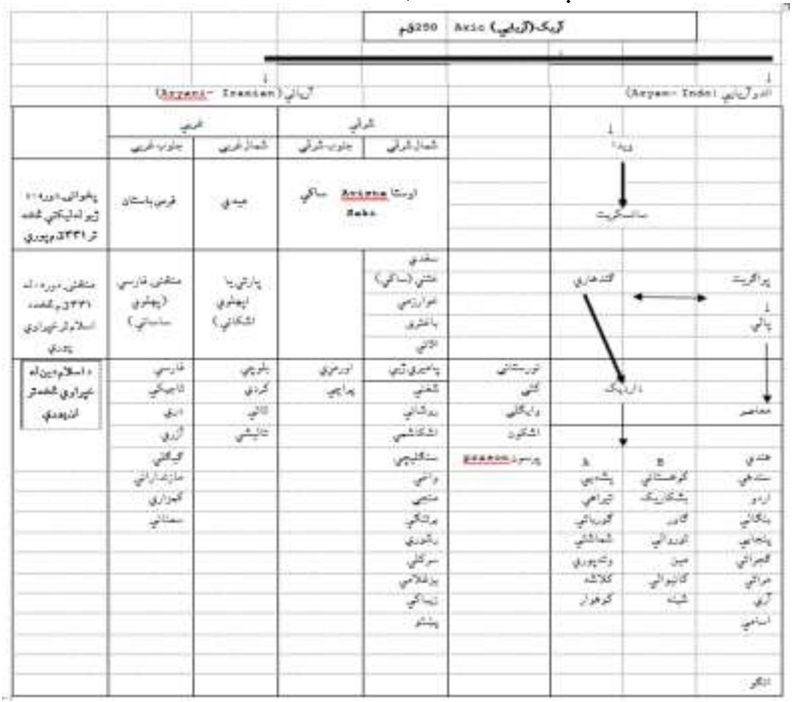

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵-۵د آریک ژبې د څانګو لنډه وېشنه:

۵-۵-۱اندو آریایي څانګهIndo Aryan Granp: ویدیک

سانسکرېټVadicsanskrit ، سانسکرېټSankrit، پالي Pāli

۱-مرکزي زون Central Zon : هندوستانيHindustani، هندي Hindi، اردو Urdu، رومیانRomani-romany .

۲-د ختیځ زون Eastern Zone-Languayes(Magadhan Prakrit): انګیکه Angika، اسامس Assamese، بنګالي Bengali، بهجپوريBhojpuri، مګاهيMagahi، مایتهليMaithili، آریهOriya.

۳- شمالي زونZone Northarn (Pahari Languahas): نیپاليNepali، پنجابيPunjabi، سندهيSindhi، خوجکيKhojki.

۴- لوېدیځ زونZone western: ګجراتي Gujarati، کوتچيKutchi، راجستانيRajasthani.

۵-سهیلي زونSouthern Zone: کنکاني Konkani، مراټي Marathi، دخاني Dakhni، نواتيNawayathi.

۶- تاپو(جزیرې) پورې تړلې ژبې Insular Nindo Aryan: دیویهيDhivehi، سنهاليSinhala، ژبې رانغاړي

۵-۵-۲داردیک څانګه: داندو آریایي ژبو د شمال لوېدیځ زون په نامه هم شمېرل کېږي.داردي ژبې (باګرته برداري؛ له انګلیسي داردي ژبې هم لیکلي دي) او وایي چې داردي ژبې داندو آریایي (هندي ژبو څانګه)چې د پاکستان په شمالي سیمو ،لږختیځه برخه د افغانستان او د هند دجمواو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیرپه ځینو برخوکې په هغوژبو غږېږي. البته ځینې ژبپوهانو داندو آرياني ژبوپه ډله کې داندو آريايي اوآرياني ژبو ترڅنګ خپلواکه څانګه فرض کړې ده. (۱۳: ۳۳-۳۴)

۵-۵-۳ نورستاني ژبو څانګه Nuristani Languages: اشکون Ashkunu، باشکلي Bashgali Kamkata-viri، پرسون Prasoni- Vasi-vari، تریګامي Tregami، وایګلي Waigali-kalashala.

۵-۵-۴ آرياني ژبو څانګه **Aryanigroup**:

- ✓ ختیځه آرياني Eastern Aryani: اوستایي Gathicold Avestan.
- ✓ شمال ختیځه څانګه Nartheastern-اوستا (Extinct) Avestan، سیتي، سکیتي Seythian (Extinct)، ساکي Sakan (Axtinct)، آسي، آسیتي Ossetin، سغدي Sogdian (Extinct)، یغنوبي yaghnobi، باختري Bactarian (Extinct).
- ✓ سهیل ختیځه څانګه: Southeasten Aryani پښتو Pashto (Paşto)، پامیري Pamiri، سریکولي Sarikoli، اورمړي Ormuŗi، پراچي Parachi.
- ✓ لوېدیځه څانګه Western Aryani:

شمال لوېدیځه North western: بلوڅي Baloči، ګیلکي Gilaki، کردي kurdish، مازندراني Mazanadarani (Tapurian)، پارتي Parthian (Extinct)، تالشي Talysh، تاتي Tati (Iran)، دیلمي Deilami، زازکي Zazaki، لکي LakiS

- ✓ سهیل لوېدیځه څانګه Southwestern (persrd) پیرسیک: لرغونې پارسي old persion (Extinct)، منځنۍ پارسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Extinct)Middlepersian ، معاصره یا اوسنۍ پاړسي New persion ، تاجکيTajiki ، دريDari ، لوري-بختیاري Bakhtiariluri ، تاتيCaucasus Tati (۱۳:۳۴-۳۷ مخونه)

۶-په اندو آرياني ډله کې دژبو موقيعت:

لومړی به یې له داردیک ژبې له څانګې څخه پیل کړو:داردي ژبې داندو آريايي ژبو له څانګو څخه هم ګڼل شوي دي، چې دنورستاني او ختيځو آرياني ژبو سره دګاونډي توب له امله دد غو ژبو لپاره کلک جوړښتي پيوندونه رامنځته کړي دي.نورستاني هغه ژبه ده چې دافغانستان په ختيځ کې لږ شمېر خلک پرې خبرې کوي؛ په لومړيو کې ژبپوهانو نورستاني ژبه دداردي ژبو يوه څانګه اټکل کوله ولې اوس دګوړک مارګنسترني نارو بڼي دڅېړنو پربنسټ نورستاني ژبه داندوآرياني ژبو ددريو څانګو څخه يوه خپلواکه څانګه ده.ددې ژبپوه دڅېړنو سره سم اندوآرياني ژبې په درې څانګو اندوآريايي،آرياني اونورستاني وېشل کېږي.پرته له کشميري ژبې دداردیک څانګې نورې ژبې لږ ويونکي اولږ سيمې تر پوښښ لاندې لري.اوډېری له دوي څخه دليکلو کلتور فرهنګ او دتدريس ځواو کمني نه لري.ډېری ددې ژبو ويونکي په غرنيو سختو سيمو کې ژوند پرمخ وړي ددې سيمو لو يه برخه سربېره د کړکېچنو غرنيو لارو دستونزو په لرلو سره دد ولتي ځواکونو سره په اوږدو اختلافاتو او توتريخوالي کې په سر وړي.ټولې داردي ژبې دتاريخ په اوږدو کې دپرمختللو ګاونډيو ژبو لکه آرياني ژبې او نورې هندي ژبو تراغېزې لاندې راغلي دي چې دا اغېزې ددې لامل شوې دي چې دغه ډله ژبې دې کومې ټاکلې ژبنۍ کورنۍ یا څانګې پورې تړاو ولري او کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګې پورې يې نه لري. ورستۍ څېړنې دا روښانه کوي چې داردي ژبې په لاندې ځانګو وېشل کېږي:

- پشه يي ځانګه:شمال ختيځه پشه يي،شمال لوېديځه پشه يي،سهيل ختيځه پشه يي او سهيل لوېديځه پشه يي.
- کونړ (پېچ) درې ځانګه:(نرساتي Narsati ،ګاور Gawar ،ګاورباتي Gauar-Bati)،ګنګالي Gangali ،شوماستي Shumashti.په کې شتون نه لري.
- د خور ځانګه khowar کلاش(چترال):خوار او کلاش Kalashamur او کيوي ګړدود په کې راځي.
- تيراهي ځانګه،ختيځه داردي ځانګه (کوهستاني مرکزي لوېديځه کوهستاني،صوات کوهستاني)باشقريک(ګروي،دېري،ګوري،قلم کوهستاني)،کترکلاي(وټه پوري)،کلکوتي.
- ماين Induskohistani ځانګه:ماين ځانګه(غرنۍ کوهستاني)، بتيري، چيلي سو،ګبرو(ګورو)،
- شينه ځانګه –پهلور(شيني ژبه)،بروک سکات،پلوله،ساوي.
- کشميري ځانګه Kashmiri:کشميري ژبه ،کشتاوري، پګولي. دومارکي Domoaki ،دميلي Dameli ،ننګالمي Ningalali

۷-آرياني ژبې او ځانګې

مخکې له دې چې په آرياني ژبو او ځانګو يې څه وليکم لومړی به دآرياني ټبرونو او ژبو په نومولو لړتم او ځغلنده کتنه وکړم:د تاريخ يو لړ مؤثقو اسنادو پربنسټ دآريايي قبايلو لومړنی استوګنځی بلخ او دهندوکش سيمو دواړه لوري ديو،چې د دې سيمو لومړي هندي اريايي قبيلو د ختيځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پارسیک قبایلو ورپسې دلوېديځ لورته لېږاو مهاجرت وکړچې له همدې ځایه او مهاله آریایي قبایل په څلوروډلو(مرکزي باختري، پارسیک ،هندي او داردي) ووېشل شول.څرنګه چې هندي آریایانو څوپېړۍ له پارسیک آریایانو څخه مخکې له آریانا څخه مهاجرت وکړ(۲۰۰۰کاله مخکې له میلاده) او پیرسیکو-میدیکو قبایلو څوپېړۍ نورهم په باختر یعنې بلخ کې پاتې شول او بیا وروسته پارس یا او سني ایران خاورې ته مهاجر شول.ځکه نو دباختري ژبو نږدېوالی او خپلوي د هندي ژبو په نسبت پیرسیکو-میدیکوژبو سره ډېره شوه. اوله دې وخته دا دواړه ډلې(مرکزي باختري)او(پارسیک) دآریاني اودرې واړه (مرکزي باختري،پارسیک اوهندي) داندو آریایي په نوم یادېږي ځینې څېړونکي باختري (مرکزي آریایي)او پیرسیک ژبې دایراني په نوم یادوي او سني ایرانیان یې دنوروتبعیضي خوځښتونو په څېر لکه سید جماالدین افغان چې خپل بولي او په ټوله نړۍ کې یې خپل دڅېړنیزوآثاروا عتبارله لاسه ورکړی دا دواړه ډلې ژبې هم دایراني په نوم یادوي چې ځینې بهرني ژبپوهان هم په دې برخه کې سهوه شوي دي.اوداژبې یې دایراني په نوم یادې کړې دي چې موخه یې آریایي یا آریاني دی.نه دې اوسني ایران جغرافیایي سیمه یا یوازې ژبې یې.ځکه چې اوسنی ایران دېوې ځانګړې اومحدودې سیاسي جغرافیایي سیمې نوم دی ددې سیمې نوم په ټولو مرکزي باختري او پیرسیک ژبوا بښودل اوکارول بوه لویه اشتباه اوجفاده.ځکه چې اوس داژبې (آریاني) لږترلږه ددرې یاڅلوروهېوادونوله سیاسي جغرافې او محدودوپولو څخه اوړي لکه:پښتو ژبه چې دتاریخي اوجغرافیه یي شرایطو له مخې (سره له دې چې دافغانستان ملي اورسمي ژبه هم ده)دپارس یعنې اوسني ایران اوهندي ژبو ترمنځ دوصل کړۍ حیثیت لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبې او داسې اړونده نوروژبويو اړخيزنسبت ايراني ياهندي ته کول دټولو علمي اساساتوپرخلاف غيرمعياري، غيرعادلانه اونه منونکې نومونه ده .که څه هم ځينې ليکلي مواد دپارس په لويديځو غرنيو سيمو کې په زړه پاړسي لاسته راغلي دي خو دڅېړونکو دڅېړنې په باور اوعقيده دا سيمه هېڅکله دآريايي قبايلو لومړنی استوګنځی نه ګڼل سوی اونه نثبيت شوی دی.دلرغونوژبوپه اړه تاريخي لاسوندونه (اسناد) په دې شاهددي چې دعيسی (ع) دزوکړې څخه دوه يا درې زره کاله پخوادپارس په دغولويديځو سيموکې داسې قبايل اوسېدل ،چې دهغوي ژبې نه يوازې داچې آريايي نه وې بلکې داندواروپايي ژبولـه لړۍ څخه هم نه وې.دغه قبايل لـه (ايلامېتو ،دکاروان اوکرخي په وادېګانواو دروکې چې نن دخوزستان په نوم يادېږي) ،(کاسيتوبابلي ياکاشواولولويي)قبايلوڅخه عبارت وه يوازې دزروکلونومخکې لـه ميلاده په پيل کې دغوسيموته دآريايي قبايلودمهاجرت اوهلته دمېشت کېدلونښې ليدل کېږي.له دغه وخته وروسته دپارس په شمال لويديځ کې ميدي قبايلولوی دولت جوړ کړ چې د(ميديا) په نوم په تاريخ کې راغلی دی اومرکزيې ننني همدان وه .لږترلږه همدغه وخت دنهمې مخزېږد پېړۍ په نيمايي کې دپارسياوپه اړه شواهد په تاريخ کې ليدل کېږي ، چې دعربو ترخليج ورسېدل او په دې خليج يې خپل نوم يعنې پارس خليج کېښوده (۲:۲۹مخ)

جرمني نومياليژبپوه اوڅېړونکي (اګوستين شليخر) وايي چې زه په دې باوريم، چې دمعاصرافغانستان اوهغه ته ورڅېرمه سيمه نه يوازې دآريايي قبايلو اوژبو بلکې داينډويوروپي قبايلواو ژبو دڅانګولومړنی ټاټوبی دی چې دهغه دليکنې لنډمطلب سرڅېړونکي دوست محمد شينواري دخپل کتاب په ۷ مخ کې داسې راوړي(... هغه اينډو يوروپي اولسونه چې څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځ ته نږدې او یا په بېدو ختیځ کې دي، همداغو مره یې ژبه لرغونې ده او لرغوني صفات ډېر لري او څو مره چې لوېديځ ته نږدې او یا بېدو په لوېديځ کې دي. همداغو مره یې ژبه لرغوني خواص لږ لري، سلاویاني او جرمني قبایلو دلوېديځ خواته ترټولو اوبیا ورپسې یوناني، ایټالوي، کلتي قبایلو مهاجرت وکړ. په خپل ټاټوبي کې پاتې شویو آریایانو څخه هندي قبایلو جنوب ختیځ ته مهاجرت وکړ او پرسیک قبایلو د جنوب لوېديځ خواته خپاره شول. په دې ډول دا ېنډو ېروپي قبایلو ته ټاټوبی د مرکزي آسیا د غرونو لړۍ ده) . نو موړی څېړونکی لیکي «هندي قبایلو نستباً وروسته په مهاجرت لاس پورې کړ ، دوی له خپل نوي ټاټوبي څخه هغه ولسونه وشړل ، چې له اېنډو ېروپي توکمه څخه نه وه او دهغوي له ژبو یې څه خصوصیات په خپلو ژبو کې واخستل». د دغه جرمني څېړونکي له څرګندونو دا سې ښکاري چې داندو اروپایي قبایلو مړی ټاټوبی آریانا یا معاصر افغانستان او ور څېرمه سیمې دي. د پورته لنډو څېړنیزو څرګندونو څخه دا سې پایله لاسته راځي چې آریاني ژبو څانګه عبارت ده له (باختري، پیرسیک، مرکزي باختري او اړوندې ژبې) اماکه موضوع یوازې پیرسیک ژبې وي نو بیا (ایراني) ژبې ورته ویلی شوولې د باختري او مرکزي باختري ژبو ته هېڅکله د ایراني ژبو اصطلاح نه شو کارولی. چې د واړو پیرسیک او باختري ژبو ته (آریاني) او ورسره هندي ژبو ته یعنې درې واړو ژبنیو ډلو (باختري، پارسیک او هندي)ته اندو آریاني اصطلاح کارول کېږي چې له دې سره سم راګرځو خپل سرلیک او موضوع ته. څرنګه چې د آریک ژبې ترسرلیک لاندې هم بحث پرې وشو خو په لنډه توګه یو اربیا هم ورته نغوته کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریـانـي ژبــې Aryani Languages: پـه لـو مړي سـر کې پـه لنـډه توګـه ددوروم‌هال او لورو پربنسټ دا ژبې درپېژنو او بیا به هره یوه په ځانګړې توګه هراړخیزه وڅېړو.

۷-۱لرغــونې ژبـــې: اوســتا(۱۰۰۰-۱۲۰۰ ق.م)، لرغــونې پــرس(**۵۵۰-۳۳۱** ق.م)، میدي(**۵۵۰**ق.م)، سیکتي، سرماتي(له **۹**ق.م تر**۲** م) پورې.

۷-۲منځنۍ ژبـــې- ختیځـه ځانګـه (بـاختري): آلاني(دسـیکیتي اوسرماتي پاتې شونې) ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.

منځنــــۍ دورې لوېدیځــــه ځانګـــــه –(پرســــیک): پارتي(پهلوي اشـکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)چې دلرغـوني پارسي پـاتې شونې ده.

۷-۳دمعاصــرې ژبـــې- ختیځــه ځانګــه (بـاختري): پښــتوژبه ،آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې)، یغونوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي لـه: (سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، اورشور، منجي، اشکاشمي، باجواو برتانګي).

دمعاصـرې دورې لوېدیځـه ځانګـه (پرسـیک): تـاجکي، دري، پارسـي (دپارسي دري پاتې شونې)او یا کلاسیکه پارسي چې کلاسیکه پارسي لـه **۹**تـر **۱۵** پېړۍ پـورې شتون درلوده چې نوې پارسي هم ورتـه وېل کېده.لـه منځنۍ پارسي څخه رامنځته اومنځنۍ پارسي لـه لرغـوني پارسي څخه راپاتې ده.

دمعاصرې دورې دلوېدیځې ډلې نورې ژبې بلوڅي ،تاتي، کردي...دي(۱۳:۴ مخ)

دآریـاني ژبودډلبندۍ څخه داسې پایلـه ترلاسه کېږي چې پارسـي دري اوتاجکي ژبې دزړې پارسي منځنۍ پارسي څخه په لږ پرې اوډېرپرې شوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني وااېن ځخه را منځته شوي دي په همدې بنسټ پښتو او آسي ژبې هم دآلاني او آلاني دسيکتي او سرماتي ځخه منځته راغلي چې سيکتي او سرماتي ژبې دلرغونې دورې اوستا لرغونې فرس ساکي (سکتي او سرماتي) او ميدي ژبو ترڅنګ ژوندۍ ژبې وې چې پربنسټ يې دپښتو ژبې دشاليد لړۍ دآرياني ژبو لرغونې دورې ستې ته رسوي.

څرنګه چې مخکې مود آريک ژبې په بحث کې هم ورته نغوته وکړهارياني ژبې يوه ډله ژبې دي چې آره او ستنه يې بوې يو اځېنۍ ژبې يعنې لرغونې آرياني ژبې ته رسېږي دا ژبه دلرغونو هندي آريايانو دژبې سره يوځاى داندواروپايي ژبو ختيځه څانګه چې (آريک) ورته وېل کېږي تشکيلوي.دا ژبې په پراخه سيمه کې چې دسهيل له خوا دفارس خليج او عمان سيند ،دلوېديځ لورته دبين النهرين او شمال له خوا دمرکزي آسيادښتې او دقفقاز غرونه رانغاړي.په ختيځ کې دافغانستان او دپاميرځيني برخې داباسين ترخولې پورې نيولې دي آرياني ژبې په پورته ياده سيمه کې خپرېدې چې دبشپړاوي پړاوونو او ګرامري جوړښت له مخې په درېوو مهالي دورو وېشو.

۸-دآرياني ژبو دورې:

۸-۱لرغونې دوره: دلرغونې دورې ژبې دليکنې له پيل يعنې ۱۲ق.م تر ۳۳۱ ق.م پورې، په دې دوره کې سربېره پر اوستا ،زړې پاړسي ،ميدي او ساکي ژبې هم شتون درلوده، ميدي ژبه (ميديان) دمرکزي او لوېديځ پارس اوسېدونکي وه او د ۸۲۵ق.م کال وروسته دآشورپاچاهانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبرليکونـــوکې ددوي دنــــوم يادونــــه شــــوې ده .ددې ژبــــې ځينــــې اداري اصطلاحات دزړې پاړسي اويوناني په ډبرليکونوکې ليدل شوي دي ميدي ژبـه دلرغونو ميدي قبايلوژبـه ده چې پـه ۸مخزيـږد پيړۍ کې يوځانګړې دولت دپارس په شمال لوېديځ(همدان) کې جوړ کړ.(۲۹: ۹ مخ)

همدارنګــه اوســتا ژبــه:دلرغــوني بلـخ او دهغــه وخـت دزردشــتي ديــن دکتابونودليک ژبه وه .

ساکي ژبـه ساکي Saki:دلرغونو ساکوژبه چې کتيبې ياډبرليکونـه يـې پـه تورفان کې موندل شوي دي د۸ او ۷ ق.م پېړيوڅخه دسکيتي پـه نـوم او لـه ۴مخزيـږد ترلـومړۍ مخزېږد پـورې دسرماتي پـه نـوم اولـه لـومړۍ مـيلادي پېړۍ څخه دالاني په نوم ياده شوې ده .داژبـه دتـورې بحيـرې لـه غاړوڅخـه دچين ترپولوپـورې پراخې سيمې کې خبرې پـرې کېدې اوليکنـې يـې لـږ راپــاتې دي چــې پــه نشــت حســابېږي؛يوازې يوشــمېرکلمې يــې چــې غالباً دځانګړونومونوپــه توګــه پــه لرغــوني يونــاني،لاتين اولرغــوني هندي(سانسکريټ) کې ليدل کېږي.(۹: ۵-۶-۱۳۴مخ)

۸-۲دآرياني ژبو منځنۍ دوره:

لــه ۳۳۱ ق.م څخــه دا ســلام دســپېڅلي ديــن ترخپرېدوپوري.پــه لوېديځــه آرياناکې دپارتي (پهلوي اشکاني) ،منځنۍ پاړسي (پهلوي ساساني) او په ختيځ کې سغدي ،خوارزمي باختري ژبه، ساکي، ختني، تمشقي او آلانـي شــواهد لري.چــې ســغدي دزرافشــان ددرې دلرغونــو اوســېدونکوژبه ، خوارزمي دلرغونوخوارزم دآمو دلاندېنۍ برخې ژبـه او بـاختري دلرغونـو بـاختري وګړو ژبه چې پـه يونـاني ليـک دوداو الفبې ډبرليکونـه او کتيبـې موندل شوي دي.همداډول سکيتي ژبه دهغـوجګړه ماروکوچيانو ژبـه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتورې بحیرې او ازوف بحیرې ترمنځ سیمه کې د چین ترپولویې لېږد رالېږد درلوده.

۸-۲-۲ پارتي ژبه: دلرغونو پارتیانو ژبه چې درشنکانو په دوره ۲ق.م تر ۳ میلادي پورې دټولې پارتیا دشاهي قلمرو، منځنۍ آسیا او پارس کې ددولت رسمي او اداري ژبه وه.(۴۳:۱۲)

۸-۲-۱ پارتي **Partian** ژبه: په زړه پارسي کې Parθava په لاتین کې Parthia، دآریانا دشمال ختیځ سیمې ژبه پارت وه چې پولې یې دخراسان دایالت دګرګان دسیمې او دترکمنستان هېواد سره برابرې دي.دآریاني ژبو په تاریخ کې ددې ژبې ارزښت او اهمیت داشکاني کورنۍ چې دفرسیک له ډبرخخه یو ببېل قوم وو، د۵۰۰کلنې واکمنۍ پورې تړلې ژبه وه چې دپارس او ګاونډیو سیموباندې کړې ده (۲۴۲ق.م تر ۲۲۴ میلادي) پورې اشکانیان دپارس دشمال دایراني یا اېریاني کوچیانو قبایلو رهبران وه ددریمې ق.م په لومړۍ نیمایي کې پرپارتیانو بریالي شول.دخپل نوي هېواد ژبه یې قبوله کړه او هغه یې دپارس دخپلې سترې پاچاهۍ درباري ژبه کړه.کومې لیکنې او آثارچې له پارتي ژبې څخه پاتې دي په دوه ډلو وېشل کېږي.

ږ- په پارتي لیک آثار: کوم لیک چې اشکانیانو دپارتي ژبې لپاره غوره کړی وو ارامي لیک څخه رامنځته شوی وو اوله ښي لورګین لورته لیکل کېده (T-š-r-q-p-s-n-m-l-k-y-h-z-w-h-d-g-b-) ددې آثاردنسا ښار دکنډوالوکډړوچې شمېرېې ۳۰۰۰ټوټوته رسېږي چې په پوستکولایکل شوي دي او رامان، سکې، مهرونه، ګاڼې یاجواهرات اولنډډبرلیکونه دي.

ښ- په مانوي لیک آثار: دالیک هم له ښي لوري ګین لوري ته لیکل کېده دپارتي لیک په نسبت دمانوي لیک هرتوری یوازې یو غږیز ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.(b-t-s-š-ŗ -q-d-c-f-b-z-ž-U-w-h-d-r-g-b) آثار يې اردهنګ پرس Ardahangwifras آمو Ammo او مانوي متاًخره ياوروستي آثار دي (مخ ۱۳۷:۹)

۸-۲-۲ سغدي ژبه: -پاړسي کې Suguda تاريخي مخينه يې د سغدي ژبې ليکني مدارک دلرغون پېژندونکو لاسته راغلي آثار او تاريخي دورې (آريايي، يوناني، چيني او اسلامي) په ډاګه کوي، چې سغد تېرد ق.م دويمې په شاوخواکې د سمرقند په شاوخوا او زرافشان دره کې او سېدل په لومړۍ مخزېږده زريزه کې د جيحون او سيحون سيندونو ترمنځ يا ماورالانهر پراخو ورشوګانو ته راوخوځېدل او دخپلو نورو پښتونو ياانژادونو قومونو يعنې؛ ساکانو، باختريانو او خوارزميانو ترڅنګ استوګن شول. او د ۲ تر ۴ ق.م پېړۍ پورې د هخامنشيانو تر واکمنۍ لاندې وه. د زرافشان درې پراخه سيمه او نورې اړوندې سيمې يې، چې د يونان د پخوانيو ليکوالو په ليکنو کې يادې شوي د ۸ زېږد يزې پېړۍ په پيل کې د عربو سرتېرو په لاس ورغلې د سغد پلازمېنه سمرقند د چين او لوېديځ ترمنځ دوربښمو دلاروپرسر ځاى ځاى کې يا موقعيت درلوده. د سغد سوداګروګڼ شمېر کډوال د دې لارې په اوږدو کې د خپل هېواد دختيځ لورته ميشت کړل، چې په پايله کې د رکستان او چين ترمنځ لږتر لږه منځګړې ژبه شوه. په لرغوني دوره کې سغدي ژبه د زرافشان درې او دهغې په ګاونډيو سيمو کې دود وه. په سغدي ژبه ليکنې او کتيتبې د چيني ،سانسکرېت، سرياني او منځنۍ پاړسي ژبو ژباړې دي، لاسوندونه يې ډېرى دبوديايي ،مانوي او دهغه وخت په مسيحي دين پورې اړوند دي، ديغنايي په نوم د سغدي ژبې يوه لهجه د تاجکستان هېواد دعليا زرافشان دبرخې ديغنا په لوړه دره کې تر اوسه مهاله خوندي او ژوندۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ده، چې د سغدي ژبې پاتې شونې ورته ويل کېږي.له دې منځنۍ آرياني ژبې څخه د پام وړ اثارپاتې دي لکه حکاکي شوې سيکې او مسکوکات، منسوجات، پوستکي، ګاڼې او کډړي چې په سغدي ژبه ليکل شوي دي دا ټول آثاردوريښمو دلارې په اوږدوکې ترلاسه شوي دي او په باوري توګه د۵ او ۲ مخزېږد پېړۍ پورې تړاو لري.د شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د تورفان سيمې او مغ غرڅخه چې کوم څيزونه دلرغون پوهانو کشفياتو په لړکې ترلاسه شوي دي عبارت دي له: غير ديني، مسيحي، بودايي او مانوي سغدي آثارهغه ليک ،چې د سغدي متون په ليکلو کې ترې کاراخستل شوی دارامي ليک څخه اشتقاق شوی دی.سغدي ژبه تر۲ هجري يا لېږديزې پېړۍ پورې شتون درلوداو له دې مهاله وروسته د پارسي (کلاسيکې پارسي) اوترکي ژبې دنفوس او اغېزوپه ترڅ کې له منځه ولاړه .دا ژبه دآرياني ژبود منځنۍ دورې له ختځې ځانګې ،چې دلومړۍ زېږديزې پېړۍ څخه تر۱۳ ميلادي پېړۍ پورې د تورې بحيرې څخه ترچين پورې په ستره جغرافيايي سيمه کې آرياني قبايلوديوې برخې خلکوژبه وه اوخبرې پرې کولې چې ابېځي يې په لاندې ډول دي:(-l-i-u-ū e-ē-∂-o-ō-a-ā-b-b-c-d-ɛ-f-y-g-h-j-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-θ-w-x- y-z-ž-s-t-č) (۹: ۵-۲- ۱۳۹مخ)

۸-۲-۳خوارزمي :

خوارزمي ژبه(اوستا Xuairzem زړه فارسي huvarazmiya): د سغدي خپلوانه ده او د آرياني د منځنۍ دورې د شمال ختيځو ژبوله ډلې څخه شمېرل کېږي، چې مخکې دآمو سيند کوزنۍ برخې په واحد ونوکې دود وه او تر اورال سيند پورې غزېدلې وه . تر څوارلسمې مېلادي پېړۍ پورې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتون درلود ، خوله دغه نېټې وروسته ترکي ژبې اغېزو په خپل ځان کې ورکه کړه. د خوارزمي ژبې له پاره ښايي په دوه دوروېشنه وکړو :

منځنۍ يا پخوانۍ خوارزمي ، چې په (آرامي خوارزمي) ليک ليکل شوې او مناخره خوارزمي چي په (عربي خوارزمي) الفبا ء ليکل شوې ده (۳:۵۲۵مخ) .

د توپراق قلعه د لرغون پېژندونکو ترلاسه شوي آثار چې په خوارزمي ژبه په پوستکو (څرمنو) اولرگيو باندې ليکل شوي ، د څلورمې او درېيمې قبل الميلاد پېړۍ پورې تړاولري.

د متاخرې خوارزمي آثار چې د حجم او مطلب له پلوه ډېر د پام وړدي ، په دولسمه اوديارلسمه زېږديز پيړۍ کې په عربي ليک ليکل شوې دي.(متا سفانه ددې متونود لوستلو ستونزه د ټکو او اعرابو نشتوالى دى)

ابوريحان البيروني د خوارزمي ژبې يوشمېر لغات (د مياشتو ، ورځو ، جشنونو او دولس گونو مياشتو نومونه په خپل آثار ، التقهيم او آثار الباقيه کې را نقل کړي دي.

۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria

پاختري ژبه د آرياني ژبو دمنځنۍ دورې د شمال ختيځ گروپ څخه او د لرغوني پلخ د سيمې ژبه ده. دا ژبه له يوې خوا د پښتو ، يدغه اوفخجي ژبو سره او له بلې خوا د منځنۍ دورې د سغدي ، خوارزمي او پارتي ژبو سره ډېره نږدې خپلوي لري.

داژبه د سرخ کوتل د ډېر ليک تر موندلو پورې په بېلابېلو ژبويا دېده. ځينو پوهانو تخاري Tokharia او د سرخ کوتل د ډبر ليک کاشف رښتيني او حقيقي تخاري eteo- Tokharia ، ځينو نورود اوښتي يوناني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود د کارونې له مخې د ګریکو باختري Greco-Bactarian په نامه او ځینو نورو بیاد کوشاني واکمنانو په نامه دا ژبه کوشاني Coshano نومولې ده.
د باختري ژبې د نامه او اساساً د هغې د فهم د کیلي په برخه کې تر هر چا دمخه د هېننګ پور وړي یو.
نوموړی لومړی ځل په ۱۹۲۰ م کال د سرخ کوتل د ډ بر لیک د تحلیل او ژباړې وروسته دا ژبه د باختري په نامه ونوموله او همد ارنګه ده د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په نومونوکې د iska وروستاړی لکه وازشکا vazesko ، هویشکا ooesko او کنیشکا Kanesko چې د لرغوني آریایي د تفضیلي صفت Sta-ka * یې تکامل کړی ، و پیژانده.
نوموړي څرګنده کړه چې د دې درې نومونو وروستني جز یوازې د پاختري ژبې د غربیز تحول له لارې دفهم وړ دی او معنی لري.
ګرشویچ د هیننګ نظر تائیدوي او لیکي: « هېننګ په دې څرګندونې سره چې د دې درې ګونو نومونو وروستاړي ، یوازې دهغې ژبې په ځانګړي غربیز تحول کې مفهوم او معنی پیدا کوي ، کوم چې نوموړي دغه ژبه باختري ګڼلې، نو هېننګ د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په پېژندنه کې ، چې په خپله باختري ژبه وه ، بریالی شوی دی. سره له دې چې د دې واکمنانو نیکونه لکه څرنګه چې ټول په دې باور دي ، ساکان وه. دوی کیدای شي د یوې کورنۍ غړي وي، چې دغه مهال یې د دښتي ساکا نو له منځه سررا پورته کړی وه.»
په باختري ژبه کې لنډ واولونه i, u,a او اوږده واولونه I,o,a د کلمې په پیل او منځ کې لیدل شوي دي. خو د e,o او u لپاره په ندرت سره شواهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

موندل کېدای شي. په دې ژبه کې شل کانسوننټ لیدل شوي چې عبارت دي له:
x,f,t,ts,s,s,r,p,n,m,L,k,e, dz,z,z,g,r,t

۸-۲-۵ Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:

د سرماتي اصطلاح دلته په ځانګړې توګه د توري بحیرې په شمالي څنډو کې د ایوني سوداګریزو ښارونو د یوناني کتیبو په آریاني نومونو باندې چې د اشخاصو له نومونو او د یو شمېر اقوامو له نومونو څخه تشکیل شوي ، اطلاق کېږي. (د څلورمې ق،م پېړۍ څخه تر لومړۍ ق،م پېړۍ پورې).
ښایي د کوبان سیمې Ɵeo onatafan زرینه کتیبه سرمتي وي، د هرورت او اسرابو د لیکنې پربنسټ د روسیې جنوب او د توري بحیرې شمالي څنډې تر دانیوب سیند پورې ددوي سرمتي کېدل په څلورمه ق،م پیړۍ کې شوې وي.
آلاني ژبه په پیل کې د تاریخي ګزارشونو پربنسټ ، په ځانګړې توګه د ځانګړو ژبو صورتونو (بڼو)په اړوند پوله بندي شوې وي. ګومان کېږي چې بېزانسي ، چیني ، مغولي ، اسلامي ، سریاني ، زړه ارمني ، زړه ګرجي او زاړه رومي را وروسته زاړه منابع اوهمدارنګه د منځنیو پېړیو د مجارستان زاړه منابع و،زړې آلاني عام نومونه ، د اشخاصو نومونه ، د اقوامو نومونه او د ځایونو نومونه په ځان کې رانغاړي. د سرمتي او آلاني نور اسناد د آریاني د پوروني ښکارندوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمتي او آلاني ترمنځ د ژبپوهنې دقيق تفکيک نا شونی دی. د الانيانو مهم آثار دوه نادرمتون دي ، چې يو يې په يوناني ليک د بېزانسي ليکوال يو حناتزس (۱۱۱۰ م- ۱۱۸۰ م شاوخوا) دوه کرښيزمتن دی، چې د خدايانو د پيدا ښت د اسطورو په پايله کې ليکل شوي او دوهم يې په زليخپوک کې د لسمې او يوولسمې مېلادي پېړۍ په يوناني ليک د قبر بر شناختې آلاني ليکنه ده.

۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(د۸او۹زېږديزې پېړۍ څخه تراوسه پورې). اوسنۍ آرياني ژبې او ګړدودونه چې له مرکزي آسيا نه ترعمان او پامير څخه ترقفقازه پورې وېل کېږي او خلک خبرې پرې کوي.

دآرياني ژبودوروته دلنډې کتنې څخه وروسته اوس دبحث اصلي بهيرته بېرته ورګرځو چې له ساکي ژبې وروسته دزماني وېش له مخې پرپارتي ژبه بحث وکړو.

۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتياوې:

له تاريخي پلوه معاصرې ژبې د اتمې او نهمې زېږديزې پيړۍ څخه په عربي ليکدود (دهرې ژبې په خويا ډېرو ځانګړو تورو سره) ليکل کېږي ، پرته له څو ژبو څخه چې د پخواني شوروي اتحاد په سيمه کې دود وې او د شملې پېړۍ د ډېرشوکلونو را هيسې تراوسه پورې دهغې دليکنې له پاره د هرې ژبې دځانګړې سيريلي الفباء(ابېڅو) څخه کار اخيستل کېږي.

د آرياني د معاصرې دورې له ژبو څخه ، پاړسي ، دري او تاجکي اوس مهال درېواړه دبېلوهېوادو ژبې دي ، چې د تاريخ په اوږدو کې يې په بېلا بېلو ليکدودونو له ځانه ډېر آثار پرېښي دي او د اوومې او اتمې ميلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ څخه یې د آریانا په خاوره کې خپل خپراوي ته پراختیا ورکړې او د لوېدیځې آریاني لهجې (پهلوي اشکاني) ځای یې ونیو ، په فارس او خراسان کې په پراخه توګه وغوړېدې.

په راوروسته پېړیو کې یې ماورالنهر ته مخه کړه. د زرافشان درې او دهغې دګاونډیو سیمو او اوسېدونکي چې سغدي ژبې وو او همدارنګه د بېلابېلو لهجو لکه باختري، ساکي ، او د پخواني تخارستان د تخارۍ د ویونکو تر منځ یې نفوذ پیدا کړاو تر یو وخته پورې د دویمې ژبې په کچه کارېدله ، چې ددې ګړدودونو له منځه را وروسته له یوې خوا دري او له بلې خوا ترکي ژبې د هغوی ځای ونیو.

پس له هغې چې دغه سیمې دري ژبې شوي ، ځینې غرېزاو ګرامري توکي په ځانګړې توګه ددغه سیمې د پخوانیو ژبو کلمات یې په ځان کې جذب کړل.

کله چې دري ،دغه سیمې ترخپل پوښښ لاندې کړې، په منابعو کې د پارسي، دري په نوم ونومول شوه.

لیکدود یې د خوځانګړو تورو په ډېرېدو سره عربي شو. ددې له پاره چې د منځنۍ پارسي اوزړې فارسي سره یې توپیر وشي چې دوی یې پخوانۍ بڼې وې، په علمي لیکنو کې د نوې فارسي (کلاسیکې فارسي) په نوم یادېږي.

له لسمې زېږدیزې پېړۍ څخه د فارسي او دري ژبې د شعرو او دعلي– تاریخي ادبیاتو دغوړېدا دوران پیلېږي او نړۍ وال د سترو شاعرانو لکه رودکي، فردوسي ،سنایي، خیام ، سعدي ، حافظ ، جامي او مولانا شاهدان دي. په دې دوره کې سترتاریخ پوهان لکه بیهقي ، ګردېزي ، ابن سینا او ...... په پارسي او دري ژبه خپل آثار نړۍ والو ته وړاندې کوي. پارسي او دري ژبه نه یوازې د مرکزي آسیا او فارس د اقوامو لیکنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ادبي ژبه وه ، بلکې په نږدې ختيځ او منځني ختيځ کې د نورو ګڼو قومونو لکه د آذربايجان ، کردانو ،هنديانو او د مرکزي آسيا د ترک قومونو ليکنۍ ژبه هم وه .

د پارسي او دري ادبيات د بېلا بېلو ټبرونو د استازو (په بېلا بېلو مورينو ژبو) لاس ته راوړنه وه ، چې له قسطنطنيې څخه د ختيځ ترکستان تر ښارونو او له ققفاز څخه د هند تر شمال لوېديځ پورې په پراخه قلمرو کې ميشت وو.

د دې ټولو سره سره بايد په ياد ولرو چې د پارسي او دري ادبي ژبو د قواعدو په تشکيل کې د پخواني افغانستان(خراسان) ، سيستان او ماورالنهر شاعرانو او ليکوالانو اصلي ونډه درلوده .

پارسي او دري د منځنۍ پارسي مستقيمه پاتې شونې ده او د منځنۍ فارسي سره يې توپير په ځينو کانسونټونو او ګرامري نظام کې په لاندې توګه خلاصه کولای شو:

په پارسي دري کې نوميز(اسمي) نظام د پهلوي په شان تحليلي اړخ او د مخنيو او وروستنيو اضافي تورو څخه متشکلو يو شمېر جوړښتونو پراختيا ته ميلان لري. تحليلي توصيفي شکلونو (مرکب صورتونو) ته د پراختيا ميلان د فعل په نظام کې هم څرګنده ليدل کېږي. د ماضي نقلي مرکب صورتونه:

نوشته ام ، بعيده ماضي: نوشته بودم ، راتلونکې: خواهم نوشت ، مجهول: نوشته شد ، له اسم څخه د مشتق مرکبو فعلونو پر يمانه پراختيا ، لکه تبريک ګفتن ، ګرم شدن...... او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږیزنظام پخوانی او اوسنی تحول

زړه فارسی	a	a	i	I	ai	u	u	au	ai	au
منځنۍ فارسی	a	a	i	I	e	u	u	o		
فارسی دری	a	a	i	I	e	u	u	o		
دری	a	a	e	I	e	o	u	u		
تاجکی	a	o		e	e	u		u		
فارسی	a	a	e		i	o	u			

	دری	تاجکی	فارسی	فارسی دری	منځنۍ فارسی	زړه فارسی
چند	cand	cand	cand	cand	cand	cwand
آباد	abad	obod	abad	abad	Abad/t	a-pata
امروز	emruz	imruz	emruz	imroz	Im-roz	*Ima-rauch
شیر	sir	sir	sir	sir	sir	xsira
سفید	safed	safed	safid	saped	sapet	spaita
خود	xud	xud	xud	xod	Xod/d	xauda

(c) ketabton.com: The Digital Library

xauda	Bud/d	bud/bud	bud	bud	bud	بود
gausa	gos	gos	gus	gus	gus	کوش

۸-۳-۲ پښتو ژبه:paşto (Pashto)

د آرياني ژبو د شمال ختيځ ډلې ژبه ده او د افغانستان په ټولو ولايتونو کې رواج اودود ده. په پاکستان کې (د پاکستان په شمال لويديځ کې) په سلوکې د اويا وګړو ژبه ده ، چې له شمال څخه په چترال (په ځانګړې توګه ترخوريانو) پورې اوله ختيځ څخه په هزارې اوديره اسماعيل خان (په ځانګړي توګه ترپنجابيانو پورې محدوده ده. د پاکستان په شماليسرحد اتو کي غالبه ژبه ده او خوره وره د پاکستان په نورو برخوکې هم ويل کيږي (۳۱:۲۱۴مخ) .

په هند کې ډېر شمېر پښتانه اوسېږي او د نفوسوارشمېر يې نه دي څرګند شوی. يو محدود شمېر پښتانه د چين په (سيانکيان) کې او له پنځو سو زرو څخه ډېر په ايران کې ژوند کوي. د افغانستان نفوس په سلوکې شپېته اويااووترمنځ پښتانه جوړوي اوتشکيل وي. په اوسنيو سيموکې د پښتنو د ميشتېدلو اټکل ستونزمن دی. شواهد په ډاګه کوي چې دوی لومړني آريايي مهاجرين دي. د پښتو paşto نوم کيداي شي په parşr کې د aw د وروستاړي (۴۸:ب) په ډېرولوسره parşuah يا parşa/u وي.

(۴۲:۲۴مخ)چې دژبو په نومونو کې په ځو منځنيې آرياني ژبو کې موندل کېږي.
داسې ښکاري چې د پښتو کلمه د ختيځو آرياني قومونوسره چې په زړو ادبي منابعو کې راغلي دي، اړيکې لري لکه د parşioc دنوم سره چې بطليموسراوړی، له ادبي دورې څخه مخکې پښتوژبې سيمې په دوو ګړدوديزو ډلوو وېشل شوي ، چې د دغو دوو لهجواوسنۍ استازې ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خوا دنوې پښتوټولنې لهجې اوله بلې خوا ونيتسياو په نورو سهېل ختيځولهجوکې زړې پاتې شوې دي.
تراوسه پوربېژبپوهانود پښتوژبې څلورلاندنۍ لهجې په گوته کړي دي:
۱- سهېل لوېديځه لهجه (کندهارۍ) او ورڅېرمه سيمې.
۲- شمال لوېديځه (مرکزي غلجايۍ) يا خيځه لهجه: د افغانستان په ختيځ او شمال کې (د کابل ختيځ او د افغانستان شمال ختيځ ولايتونه)
۳- سهېل ختيځه لهجه: بلوچستان ، بنو ، وزيري ، کاکشي شرنې ، سپين /تور ترين.
۴- شمال ختيځه لهجه: د پاکستان شمال لوېديځ ، پېښور، يوسفزي ، مومند ، شما ل ختيځ غلجي ، افريدي ، بنگښ اورکزي.(۹:۲۵مخ) زما په اند په اوس وخت کې پښتو ژبه څلور لهجې لري: کندهارۍ،مرکزي (کابل او شاوخو اولايتونه)،لويه پکتيا ،دافغانستان مشرقي ولايات او کوزه پښتونخوا. البته په کوزه پښتونخواکې کوټه او اړونده سيمې کندهارۍ لهجې ته ورته دي.

۸-۳-۳پاميري ژبې: Pamirian Languages

د ختيځو آرياني ژبو يوه ډله ده ، چې د تاجکستان دبدخشان دغزني ايالت درود پنج درې په اوږدو ،دهغې په شاوخوا ځانگو ،دخاروغ په اداري مرکزيت اوهمدارنگه د دوی په گاونډي دافغانستان په بدخشان کې په بوه پراخه سيمه کې ويل کيږي. واخي ،چې مرکزيې د واخان غاښې دي دا ژبه هم د چترال گلگېت ،هنزه اودسين کيانگ په گاونډيو سيموکې ويونکي لري ، په داسې حال کې چې سريکولي يوازې د سريکول دمعبرپه ختيځ کې دود ده ، چې د پخواني شوروي اتحاد اوچين ترمنځ سرحد جوړوي.پردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ سریکولي ډېره ختیځه ژوندۍ آریاني ژبه ده. د پامیري ژبو ویونکي د (۱۰۰۰۰۰) نفرو په شاو خوا کي ګڼل کیږي.
پامیري ژبې په ګوښې او جلا توګه داسې شمېرلای شو:
شغني – روشاني څانګه sugni and Rosani:
شغني (شغني xurnun ziv د پخواني شوروي اتحاد د آب پنج په غاړو، په شمال کې له دشت څخه په جنوب کې تر درمورخت پورې او هم د ګونت (غند) درې او شهداي (شاه درې) په اوږدو کې وېل کېږي. د ویونکو ستر او مهم استوګنځی یې د خاروغ ښار دی، چې (۱۴۰۰۰) تنه نفوس (۱۹۷۴م) لري.
په افغانستان کې شغني ژبه د آب پنج د لوېدیځو غاړو او د پر شیت په څو درو پورې محدوده ده. ډېره ګڼ مېشته سیمه بر پنجه کلیو باندې او کلیوالـه سیمه ده. په جنوب کې د درمارخ کلي د غاران د ناحیې سره سرحدي کرښـه جوړوي، د موجوده ګزارشونو پر بنسټ د افغانستان خواته وګړي ډېر کم شوي دي.
په شغني ژبه کې لاندې لهجې پېژندل شوي دي:
۱- د بجو لهجه، چې د شغني سیمې په شمالي سرحد کې د آب پنج په یوه کوچنۍ فرعي دره کې پرې خلک خبرې کوي.
۲- د شهدري لهجه (شغنۍ xoxdara ziv) چې د شهدري په اوږدو کې له منشاء څخه تر تودیم Tavdem کل پورې وېل کېږي.
۳- د بروز (بروز) لهجه چې پخوا رشت قلعه (راشت قلعه) ته نږدې په همدې نامه په یوه کلي کې پرې خبرې کېدلې، خو اوس معیاري لهجې د هغه ځای نیولی دی. د شغني ژبې ویونکي (۲۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شوروي اتحاد او د (۲۰۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰۰) تنو پورې په افغانستان کې ګډل شوي دي.

روشاني Rosani:

د رود پنج په غاړه له پستخوف څخه ، چې په جنوب کې شغني سره هم سرحد تر شپيد پورې په شمال کې دود ده. د هغه دولسو کليو څخه چې روشاني په کې رواج ده د روشن (ومر) ، درزود Derzud ، بروش Barusan ، او د روشن Derisan کلي ستر دي. د ويونکو شمېرې د (۱۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې دی ، چې له (۱۰۰۰ څخه تر ۱۵۰۰) تنو پورې يې په خوفي لهجه خبرې کوي. دا لهجه د خوف په فرعي دره کې روا ج ده په افغانستان کې روشا نن سيمه يوه نرۍ تراړه ده ، چې اصلي کلي يې چشنود Chasnud او پايور Pajwar دي او د بنيوې په سيمه کې هم د روشانيانو د شتون خبر ورکړل شوی دی. د ويونکو شمېرې له (۲۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰) پورې اټکل شوي دي.

برتنګي Bartangi:

د برتنګ د سيند په اوږدو کې له رامک څخه تر نکبست Nikbist پورې لړترلړه په شلو کليو کې ويل کېږي ، چې مهم کلي يې له برتنګ ، سپنج Sipanz ، بسيد Basid ، رزوچ Razuc ، هيجس Hidzes او رومد Ravmid څخه عبارت دي. په دوولهجو بسيد ، سپنج او رومد سره جلاکېږي. د ويونکو شمېرې د (۳۰۰۰) تنو په شاوخوا کې اټکل شوي دي.

رشروي Rasorvi:

د رشروي ژبه د مرغاب او ګودره سيندونو په مسير کې په اتو کليو کې رواج ده. يعنې د پامير په يوه ډېره صعب الوصول سيمه کې ويل کېږي. ددې کليو له ډلې څخه روشاروه ستر کلي او ددې ژبې د پيدا ينبت اصلي منشاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ، چې په پخوانيو آثاروکې اوشري ورته وېل کېده (ظاهراً قرغېزي تلفظ رشروي وا وروستیې ژبې ته يې لار موندلې ده) . ددې ژبې د ويونکو شمېر (۲۰۰۰) تنه دي.

سريکولي Sariquli:

دا دهغو خلکو ژبه ده ، چې په پخوانيو زمانوکې له شغنان څخه لوړو درونه کډه شوې دي او دغه لوړې درې د چين د سين کيانګ -اولېغور وارنيونو ترمنځ سرحد دی. سريکولي لوړيې د پا مير ډېری ختيځې لوړې دي. دا ژبه د شغني -روشاني څانګې پورې د نورو اړوندو ژبو څخه د جغرافيايي جلا والي له پلوه ډېر ارزښت وړده. دا ژبه درې لهجې لري:

۱- مرکزي لهجه چې د دې سيمې په اداري مرکز تاش قرغان او همدارنګه په ګاونډيو کليو په آندره (تيزناف ، جوشمان) کې رواج ده.

۲- د نژدې ختيځ لهجه ، چې د مرکزي لهجې ترڅنګ په وچه wacha دره کې تر بلدير Baldir پورې او همدارنګه په مريونګ Marinog کې هم وېل کېږي.

۳- د لېرې ختيځ لهجه ، چې په بورنګسل Burangsal ، کيچيک Kichik او تونګ Tung کې رواج ده. د سريکولي ژبې دويونکو شمېر (۱۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

يزغلامي Yazghulami:

درو ديزغلام په دره کې د آب پنج له څانګې څخه تر خافک کلي پورې رواج ده ددې ژبې د ويونکو داستوګنې مهمه سيمه اندربګ Andarbag ده او د ويونکو شمېر يې (۲۰۰۰) تنو ته رسېږي.

اشکاشمي Iskasemi: (مخ ۲۱:۱۲۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاتره په اشکاشم اودهغې په ګاونډیو سیمو ، چې دآب پنج رود په غاړه د افغانستان لورته پرتې اوپه دغه ځای کې د رود مسیرله لویدیځ څخه شمال خواته اوړي ، رواج ده ، خو کېدای شي دغه ژبه د نوموړي رود په غاړه د تاجکستان لورته د رین Run په کوچني کلي کې هم وموندل شي. (تاجکي غاړې ته دغه موجود کلی د تاجکي ژبې اشکاشم په نامه دی) . یو کم شمېر رین میشتو اشکاشمي ژبو خلکو په راوروسته وختونوکې دغه ځای پرېښي د پخواني شوروي په ګورن (د تاجکستان په غرنیو سیمو) کې یې د شومجین Sumdzin په نامه په یوه نوې سیمه کې کورونه جوړ کړي دي. د اشکاشمي ژبې ویونکي (۲۰۰۰)تنه ګڼل شوي ، (۱۵۰۰) تنه یې په افغانستان اوپاتې نوریې د پخوانۍ شوروي په سیمه کي اوسېږي.

زیبا کي Zebaki:

زیباک د آسیا ددې پرخې (د پامېري ژبو) یوه څو ژبیزه سیمه ګڼل کېږي. ځکه د غلته په زیباکي ، تاجکي ، واخي او شغني ژبو خبري کېږي. ددې ژبې د ویونکو شمېره له (۱۵۰۰) تنو څخه نه زیاتېږي.

سنګلېچي Sanglici:

سنګلېچي ژبه د دریو سیمو ، پروخ Parux ، اسکتول Iskatul او سنګلیچ Sanglich لهجه ده ،چې د وردوج warduj رود په لوړه دره کې واقع دی. د وېونکو شمېریې د څو سوو تنو څخه نه اوړي.

واخي Waxi:

د وخي جغرافیایي موقعیت د پا میر او هندوکش تر منځ د واخان غاښې دی . واخي ژبې کلي د آب پنج په غاړه د پخواني شوروي لورته له غرکوټ Namadkot څخه تر اتم Ratm پورې پراته دي او په منځ کې یې څو تاجکي ژبې کلي موجود دي. په دې کې دوه لهجې ، علیا او سفلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشخیص کیدای شي. سفلي لهجه له غرکوټ څخه تر درشج Darsaj پورې او علیا لهجه له شیتهرو Sitharv څخه تر اتم پورې رواج ده.
د آشور ، لنگر او اتم کلي علیاء لهجه کاروي.
په افغانستان کې ، واخي ژبې کلي اشکاشم ته نږدې له پوتور putur څخه تر رحد پورې د واخان سیند په برنیو غاړو کې غزېدلي دي. د واخي ژبې لهجوي توپیر په افغانستان کې هم مشهود دی. واخي ژبې کلي ، په چترال کې د یرخون Yarxur سیند د بر نیو غاړو په اوږدو کې یعنې په هغه ځای کې ، چې واخیان د خوریانو Xwar سره گاونډیان دي ، هم لیدل شوي دي. واخیان ایشکومن Iskoman په کرمبر Karambar دره کې هم استوگن دي او مرکزیې ایمیت دی. د وروستیو سر شمېرنو پر بنسټ د واخي ژبې د ویو نکو شمېر له (۲۵۰۰۰) یا (۳۰۰۰۰) څخه ډېر نه دي ، چې له دې ډلې څخه (۱۰۰۰۰) تنه یې په پخواني یشوروي کې او (۱۰۰۰۰) تنه یې په افغانستان او (۳۰۰۰) تنه یې په هنزه کې دي
آسي (استي) assetic:
آسي ژبه د ختیځو آریاني ژبو له جملې څخه ده چې د قفقاز په شمال کې وېل کېږي. دا ژبه دوه لهجې لري ، ختیځې لهجې ته یې (ایروني) او لویدیځې ته یې (دیگوري) وېل کېږي. ډېری آس قوم په ایروني لهجه ، د ادبي ژبې بنسټ دی ، خبرې کوي. لیکدودیې روسي (د څو ځانگړو اضافي تورو په درلودلو سره) دي. دا ژبه د لویدیځو ساکانو د ژبې پاتې شونې ده او د لرغونې دورې د آریا ني ژبو ډېری ځانگړتیاوې یې تر اوسه ساتلې دي. د ویونکو شمېر (۵۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari

دا قوم د پښتنو له خوا د اورمړ په نامه ژبه يې اورمړي او استوګنځی يې اورمړ ياد شوی دی. د تاجکانو له خوا د اورمړ له خوا د اورمړ په نامه ، ژبه يې اورمړي او تاتوبی يې برکي برک ښودل شوی دی. پخپله اورمړيان ځانونو ته اورمړ ، خپلې ژبې ته اورمړي او خپل استوګنځي ته ګرام وايي.

اورمړي ژبه په افغانستان کې د کابل د سهېل په اتيا کيلومترۍ کې د عبدالصمد خان کلي ، نورالله خان کلي او د تقي کلي کې چې د لوګر ولايت د برکي برک ولسوالۍ اړوند دي وېل کېږي.

په پاکستان کې د وزيرستان په کانيګرام کې د پاسنيو (بالا) او کوزنيو (پاين) اورمړو په نامه يادېږي. په لوګر ولايت کې اوس د ا ژبه د سلو څخه په زياتو کرونيو کې چې دوګړو شمېر يې (۱۰۰۰) تنو څخه اوړي ، وېل کېږي او په کانيګرام کې د دې ژبې د ويونکو شمېر هم د همدې اندازې په شاوخوا کې ښودل شوی دی.

دا چې د وزيرستان د کانيګرام او لوګر برکي برک د اورمړيانو ترمنځ اړيکې له ډېر پخوا څخه پرې شوي دي ، د دې دوو ډلو اورمړيانو لهجو له يو بل څخه په جلا او خپلواکه توګه تحول کړی دی. نن ورځ د يوې ډلې وګړي د بلې ډلې د وګړو په لهجه نشي پوهېدلای.

پراچي:Paraci

پراچي ژبه د جنوب ختيځو آرياني ژبو له ډلې څخه ګڼل کېږي. نن ورځ پراچي ژبه د هندوکش د جنوبي لمن په دريو دروکې رواج ده ، لومړی د شتل sutul درې په اتو کوچنيو او سترو کليو کې ، چې پنځه سوه کورنۍ پکې ګډون لري او ستر کلي يې دا دي: ماده ، اندواسات سنګ لخشان ، رويده ،سيغوار ، احمد اندور او استوفالو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د غوچلان درې په شپږو سترو او کوچنیو کلیو ، تاتخیشات ، کنده (دیان) ، سمبار ، مالیا ، مندیسات او ساغوسات کې چې (۲۳۰) کورنۍ لري.

دریيم د پچغال درې په یویشتو کلیو ، ذکری ، غبن پاین ، دولت خاه خیل ، کیلی ، حسن خان خیل ، چنداغول /چندانمو کې چې اووه سوه کورنۍ لري .ددې کلیو پسې وروسته یوه پشه یي ژبې سیمه موجود ده او نور پراچي ژبې کلي چې ددې سیمې په تغقیب پراته دي عبارت له: شیغر ، لوکاسات ، المدیسات ، مغول بیک خیل دیقام ، اینیگرسات ، ابراهیم خیل ، ملک خیل ، زکریاخیل ، جبارخیل ، لتوخیل. کندی موسابر خیل ،فلعچه او خوجغار څخه. شتل ده پنجشېر ته نږدې واقع ده او پچغان او غچلان درې په نجراب کې دي.

یغنا بي ژبه : Yaghnobi

دا ژپه د تاجکستان د یغنا ب په دره کې وېل کېږي. سره له دې چې زیات ویونکي نه لري د ژبپوهنې د موازینو مطابق د (سغدي) ژبې ژوندۍ بڼه او د هغې بلا فاصله پاتې شونې ، چې تر اوسه پېژندل شوې ده او د تاریخي ژبپوهانو ډېر پام یې ځان ته را اړولی دی.

کردي ژبه: Kurdis

کردي ژبه آریاني ژبه ده چې د ایران لویدیځ ته په ترکیه ، عراق ، ارمنستان اوسوریه کې وېل کېږي. کردي ژبه گڼې لهجې لري:

۱- کورمانجي هغه لهجه ده ، چې په عراق ترکیه اوایران کې رواج ده او په عربي لیکدودلیکل کېږي. کردي ژبه په سوریه کې په لاتین لیک او په ارمنستان کې په روسي لیک لیکل کېږي.

۲- گورماني لهجه د کرمانشاه په ناحیه او زازا(د ترکي په ځینوناحیو) کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اومـاني د کرمانشـاه پـه شـمالي ناحیـه کـې رواج ده. د زازا او گـوراني لهجو ځینې ځانګړنې د مرکزي ایراني لهجې په ځانګړي توګه د سمناني او سیوندي سره د نږدې اړیکو درلودل دي.

۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi

بلوڅي ژبه د بلوچستان په تاریخي سیمه کې دود ده ، چې نوم یې د هغې د اوسېدونکو یعنې بلوڅ څخه اخیستل شوی دی. په اوسني وخت کې ددې ولایت ځینې برخې په پارس اوسني ایران پورې او ځینې نوري یې په پاکستان پورې تړاو لري. له بلوچستان پر ته د افغانستان یه جنوبي سیمو ، د پنجاب پـه جنوب لویدیځې برخې اود سند پـه ښۍ غاړه او د ایران د پولې دننه په کرمان ، لارستان ، سیستان او خراسان کې هم ویونکي لري.

بلـوڅي ژبـه پـه دوو اصـلي ځانګوو ېشـل کیـږي: ختیځـه ځانګـه رخشـاني Raxsani لهجه لري چې ستره ځانګه ده ، ټولـه مرکزي سیمه یې نیولې ده او د افغانستان او ترکمنستان لهجه هم په کې شامله ده.

سرواني لهجه په ایران کې د زاهدان جنوب تـه ، لتوني Lotoni لهجه پـه ایران کې د سرواني لهجې جنوب لورتـه او کچـي Keci لهجـه پـه مکران او پاکستان کې ده

هغه سیمې چې بلوڅي په کې دود ده:

الف_ د افغانسـتان پـه لوېدیځ کـې لـه چخانسـور څخـه د هلمنـد سـیند پـه امتـداد ختیـځ لورتـه تـر لنـډي محمـد امـین خـان پـورې د سـلو زرو تنـو پـه شاوخوا کې بلوڅ او د دوو سوو زرو تنو په شاوخوا کې پراهیان دي.

ب- د ترکمنستان جمهوریت د مروې په کلیو بانډوکې (پـه ټولیزه توګـه د نولسمې پیړۍ پـه وروستیوکې څلوېښت زره افغاني کډوال شتون لري).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج –ایران کښې (په ټولیزه توګه د سیستان او بلوچستان په ایالتونو ، لویدیځ لورته د زابل د شا وخوا څخه تر عمان بحیرې پورې په جنوب کښې اوه سوه پنځوس زره تنه)

د- په عربي شبه جزیره کښې (په ټولیزه توګه عمان ، عربي متحده امارات او کویټ کښې اکثره هندي او پاکستاني مهاجرین پنځه سوه زره تنه دي) .

ه – پاکستان کښې (په ټولیزه توګه د بلوچستان د سند په صوبو کښې ، پرته له براهوي میشتې تراړې څخه یې شمېر ۳۷۰۰۰۰۰ تنوته رسېږي) .

د بلوچي ژبې د ختیځې او لویدیځې ډلې فونمیکه الفبا

ختیځه ډله:- au - ai-p-t-ṭ -č-k-b-ḍ - d - q- j- f-x-ɵ-s-š-ž-Y-m-ṇ

a- ā- ē - ō -i - ī -u - ū -(n)-w-l-ŗ-r-y-h-b-ō-z

لویدیځه ډله: - au - ai-p-t-ṭ -b d- ḍ -j -q-(f)- s-š-(x)-z-ž-Y- ṇ

n-ṃ-r -ŗ -h-y- w-l -y- a - ā- ē - ō -i - ī -u - ū

په مورنۍ ژبه لیکنه د نولسمې پېړۍ د ډېرو کمو خورو ورو آثارو پرته ، ډېرې په شلمه پېړۍ کښې د ۱۹۳۰ وروسته او په ځانګړې توګه له ۱۳۴۷ لمریز کال څخه د پاکستان د دولت د جوړېدو سره هممهاله محدوده شوه .

تاتي ژبه:

دا د تات ټبرژبه ده چې دا قوم د آذربایجان او داغستان په ځینو سیمو کښې اوسېږي. ټول تاتي ژبي خلک اوس په آذري ژبه هم خبرې کوي. د داغستان تاتي ژبې اوسېدونکي د ژبې په ځانګړې توپیر سره روسي لیک کاروي. تاتي ژبه د آسي ژبې په څېر خپل ترکیبي حالت ساتلی دی او کیدای شي چې له منځنۍ ساکي ژبې له لهجې څخه تحول کړی وي.

تالشي ژبه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبه د آذربایجان په خاوره کې وېل کېږي. تالشان د خزر بحیرې په لویدیځه غاړه او دهغې په غرنیو سیمو کې اوسېږي. دوي د ققفاز د دوو ژبو، آسي او تاتي تر څنګ د یوې څانګې په حیث له منځه ساکي څخه تحول کړی دی.

کومزاري ژبه:

دا ژبه د فارس خلیج جنوب په یوه سیمه کې او د عربستان شبه جزیرې شمال ته (بندرعباس ته مخامخ) وېل کېږي.

لري او بحتیاري ژبه:

د صربستان په سیمه او د بختیاري قبایلوتر منځ څولهجې لکه (سري) او (لکي) رواج دی چې د نویو ایراني لهجو په کتارکې شمېرل کېږي.

۹-د تاریخ په اوږدو کې د آریاني ژبو څانګړتیاوې:

دآریاني ژبو لرغونې دوره ډېره پخوانۍ دوره ده.اوستا ،لرغونې پرس، میدي او ساکي چې د خپلو ډلیکونو او شواهدو په وسیله پېژندل شوي دي ددې ژبو ترڅنګ کېدای شي دژبپوهنې دنړېوالي له مخې دلرغونې سغدي،لرغونې پارتي،لرغونې خوارزمي او لرغونې پاختري ژبو په شتون باندې هم سرې باوري شي.دا ټولې معاصرې ژبې او ګړدودونه په اصل کې له یوې واحدې چې آریاني مورینه Proto-Aryni نومېږي منشه اخستې ده .دآریاني مورینې یا لرغونې آریاني ژبې هېڅ لاسوند(سند) په لاس کې نشته. یوازې دهغې څخه پاتو شونو ژبو د پرتلنې له لارې،چې لیکلي اسناد لري په اټکلي یا فرزي بڼه کېدای شي دهغې په اړه ځینې مواد تثبیت کړو.آریاني ژبې ترکیبي ژبې وې دنومونو، ستاینومونو، نومزرو اوغونډلیز(نحوي) ونډه او رول یې په غونډله(جمله)کې د ۷ یا ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

حالتونو لـه لارې ترسره کېده؛ نو مونه لـه درې شـمېرو: يـو ګړی، دوه ګـړي او ډېرګړي (مفرد، تثنيــه او جمــع) او لــه درې جنسونو: نارينه، ښــځينه او نرښځوکی (مخنث) څخه برخمنې وې. د اضافت د تورو شمېر او د نحوي ښوا او نښـوونډه هم ډېره لږه وه. د لرغـونې، منځنۍ او معاصرې دورې ژبې پـه دوه څانګو: لويديځـه او ختيځـه وېشـل کېږي، چـې د لويـديځې څـانګې ژبـې: منځنــۍ پارســي (پهلوي ساســاني)، پارتي (پهلوي اشــکاني) د ترکيبــي اکر (حالت) څخه تحليلي حالت ته اوښتې دي. په داسې حال کې چې ختيځې ژبــې لکــه ســغدي، خوارزمي، باختري او آلانــي د لرغــونې ترکيبــي بڼــه د بشپړاوي يعنې تکامل سره ساتلې ده.(۱:۱۳۴مخ)

منځنــۍ پارســي Middiam ژبــه: دا پارسـي د ساسانيانو رسـمي ژبــه وه او پـارتي د اشکانيانو رسـمي ژبـه وه، منځنـۍ پارسـي د زړې پارسـي پـاتې شونې او د پارسي، دري کلاسيک پارسي يـا نـوې پارسي مـورده. د منځنـۍ پارسي ډېرليکونه په دربمه، څلورمه او پنځمه ميلادي پېړۍ کې د ساساني پاچاهانو او د دغې دورې د سياسي، مذهبي مشرانو له خواليکنې شوې او تراوسه شته، چې بيا د سامانيانو په وخت کې د پارس له پولو واوښته، شمال او شـمال ختيـځ تـه خپـره شـوه او ورو ورو يـې د نـورو ورو آريـاني ژبـو او ګـړ دودونــو ځــای ونيوه. پــه ۷ او ۸ پېــړۍ کــې د عربو د برغلونو پرمهــال د پارس، افغانستان ځينې شمالي برخې او مرکزي آسيا د پراخ قلمرو په ځينو برخــوکې چــې د خراســان پــه پراخوســيمو داخلــې وې وېــل کېــده او (د عربو د سـوبو او فوتوحاتو پــه وخـت کـې لرغـونې نـوميزې يعنـې اسـمي ځانګړنې، اوښتنې، د جنسيت يعنې نارينه او ښځينه او ګرامري حالت يعنې فاعل او مفعول د نومځرو تصريف تقريباً بشپړله لاسه ورکړو و(۲۹:۱۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

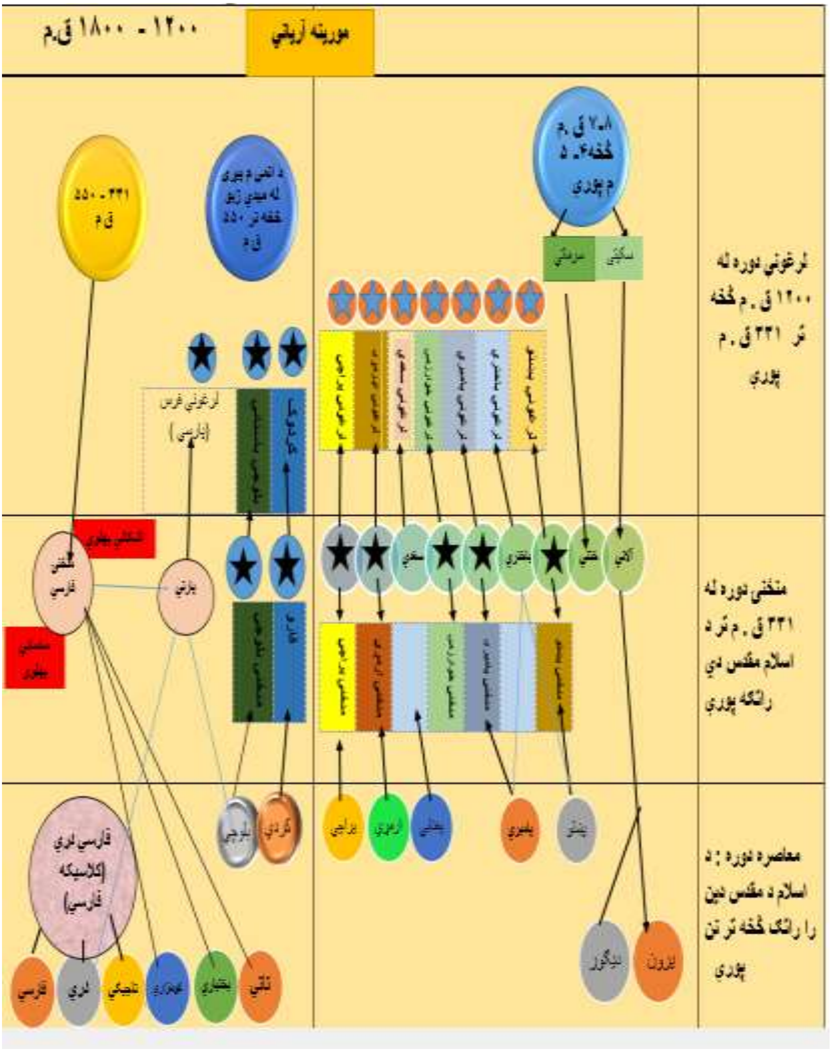

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

۱۰- لرغوني دوره

۱۰-۱ اوستا ژبه (Awesta)

په آرياني ژبو او ادبياتو کې تر اوس مهاله پورې تر ټولو مهم او لرغونی اثر اوستا ژبه ګڼل کېږي، چې د ۷ مخزېږد پېړۍ د زردشتي دين د متونو ټولګه په لاس راکوي، د عربو مسلمانانو په لاس د آريانا له سوبې او يا فتحې وروسته د زردشت دين پلويان د هند سيمو ته ولاړل او تر اوسه پورې پاتې خلک هلته ژوند کوي او لرغونی کيش يې ساتلی چې لږ او ډېر مذهبي ټولنه يې جوړه کړې ده چې په آريانا کې وروسته له دې يعنې د اسلام له راتګ څخه زردشتيانو ته ګبر ويل کېدل، که څه هم چې د آريانا په ځينو سيمو کې هم په لږشمېر زردشتيان اوسېدل د پارس او هند په شمال غربي برخو کې؛ د هندوستان پارسيانو د اوستا کتابونو پاتې شونې چې آريايي نيکونو په لرغونو زمانو کې له آريانا څخه راوړې وې د زردشتي دين کتاب لرغوني کيش سره يوځای وساتلې په آريايي قبايلو کې سندرې، کيسې، داستانونه، حماسې او افسانې په هغو وختو کې چې يوځای په يوه ټاټوبي کې سره اوسېدل شتون درلود او د قبيلوي لېږد پېدنو او مهاجرتونو سره سم د اسندرې او کيسې پراخې او ډول ډول شوې دي.(۱۴: ۲۵-۲۶ مخونه)

او ورو ورو په تدريجي يې د هغه وخت د مذهبي موتونو او عبادتي لمانځنو او دعا وو رنګ غوره کړی دی د بېلګې په توګه: (ويدا) سندرې په هندي ټبرونو کې لومړی ولسي روايات او بيا ليکلي له يوه نسل بل نسل ته لېږد پېدلي او د هغه وخت مذهبي بڼه يې موندلې ده.همدارنګه د اسې سندرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روايات باختري قبايلو هم درلودل کوم چې په خپل اصلي استوګنځي ياهېوادباختر کې پاتې او يايې دلوېديځ لورته لېږد بدلي وه. ولې د۷او۶مخزېږد پېړۍ دزردشت دهغه وخت دين رامنځته کېدو هغوي ته دپای ټکی کېښود او په ځای يې د(ګاته)نظمونه جوړ شول، چې خلکو به ده (آهورموزد)يا اورمزد نومي ددوي په وينا خدای لمانځنې ته رابلل اودلرغوني باخترڅخه دهغه وخت زردشت دين ورو ورو دلوېديځ لورته خپرېده اوډېر وروسته يې (ميديا) دميديانو واکمنۍ سيمې دمرکز په توګه وګرځېدلې او مذهبي مشري يې د(ماديا) دمغانو قبيلې په غاړه شوه. دنوموړي دين دپراختيا اوپياوړتيا سره سم ورو ورو دزردشتي دين کتاب ياقانون يې بشپړجوړ شواو په هغه وخت کې يې ددې قانون پربنسټ(ګاتي) لوړ مقام او درناوي وړ وه. رواياتاً له يونسل نه بل ته لېږد بدلی دی، چې ددې لېږد په بهير کې څه ناڅه بدلون اوتغييرات رامنځته کېږي په ځانګړي ډول په همدې متونو کې چې خپله دهغه وخت دمذهب بنسټ اېښودونکي (زردشت) سره کوم تړاو اواړيکه نه لري.مګردغه بدلون او تغيرات ديوه ګړدود ياډياليکت نمونه نه ګڼل کېږي، داځکه چې بل ګړدودته دنقل په صورت کې خپلې ځانګړنې نشي ساتلی، بلکې په لږياډېره اندازه هغه دبل ګړدودځانګړتياوې مني، په همدې توګه دليکنو اوکتيبوژبه په تدريج سره دعاموخبرواتروا و افادې څخه لرې شوې او يوازې دهغه وخت دمذهبي چارودسرته رسولولپاره په کار وړل کېدله، څرنګه چې دمذهبي مسائيلو لپاره همدا يوه ژبه وه اودوختونو په تېرېدسره دوروستيووختودليکوالو او مؤلفينو له خوا کوم چې نوي مذهبي متون اوليکنې شوې، هغه هم په همدې ژبه وه نو له دې امله دا ژبه دعامو خبرواترو ووتله او له دې ځايه دا ستونزه پيل شوه چې په دغه مړه ژبه ترنورو لومړی متونونه او ليکنې آثار تشخيص

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي.داوستا ليکلي اثر او متونونه کېدای شي لومړی ځل سل کاله دعيسی(ع) له زېږون د (ارشکانو) په وخت کې دآرامي الفبا او ابېڅودبنسټ او اساس په يو ډول ليکل شوي وو ،چې په هغوي کې دخپلواکو(واول) غږونولپاره توري نه وه اودناخپلواکو يعنې (کانسوننټونو) غږونولپاره هم يو توری کولای شول،چې دډېروغږونو لپاره وکارول شي.په همدې بنسټ ليکلي متون هم زموږلاسته نه دي راغلي او ځينې پوهان خو داحقيقت بېخي نه مني.بې اختلافه راتلونکې قانونچه د(ساسانيانو) په وخت کې د۴ پېړۍ په پای يا د۶پېړۍ په منځ کې جوړه شوې ده ،هغه په استثنايي توګه ناليکلي اويا دارشکانودمتن په وسيله دناليکلي دود داغېزې لاندې تردغه وخته رارسېدلې ده.داوستايي ديني متونو لپاره دپهلوي الفبا پربنسټ ځانګړي توري په کاراچول شوي وه؛چې هرتوري خپل تلفظ په بشپړه توګه ادا کاوه ددغو متونوټولګه ،(اوستا) نومېدله ،چې (بنسټ) او اساس معنا لري.په زړه پارسي کې ورته (استاک) کارېدله چې ژباړه اوتفسيريې په پهلوي ژبه نومېږي چې معنا يې پوهنه ياعلم ده چې دپښتوژبې پې+ ژند=پېژندنه سره يې ريښه يوه ده له پورته ياد وخت وروسته داوستا دليکنې دويمه دوره پيل کېږي او په منځنۍ آسياکې داسلام دسپېڅلي دين دخپرېدو او عربي الفبا دمنځته راتلواوفرهنګي مسائيلوورو ورو کمزوي تجزيه او هېره شول.او يوازې دعبارت برخه پاتې شوه ، اوداوستايي متونونو ژبې اوکلتوري مسائيلولومړی حجم له ۴ برخې نه ډېرنه دی راپاتې (ارشاد اورنګزيب ۱۸۷مخ)ځرنګه چې مخکې هم نغوته ورته وشوه کوم اوستا چې په لاس کې راپاتې دی په ۵ برخو وېشلی دی:يسنها ،ويسپرد ،ونديداد ،يشتهااوخورده اوستا له بل پلوه دژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونتوبونو او ځانګړنو له مخې اوستايي موتون په دوه ډلو وېشل شوي دي:۱ګاهاني ۲ مؤتخره اوستايي موتون(۲۰: ۳۶مخ)

ځينو پوهانو اوستا ژبه د زړې اصلي آرياني ژبې څخه دويدي ژبې سره يو ځاى او غبرګه رامنځته شوې ګڼي او درامنځته کېدو ټاټوبى باختردى، چې باختري ژبې يې هم بولي، لومړنى اوستا چې دزردشت دوخت ژبه وه ؛او د اوستا کتاب پرې کښل شوى وه ، ورو ورو له باختري څخه شاوخوا سيموته خپره شوه. اوددې زړې باختري اوستايي ژبې آثار نه دي راپاتې.(ګاته)چې د اوستا يو ټوک دى دخبرونکو په اند هغې زړې باختري او اوستاته تړدې دى(حبيبي-تاريخ، ۱۹۲تر ۱۹۳مخونه) اوستا ژبه د هغه وخت په روحاني مسائيلو او ددينې کتابونو پورې اړه درلوده او په وروستيو وختونو کې همدې پورته يادو مسائيلو پورې منحصره پاتې شوه .(۱۵: ۱۸۷مخ)

۱۰-۲داوستاکشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاريخچه:

دلرغونو يوناني، ارمني، سرياني او دعربو ليکوالو او پوهانو ليکنې د اوستا ددينې او مذهبي کتابونو يادونه په لرغوني آريانا کې کوي همدارنګه د(۱۰تر۱۱پېړۍ) دفردوسي په شاهنامه کې دآرياني ژبو او ټبرونو حماسې ،افسانې په نظمونو کې د اوستا يادونه شوې ده.دپورته يادونو سره سم ،پوهانو د اوستا دلومړنۍ خطي نسخې په اړه په ۱۷ او ۱۸ زېږديزه پېړۍ کې خبرتيا او معلومات ترلاسه کړل چې ديو څو ټوټو يا خطي قطعو درلودونکې وه .څرنګه چې داليکنۍ ټوټې په يوه ناپېژندل شوې ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي وي دو بلو او کارونې ور نه وي. ترڅو پورې چې د ۱۸ پېړۍ په نیمايي کې یو فرانسوي څېړونکی دانکتیل دو پرون Anguetil Duperron په نوم (۱۷۳۱-۱۸۰۵ میلادي) هند ته سفر وکړاو داوستا پېژندنې بنسټ یې کېښود؛ نوموړي وروسته له دې چې څو خطي پاڼو داوستا سره، چې داکسفورډ په آرشیف کې وې بلد او آشنا شونو د هند په لوري یې په مسؤلیت سره سفر پیل کړاو داهیله او اټکل یې درلود چې داوستا دکتابونو رازونه به راسپړي. ده په هند کې شپه کاله تېر کړل(۱۷۵۵-۱۷۶۱ز) او له ډېرو ناخوالو سره مخ شو دهغه وخت دزردشتي دین روحانیونو سره په اړیکه کې شو او دهغوي باوریې ترلاسه کړ. دلرغونو اوستايي موتونو په ویلو او مطالعه لاس پورې کړاو څو خطي نسخې یې په لاس راوړې په ۱۷۶۱ ز کال بېرته پاریس ته ستون شو او دراټول کړیو لیکنو نسخو په څېړنه یې لاس پورې کړ، چې وروسته دده دهڅو او کوښښونو په پایله کې داوستا ژبې دژباړې لومړنۍ بڼه په یوه اروپايي ژبه (فرانسوي) منځته راغله او متونونه یې داوستا ترسرلیک لاندې، دزردشت... له تعلیقاتو او حواشي سره خپاره شول.[۲]*

په دې توګه داوستا پېژندنې په برخه کې دالومړنۍ اثردی چې تراوسه پورې اوستا دآریاني ژبو او ادبیاتو په اړه ترټولو لرغونی او مهم اثر ګڼل کېږي. ددو پرون دا څېړنه هم تردوه درې پېړیو او آن تراوسه دفیلالوژۍ پوهانو، ژبپوهانو، تاریخ پوهانو او ختیځ پوهانو ډېرې پاملرنې وړ ګرځېدلې او دلوړ څېړنیز ارزښت څخه برخمن دی؛ ځکه چې ځینې برخې

Zend Avesta Ovraga De zoroastre…trad.en fruncais sur poriӨnal zend.*[۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د اوستا لړترلړه دوه دوه نیم زره کاله مخکې د عیسی (ع) د زوکړې څخه زماني پورې اړه لري او د هغه وخت د آریاني یا آریایي وګړو او ټبرونو د ژوند هر اړخیزې خاوې لړ او ډېرې څرګندوي لکه: تاریخي، کلتوري مسائیل ،دودونه ،مذهبي عقاید ،باورونه او د پهلوانی حماسې اتلولی په خپلو لیکنو کې رانغاړي. که څه هم چې دا لومړنی اثر دی او ارزښت ډېر لري خوځینې نیمګړتیا وې هم لري ځکه چې انکتیل دوپرون په فقه لغوي (فیلالوژیکي) پوه کې ځانګړې زده کړې او تخصص نه لاره ،ځینې روایات پرته له دې چې ښه وڅېړل شي منلي وه ،چې دا مسله بیا د سانسکرېټ پېژندنې او د اندو اروپایي ژبو د تطبیقي ګرامر د تاریخ په څېړلو سره پای ته ورسېده او د اوستا اصلیت وپېژندل شو.(۲۲:۱۴مخ)

وروسته له ده په کال (۱۸۲۲ز) کې یو ډنمارکي ژبپوه د (راسموس کریستیان راسک) په نوم (۱۸۳۲-۱۸۸۷ز) چې یو له بنسټ اېښودونکو د تطبیقي ژبپوهنې او تاریخ دی د اوستا ژبې لرغونتوب او له لرغونې هندي ژبې (سانسکرېټ) سره یې نږدې خپلوي ثابته کړه. چې د اوستا او سانسکرېټ ژبو نږدې والی د (بورنوف) فرانسوي سانسکرېټ پېژندونکي (۱۸۰۱تر۱۸۵۲ز) پورې د پاملرنې او کارونې وړ وګرځېده او هغه د دواړو ژبو د نږدې خپلوۍ په مرسته د منظمو پرتلنو او تطبیقولو له لارې وکولای شول د متنونو ډېرې هغه ځایونه چې نه لوستل کېدل او یا یې معنا او مفهوم نه ورکاوه کوم چې د (دوپرون) ژباړه وه او څوک نه پرې پوهېدل چې ښه یې ولولي ده وکولای شول چې پرې پوه او ښه یې ولولي او په کې یې سمونې هم وکړې. د دغو اونوروژباړو او اقتباسونو چې د سانسکرېټ ژبې نه E.Burnouf بورنوف ګټه واخستله په دې بریالی شو چې په اوستا پوهه ترلاسه او په ۱۸۳۳ ز.کال د (یسنه) تفسیرلومړی ټوک خپور کړي. د دې ټوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه خپرولو سـره يـې داوسـتا ژبـې دګرامر(ژبښـودنې) اصـلي قواعـداو ځانګړنې وړاندې کړلې.داوستا کشف،ژباړه،تعبير اوتفسيريې چې په ډېره زيرکـۍ او دقيقـه کـړنلاره يـې (بورنوف)لـه خـوا وړانـدې شـوه.*٣ دآ.ميـه(Ā.Meillet) پـه آند «دسليم عقل ځواکمني اويا نبوغ پـه هغـه کې ځرګنـد ېږي» چـې ددې کارانـدوآرياني ډلـې او انـدو اروپـايي کـورنۍ دژبپوهنې په بشپړاوي او پرمختګ کې يې ډېره اړينه اومهمه ونډه او رول ولوباوه.پـه همـدې توګـه کلـه چـې پـه (١٨٣٣ز) کـال دF.boppف. بـوف (١٧٩١تـر١٨٦٧ز) تطبيقـي ژبښـودنه (ګرامـر) خپـور اوچـاپ شـو ؛ژبپوهانو ورسره سم اوستا ژبه دسانسکرېټ،لرغوني يوناني،لاتيني او نورو لرغونو ژبو سره پرتله اوتطبيق کړه په څېړنه اومطالعه يې بوخت شول.همداراز پـه ١٩ پېـړۍ کـې دوه څېړنيـز مکتوبونـه داوسـتا څېړنـې اومطـالعې لپـاره رامنځتـه شـول،چې يـو يـې داوسـتا دتعبيـر اوسپړلوپه برخـه کـې ډېـرى دمنځنۍ پاړسي ژبې اوادبياتوپه رواياتوتکيـه کولـه ؛ اوبـل مکتـب ،چې ډېرى لـه ژبپوهانورامنځتـه شوى وه دپاړسي ژبې اوادبياتواو پارسيانو درواياتو اهميـت اوصـحت سـموالى رد کړاوداوسـتايي ژبـې دمـتن دلوسـتلواوتقريرپه برخـه کـې دسناسـکرېټ سـره پـه پرتلنـه متکـي وه .د ١٩پېـړۍ پـه دويمـه نيمـايي کـې ، يولړکوښښـونه داوسـتا دهغوژبـاړل شـويوآثارواو کـره کتنـې لانـدې شـويوموتونو چـې زمـوږ دوخـت خلکوتـه رارسـېدلي وه دخپـراوي لپـاره پيـل شـوو.داخبره ددې لپـاره چـې د اوستادتدوين اواستنساخ(له منځـه تلو)اوږدتاريخ اولړۍ لـري دبېلابېلو

E.Burnauf.cmmentaire surle yacna.T.١.paris.-١٨٣٣-١٨٣٥.٣*

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیړیو په اوږدو کې دا لړۍ ترسره شوې .همدارنګه هغه پېښې او سرنوشت چې آریانا د اسلام سپېڅلي دین دراتګ سره د اوستا نسخ ورسره لاس اوګریوان شو ډېرې اوږدې ستونزې لرې.څرنګه چې اوستا ډېرو پخوانیو زمانو ،وختونو او پیړیو کې په نالیکلې توګه حافظه په حافظه او نسل په نسل لېږدېدونو تبعاً به په ډېر شمېر بدلونونه او له منځه تلنې په کې راغلې وي او یو ډېر شمېر بدلونونه آن تردې کېدای شي چې په ډېره پیمانه ،روایات،انګېرنې،باورونه ،دودونه او کلتوري عقیدوي خرافاتي مسائیل به د تدوین او لیکلو تروخته په کې رامنځته شوې وي.همدارنګه ځینې څیزونه چې د آریایانو له خوا په هغه وخت کې نوي رامنځته شوي او په کې ور ضمیمه شوي وي:بله مسله دا چې څه وخت ،څنګه او په کوم وخت ، کوم ځای، څه شرایطو کې د اوستا متن لیکلو ته هڅه او اقدام وشو ،په آریانا او آریاني پېژندنه کې یوه پېچلې او کړکېچنه موضوع ده .دآریانا دلرغوني ختیځ او منځنۍ آسیا تاریخپوهان او دلرغونپوهانو کتابونو ، ادبیاتو ،دژبوڅېړونکو او دیني تاریخپوهانو ددې موضوع د روښانتیاله پاره خپله پاملرنه راواړوله او دځینې نیمګړتیاوو ، ناسمو ، ناقضو څیزونو او چارو په اړه په بېلابېلو برخوکې هراړخیز اندونه وړاندې کړل.چې اوس د هولو ،آریاني او لرغونو ژبو د پېژندونکو له پاره یې ځینې نظرونه د منلو وړنه دي او د زرد شتیانو د روایاتو پربنسټ د اوستا د متن ځینې برخې د هخامنشیانو په وخت کې شتون درلود او دغوایې په څرمنو لیکل شوې وې .هغه هم په زرین لیک و ښلی او په لوړو و دانیو کې ورڅخه ساتنه کېده .داسې ویل کېږي چې دانسخې د سکندر مقدوني د یرغلونو په وخت کې له منځه ولاړې.اوبیا د لومړي ولاش یا بلاش(ولګز) په وخت کې د پارت پاچا(۵۱ تر ۷۸ ق.م) څرنګه چې له روایاتو ښکاري د اوستا د متن د تحریري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنـي بیـا رغـونـي هخـې پیـل شـوې او دګـنج شـېز(اورمیه) اورخـونـې (آتشګدې) ته وسپارل شو.کیدای شي چې دا روایات دتاریخ لـه پلوه سم وي.داسې ویـل کېـږي چې کـولای شـولو مړنۍ اوسـتا چې پـه آرامـي آبېخو(لفبا) چې خپلواک یا مصوت توري یې نه درلودل لیکل شوې وي،نومورې الفبالږترلږه دمیلادي تاریخ دلومړنیو ختونو په شاوخواکې په آریانا اومنځنۍ آسیاکې دود شوه اودآریاني ژبوپه لیکنه کې ترینه کار اخستل کېده.ډېرلاسوندونه اوشواهد داسې ښکاره کوي چې احتمالاً پـه همدې وخت کې داسې دودونـه اوروسوم دیونـاني کلتورپـه مقابـل کـې راژونـدي شـول.چې ترټولـو مهمې ېېلګې یې داوستایي ژبې دبیا رغـونې اوتحکیم له پاره دادي ،چې دهغه وخت دولس او محلي دودونو، خرافاتو، دودونو، روسومواوکلتوري مسائیلوراټولونه همدرانګه دولسي کیسواو ډول ډول ټوټکو، پالونو،افسانو،لیکنې هماغه کوښښونه دي چې داوستا دلرغونـو دودونومـذهبي مسائیلودسـاتلو لپـاره وشـول او وروسـته بیـا داوستا احکامو اومطالبوته ورننوتل.دلرغونو ساسانیانو په وخت کې کله چې آریایانو سره یې ګډژوند درلوده داوستا دبېلابېلو موتونودراټولـوامر یې ورکړلو،ترڅو دهغه وخت زردشتي دین پاینښت اوپیاوړتیا پاتې شي او یوشـمېرمذهبي بهیرونـه ورسـره یوځـای ترڅـو دهغـه وخـت دروحـانیونواو زردشتي مشرانواو واکمنودګټو ځواب ویونکي وي.داسې وېل کېږي چې دهغه وخت زردشتي دین محریرینو (لیکوالو) ،روحانیونو،داوستادمدون متن څخـه هغـه څـه چې ددوي پـه انـد اصیـل ،لرغـوني او ددوي لـه ګټـو اوغوښتنو سره سم نه وه ترې لرې کړل.او هغـه څه چې ددوي او(کش) لـه غوښتنو سره سم او ګټې یې تضمین کولې پرې ورډېر کړل. اودښه رسم دیني تلفظ دتثبیت په موخه یې دهغه کتاب له پاره ځانګړې اوستایي الفبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدوین کړه او څو خپلواک اوناخپلواک غړونه او توري (مصوت، مصمت) پرې ورډېر کړل.باید یادونه وشي چې داوستا تدوینول دمذهبي روحانیونو له خوا ددې سبب شول چې زوړ متن له ډېرو تحریفاتو او لاسوهنو سره مخامخ شي او داصلي متن دټاکلو بیارامنځته کولو پروسه یې له ستونزو سره مخامخ کړه ،ځکه چې هغه لومړنۍ ژبه داوستا ددوي یعنې روحانیونو له پاره مړه او دنه پوهېدنې وړښکاربده. په دې توګه یې داوستا لرغونې ژبه ددیني او مذهبي اړتیاوو اومراسمو له پاره ساتل شوې وه .دهغه وخت په منځنۍ پاړسي وژباړله او داوستا تفسیر او نورنسبي کتابونه چې اوستا پورې یې تړاو درلود په همدې ژبه رامنځته شول.په ښکاره خوداسې ویل کېږي چې داوستا وروستی متن دهغه وخت ددیني موازینو سره برابروه په څلورمه زېدیز پیړۍ کې ددوهم شاپور (۳۱۰تر۳۷۹میلادي) په وخت کې تدوین شوی دی او ژباړه یې منځنۍ پاړسي لیکل شوې ده تفسیر یې په شپږمه پېړۍ کې دلومړي خسرو د واکمنۍ په موده کې (۵۳۱تر۵۷۹ ز) ترسره شوه.(۱۴- ۲۸تر۷۲مخونو) څرنګه چې مخکې څېړنو کې ورته په تفصیل سره نغوته وشوه داوستا پېژندنې په برخه کې دوه مکتوبونه رامنځته شول.

۱-یوسنتي مکتب(فردریشن شپېګلFriedrich Spiegelف.یوستی) چې دمنځنۍ پاړسي ژبې په لیکنواو زرتشتي ادبیاتو متکي وو.

۲- پرتلیزمکتب– تاریخي (ر.روث اونور)چې دکاربنا او بنسټ یې دتطبیقي ژبپوهنې پرښونواواطلاعاتوولاړ وه او دزړوهندي موتونو په نشرشواهدوسره ترڅېړنې لاندې نیول.د ۱۹ پېړۍ په وروستیو کې دپورته یادودوه مکتبونوله کړنلارو څخه یو هدفمند ترکیب رامنځته شو، چې په دې برخه کې دکارفرېدریشن ګلدنرKarlpriedrich Geldnerنوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیـــادولووړ او اړیـــن دی، کـــوم چـــې دده انتقـــادي او ســـتايي مـــتن (۱۸۸۲تـــر۱۸۹۹۵ز) تراوســه بــې جــوګــې دی.همــداراز جیمــز ډارمســتټر (James Darmesteter) هــم داوســتا بشــپړه ژبــاړه او پــه زړه پــورې توضـیحات سـره برابـراو وړانـدې کـړل(۱۸۹۲-۱۸۹۳ز) همدارنګـه پـه دې برخـه کـې بایـد لـه ه-هوپشـمان او و.جکسـون نـوم واخسـتل شـي، رک. بارتولومه،چې د برمهم اثرېې له هغو عبارت دی (دآریاني ژبې له تاریخ مخکې دوره)(دلرغـونې پاړسي او اوسـتاژبې) او د(لرغـونې آریـاني قـاموس) پـه اوســتا پېژندنــه کــې نــوی دوران رامنځتــه کــړاو اوس هــم دپــوهنې او اطلاعاتو دارزښت او اهمیت وړ اوډ که کنجینه شمېرل کېږي په شلمه پېړۍ کې هم اوستا پېژندنه یا پوهنه په ډېری هېوادونوکې پرمخ ولاړه هغه پوهان ،چې داوستا په بېلابېلو اړخونو اومسائیلو ،پلټنه اوڅېړنه کړې ده عبارت دي له: هانس رایشـلت(Hansrilchelt)،پوهان هنرېش هوپشمان (Gohann Heinrich Habschmann)،هـ یونکر،ی هرتـل وهلومـت هومباخ Helmut humbach لـه المـان: ا.بنونیسـت،ژ.وومزی وی.دوشـن ګــیلمن لــه فرانسې:و.هنینګ،هــ بیلــي وچ.ګرشــوېچ. لــه انګلســتان :ای.کوربلوېچ له لهستان:ګ.مورګنسترن،آ.کریستنس،ک.بارو هـ نېبرک.له اسکاندنیاوي: آنکلساریا او نورپاړسي څېړونکي په هند

(تاوادیا هم چې په الماني کې دڅېړنې کسب اوشغل درلودله همدې ډلې راپورتــه شــوی دی)،م. اســمېټ.له متحــده ایــالاتو: اوآ.آ.فریمان،آبــایف وا.آ.بـرتلس لـه اتحـاد شـوروي. البتـه دا لـړۍ چې پورتـه یـاده شـوه یوڅـه نیمګړتیا وې لري په ځانګړې توګه داچې ټول هغه څېړونکي چې داندو اروپايي کورنۍ دژبو په تاریخ پرتلیز ګرامر اوځانګړې توګه دآریـاني ژبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سروکار لري اوستا په بېلابېلو سطحوکې په څېړنو او مطالعه هم بوخت وه (۱۳:۱۰۰تر۱۰۱مخونو)

۱۰-۳داوستا ابېڅي یا الفبا:

د تاریخي څېړنو او پلټنو څخه داسې ښکاري چې دا لیک په غالب گمان سره د ساسانیانو دواکمنۍ د دورې په وروستیوکې رامنځته شوی وي.او دیوې ژبې د غږونو د سمو تلفظي بڼو د تثبیت له پاره په نړیواله کچه یو مناسب او دقیق لیک گڼل شوی دی.دا لیک د پهلوي آرامي پربنسټ وضع شوی او د ښۍ خوا څخه کیڼ لورته لیکل کېده.(۱۲:۳۶ مخ)

(او د دبیرې دین) یعنې دیني لیک ورته وېل کېده ،دا لیک ۴۸ توري(غږیزې نښې) لري، چې له دې ډلې څخه ۱۴ نښې خپلواک غږونه (واول) او څلوردیرش نښې د نا خپلواکو او نیم واکو غږونو (کانسوننټ، سیمي واول) دي.دا توري له حلقي تورو څخه پیل شوي او په شونډیزو توروپای ته رسېږي په دې معنا چې که څه هم توري د سم تلفظي روش،د حلق، خولې ،ژبې ،غاښونو او شونډو له مخې ادا کېږي اصلي د اوستا ژبې د غږونو ادا او تلفظ څخه زموږ پوهاوی تولیز، کلي او اجمالي دی؛ ځکه چې بوازې د هندي پاړسي د موبدانو پر تلفظ دی .په همدې بنسټ د تلفظ کړنلاره او شېوه یې د هغوي د مورنۍ ژبې چې کله گجراتي او کله هم سندي یا آریاني گڼ‌دودونه او لهجې دي په هغه تلفظ کې بې اغیزې نه دي(تاریخ زبان فارسي-خانلري) په ښکاره توگه تکیه په لرغوني آریاني د موسیقۍ په ډول تکیه ده او دا تکیه په استایي کې کله کله(گاهاني) په ځای پاتې شوې ده ،ولې په نوې اوستایي اولرغوني پاړسي کې د شدت تکیه د هغوي ځای نیولی ده.(۱۲: ۷۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګــه داوســتا ډېــره لرغــونې نســخه(K-۷) پــه نــوم يــادېږي چــې دکوپنهاګن پوهنتون په کتابتون کې شتون لري اوپه ۱۳۲۸ ميلادي کال کې ليکل شوې ده. a āəə e ē o ōãạ I ī u ū k g γ x č Ĵ t d δ ϴ ț p b w f ŋ ń n m y vr s z š ž h ĥ x دلته د بارتلمه پـه انـد(نظر) د (و) تـوري تـه (v – y) ټاکلي(انتخـاب) او هوفمان (ii و uu) ټاکلي دي.

د اوستا د خپلواکو غږونو جدول (چوکاټ):

لنډ	a	i	u	ə	e	O	
لوړ	ā	ī	ū	ə̈	ē	Ō	ǎ̉
غبرګغږ	ao	āi	āu	ə̈u	aē	Ōi	

د اوستا او زړې پارسي بېواکه غږونه:

	شونډيز Labial	غاښيز dental	تالويز Palatal	ملازي Velar	ستونيز Glotta
انسدادي Plosive	p b	t d		k g	
مرکب Affricate			č ĵ		
موښلي Tricative	f (β)	sθ (zδ)	šž	x γ	H
روان Liquid		lr			
خيشومي nasal	m	n		(ŋ)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱۰ د اوستايي ليک تاريخچه:

څرنګه چې مخکې موهم يادونه وکړه داوستايي ژبې ۴۸ توري راپاتې دي ، ولې شمېريې له دې څخه ډېر وه. په دې اړه مسعودي په خپل کتاب (التنبيه والاشـراف) کې چـې د ۳۴۵ لمريز کـال تـأليف دی ،دهغو توروشـمېرچې اوستاپرې ليکل شوې اوهغه ليک چې زردشت منځ ته راوړی دی ۶۰ توري ښوولي.همداراز ابن النديم په الفهرست کتاب چې په ۳۷۷ لمريز کې ليکل شوی(دعبدالله بن مقفع په ۱۴۲ لمريزکال وفات) په نقل ليکي: پارسيانولره ۷ ډوله کتابونه دي چې موخه يې آريايان دي يو لـه هغوڅخه الفباوه چې ديني کتابونه په هغه ليکل اوهغه يې د(دبيره دين نوماوه) اوپه هغه به يې اوستا ليکله بل ليک هم لري،چې هغه تـه به يې (دبيره ويش) ويلو او ۳۶۵ توري لري اوپه هغه فراست(قواروي ياقيافوي آثار)اوزجر(برزالي اوپه ډول يې) داوبوشره هار،دغوږونګهار،دسترګو اشارې اودهمدې په شان به يې پرې ليکل .دعيسى (ع) دپيدا ښت څخه په سلګونو کاله دمخه په آريانا اوهند کې تجويد دود وو.په دې معنا چې سندرې ،سرودونه اودعـايې به يـې پـه زمزمـو ،وزن اوآهنـګ ويلې.ډېر دقـت پـه سـم ويلـو او آهنـګ لـه وتونزوڅخـه دتوروسـم تلفظ،ډېرارزښـت درلـوده اوددې ادعـا اغېزه چـې دخدای په درکې دمنلو وړګرځي په سم ويلواوښه تلفظ پورې تړلې وې،چې داپه خپله په هغه وخت کې يوه پوهه اوعلم وو.چې پـه هغـه کې پـه دې سمو ويلو ،په آهنګ سره اودوتونزويا مخارجوڅخه دتورو او غږونو دسم تلفظ څخه بحث پرې کېده ،چې دا پوهه دمنځنيو پېړيو څخه راپد ېخوا دتجويد پـه نـوم يـاده او يادېږي.داوسـتا لـه تدوينېدواو کتـاب پـه څېرجوړېدوڅخه وروسـته ،دمـذهبي موتونودلوسـتنې اوقـرات پـه موخـه ځـانګړي تـوري يانښـې دظـبط او زمزمولـه پـاره شـتون درلـود.پـه همـدې توګـه داوسـتا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويداګانودسم لوستنې دزده کړې له پاره دقيق او په ترتيب تکلارې او روشونه دآهنګونو ،غږيزوو تونځو ، قطع وصل په ځنډ او پيوست ويلو په لوړيا غلي غږ ويلو اوداسې نورومسائيلوله پاره درلودل. تجويد چې اوس عربي اصطلاح پېژندل کېږي په لغت کې دښه کولو په معنا ده او په اصطلاح کې ادا کول دهرتوري له ځانګړي غږيز و تونځي دهغه توري له پاره دی، په داسې بڼه چې وپېژندل شي ديوډول توروله منځ څخه. دتجويد کلمه په عربي کې د(جاد) له ريښې څخه دی او داکلمه په هېڅ بڼه اوصيغه په ادبياتو کې نه ده کارېدلې ،لغوي معنايې داصطلاحي سره هېڅ ډول اړيکه نه لري. دجاد کلمه په واقيعت کې معرب (ګاثا GāΘāwɕwɕ)اوستايي ده چې دسرود يا سندرې په آهنګ سره ويلو معنا لري(دآرياني ګ بدلون په عربي ج سره دډېرى عربي تاريخ پوهانو په آثاروکې ليدل شوى دى. وېلياماز جکسون A.V.W jackson، ويلهلم ګايګر W.Geiger اوکرستيان برتلومه Chr.Bartholomaeدتوروتلفظي په لړ توپير د نظر سره په لاندې توګه وېشلي دي تهجي توري له درې وتونځو راوزي:١ – حلق٢- خوله٣- شونډې، غابنونه اوخيشوم. چې هريو له دې ٣ څخه هم څو وتونزې لري: حلق ٣ وتونځي لري، خوله ١٠ وتونځي لري، شنډې اوغابنونه هم څو وتونځي لري. (١٣:٩٨مخ)

١٠-٥ داوستا تدوين

دمخکېنيو څېړنوپربنسټ داوستا ليک داوستا په سرنوشت او سرګذشت پورې تړلې مسئله ده. د(اوموندبردوزيکلي) دڅېړنې پربنسټ لومړنى انځوريزيا تصويري ليک په لويه آرياناکې دود وه ،چې اوستا پرې ليکل شوې وه اودمقدوني سکندر ديرغلونوپه ترڅ کې اوستا يې متنونه ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خــواره واره شــول، چې وروســته بیــا څوآریــایي پاچاهانو پــه بېلابېلــو دوروکــې هڅــې وکــړې چــې دا متــون راټــول او بیــا یې لــه سره تــدوین کړي.د اسلامي لومړیو پېړیو دلیکوالو پــه لیکنــو کې پــه عربــي اوپارســي ژبوڅو ځوواري داخبري راغلي دي، چې سکندرد زردشت کتاب (اوستا) چې دغویانو په ۱۲۰۰ څرمنو لیکل شوی وو ،وسوځاوه اوله درې برخو څخه یــې یــوه برخــه پــه ســاتنځایونو کې پــاتې شــوه داخبــرې او معلومــات دثعالبي، مسعودي، ابن مسکویه، طبري او ابن بلخي په روایاتو کې یوشان راغلــي دي.داوســتا دلیکلــو هڅې داشــکاني دپیدا ښېــت پــه دوره اود ساسانیدورې په پیل کې ،مخکې له دې چې په اوسني لیک ولیکل شي رواني اوموجودې وې.لــه دې څخه داسې ښکاري چې کېداې شي اوستا دېروختونــه سینه پــه سینه حفظ اوســاتل شوې وي اولــه پخوانیو موتونو اوخبرو څخه داسې ښکاري چې داشکاني دورې دلومړي بالاش په زمانــه کــې او یــا دساســانیانو په وختونــو کې هڅــې شوې وي چــې دهغــه مهــال پــه دودیــز لیــک پــه هغــې الفبــا چې اوســتا ژبــه پــرې ولیکــل شــوه ،له آرامــي لیکدود څخه اقتباس شوې ده او پهلوي لیک له آرامــي څخه اقتبــاس شوی دی اودهغه له مخې یې یونوی لیــک اختــراع کــړاو اوستایې پــرې ولیکلــه .کیداې شي اوستا پــه ۴ ز ېږدیــز پېــړۍ کې لیکــل شوې وي او وروســتی تــدوین یې پــه ۱۲ مــیلادي پېــړۍ کې شوی وي.ولــې داسې ویــل کېږي، چې نالیکلی دودیعنې په یادوزده کول یې د(موبدانو) له خو ترپایه ساتل شوی وو.داوســتا لیکلــې نســخې ډېــرې دي او هغــه اوســتا چــې اوس راپــاتې ده دډېروپخوا ادبیاتو پاتې شونې ده ، څه ناڅه نیمګړې او آن چې پــه یــوه لاس لیکل شوې ده .داسې اوستا چې ټول موتون په کې وي پــه لاس کې نشتــه او دا شــته اوســتا لــه بېلابېلو موتونو څخــه راټولــه شــوې ده چــې داوســتا مــتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپاتې شوي لوی ادب راټولې شوې برخې دي، چې زردشت دهغې بنسټ ایښودونکی او منځته راوړنکی وو. له همدې امله داوستا دپید ایښت ځای اومهال ټاکنه ،دزردشت دتاریخ دراڅرګندېدواودآریاني ټبرونوله دیني باورونواو تصوراتوسره نږدې اړیکې لري. دزردشت دژوندانه دمهال اوځای په اړه دنظریاتوبېلابېلوالی شتون لري، ځینې پوهان په دې باوردي چې زردشت دژوند وختونه دمقدوني سکندردیرغل څخه ۳۵۸ کاله وړاندې وه ،یعنې د۷مخزېږدپېړۍ وروستۍ برخې یا د۶ میلادي پېړۍ لومړي وختونه ګڼي. ولې ځینې نوربیا دګاټونودزوړ ګړدود او لهجې ځانګړتیاووته اودویدایي سانسکرېټ سره دهغې نږدې والي ته په کتودزردشت دژوند وختونه ددویمې مخزېږد زریزې وروستي وختونه یا دلومړۍ مخزېږدزریزې لومړني وختونه ګڼي .دیادونې وړده چې دګاټونولهجه دځینو اړخونوله امله آن دویدایي سانسکرېټ څخه زړه ښکاري. هغه دودیزنظرچې دزردشت استوګنځی یې آذربایجان باله نور دمنلووړ نه دی. په ځواکمن احتمال سره دزردشت ټاټوبی دلویې آریانا دختیځوسیمو څخه ګڼل شوی. تراوسه دبلخ ،سغداوخوارزم سیمې په لاندې دلایلوسره دزردشت دلومړنیو کړنو او فعالیتونوسیمې ګڼل شوې دي: دزردشتیزم پالنې زانګواو داوستادتدوین ځای دلویې آریانا ختیځې سیمې ګڼل شوې دي چې وروسته بیا له هغه ځایه ټولې مرکزي آسیاته زردشتیزم خپورشوی دی.

۱- داوستا جغرافیایي مطالب دآریانا ختیځې سیمې راپېژني.

۲- داوستا دحماسي مضامینو اړیکې دختیځ له حماسي روایاتوسره یوشان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-د پارسیانو روایات د زرتشت ظهور له باختر(بلخ) او د زرتشتیانو سپېڅلي ځایونه د آریانا ختیځې سیمې ګڼي.
۴- ژبپوهان د هغو کلمو په راټولو سره چې په یوناني زړو متنونو کې د باکتریايي (لرغونی بلخ) ترسرلیک لاندې راغلي او هم د هغو کلمو او نومونو په شننې سره چې په ارامي او یوناني کتیبو او اسنادو کې د باکتریا څخه ترلاسه شوي، دې نتیجې ته رسېدلي دي چې د دې موادو ژبه د اوستايي ژبې سره تو پیر نه لري او په دوا ړو اوستايي ګړدودونو کې کېدای شي د دغو لفظي موادو شواهد و مومو. د یادونې وړده، د اوستايي ژبې لومړنی ګرامر، چې د ویلیمز جکسن په ۱۸۲۷ز کال خپور کړ د باختري ژبې د ګرامر نوم یې درلود.
۵- د بلخ وروستي پاچا ګشتاسپ، چې له کیاني کورنۍ څخه وه، پرآریانیم وېجو واکمن و، زرتشت د ده په وخت کې راڅرګند شو او ده ته یې خپل دین وړاندې کړ.

۱۰-۲ د اوستا منځپانګه

د منځپانګې له مخې اوستا په درې برخو وېشل کېږي:
۱- ګاهانیک Gaδānlg/Gahāīg په ګاټونو او د هغې په تفسیرونو باندې لیکنې لري او عرفاني، معنوي مسائیل رانغاړي.
۲- هادیک مانسریک Hadig Mansarīg د عاګانې او ذکرونه په کې لیکل شوې دي، چې په دیني او مذهبي مراسمو کې به وېل او لوستل کېده.
۳- داریک Dātig/Dādig فقهي متون دي، هغه څه چې د اوستا په نوم تدوین شوي دي د لیک او ژبنۍ لیکنې له مخې یو شان نه دي، ژبپوهانو هغه په دو برخو وېشلي دي، چې یوه یې زړه اوستا یا ګاټونه؛ او بله یې معاصره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا ده.ګاتونهG.Ă.Θ.Ă:د سندرو او سرود په معنا دی او ويونکی يې په خپله زرتشت دی د شېرژبه د دې سبب شوې چې د دې سرودونو د مفاهيمو او معنا سم درک يې ستونزمن کړی دی.ګاتونه د آريانا د پرلرادبي آثار دي، چې د ريګ ويدا سره په يو وخت او همهاله ګڼل شوې دي، ويلم جکسن ليکي:«د يوې قاعدې په توګه اوستا په خپل ذات کې ډېره زړه ده او په عمومي توګه په هماغه کچه د سانسکرېت و ېدونه او کله کله ،نه همېشه حتاّ له هغې څخه ډېر زاړه معلومېږي»اوستا څو ټوټه ييز اثر دی او د هغې برخې د ځای، وخت او پيدا ايښت له مخې يو شان نه دي.د اوستا ډېرې لرغونې برخې يعنې ګاتونه د مخزېږد دويمې زريزې په لومړنۍ نيمايي کې د آريايانو په ټاټوبي کې منځته راغلي دي، ګاتونه ډېر لرغونی سبک لري ،ګرامر يې د معاصرې يا متأخرې اوستا په پرتله سم دي.ځينې اوستايي ګرامري قوانين په کې په بشپړه توګه مراعات شوي دي، د کلمو وروستي خپلواک غږونه(واولونه) يې ډېر را ښکودي،د کانسوننټ غږونه يې لکه D او G د معاصرې اوستا برعکس د کلمو په منځ کې بدلون نه دی موندلی.(۱:۷۲۳مخ)

۱۰-۷ اوستا ګاټونه

Dādig-بغ Baga-baɣa، رغا Raga-Raɣa-په بدخشان کې يوه سيمه ده-dātig فقهي قانون، Ada-ata وروسته –بيا.ګاتونه او ولس سرودونه لري ،چې په يسنونو کې دي او پرېنځو برخو وېشل شوي دي:اهنوګات Ahynauuaiti gāΘā د سرداری او باداری په معنا. ،اشتودګات uštauuaiti gāΘā د سلامتي او عافيت په معنا. ، سپنتمدګاټ Spantāmainiti gāΘā د عقل ډېرونکي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا.، وهوخشترګاتې Vahuxšaϴra gāϴā دنېکې واکمنۍ اولاسبري په معنا.، وهیشتوایشت ګات Vahištošt gāϴā
دښې غوښتنې اونېکې شتمنۍ په معنا.

۱۰-۸معاصره اوستا

دا اوستا دزرتشتیانودنني دین کتاب له شپږ برخوڅخه پنځه برخې جوړوي.(۱۹: ۱۸۱مخ) په دې برخه کې دوروستیوعقایدوسره مخامخ کېږو ،دمعاصرې اوستادتألیف اوتدوین په اړه پریکنده نظرنه شو څرګندولی او احتمال لري چې دېرلرغونی یې هپتنګهایتي Haptanghaiti داووڅپرکویسنونه دي ،چې په ۳۵-۴۱ یسنونوکې راغونډ اومطالب یې په نثردي،ترګاتهونووروسته دااوستا ډېره لرغونې برخه ده.

۱۰-۸-۱یسنونه: دلمانځنې اودعا په معنادي،چې دوه اویاڅپرکي لري،له دې ډلې څخه یې اوولس څپرکي دګاتهونودي اوپاتې نوراته دېرش څپرکي یې یسنونه دي.دوه روحانیون،چې زوتZut او راسپي Raspi نومېدل ددیني یسني مراسمو په ورځ دهوم Homa دګیا شیره زبېښې او له دم کړوشیدوسره یې خوري او ګډوي یې.

۱۰-۸-۲یشتونه: یشتونه له لغوي پلوه دیس له کلمې سره هم ریښه دي اوټکي په ټکي معنایې لمانځنه او دعاده.په دې سرودونوکې خدایان ستایل شوي اوزړو خدایانو لکه:Miϴraمهر،ناهید Anahita تشترTištraاونوروته ځانګړي شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸-۳ ویسپرد: د سرودونو په معناده ،مطالب یې دیسن سره ورته والی لري؛ کېدای شي دیسنونوله متونوڅخه اقتباس شوی وي، چې د نوروز په دودونواو مراسمو(شپږوني فصلي جشنونه) کې به وبل کېده.وسپرد ۲۴ څپرکي لري.

۱۰-۸-۴ وندیداد: وندیوداد-اوستا Vi-daēva-dēta د(دیو قانون ماتوونکي په معنایادهغه چاچې قانون یې له دیوانوګوښې اوبېل دي یا ددیو دقانون ضدمعنا ده .) ددوي په اصطلاح دیوان خدایان دي او آریاني وو.چې په مزد یسنایي دین کې شړل شوي او رټل شوي دي. وېندوداد په لمانځه ، پاکوالیودیني آدابواو ګناهونوپورې د اړوندو آدابو او قوانینو ټولګه ده ، مطلب یې د پوښتنواو ځوابونوپه بڼه راوړل شوی دی،پوښتنې دزردشت له خولې اهورامزداته خطاب دي او اهورامزداپه هره برخه کې پوښتنوته ځوابونه وایي دواستا ددې برخې دتألیف نسبت له زرتشت څخه راوروسته دورو ته کېږي،مګر مطالب یې له دې زماني څخه ډېرلرغوني او ځینوځایونوکې آن له زردشت څخه ترمخه دورو پورې تړاو لري،دوندیداد دمتن دګرامر له پلوه تحریف شوی دی،دنوروومتونولکه: دیسنونو او یشتونوپه پرتله اوستایي ګرامري قواعد په کې په سمه توګه نه دي مراعات شوي وندیوداد ۲۲ فرګرده(څپرکي)لري لومړی فصل یې ۱۲ تهو تو ځمکو اودویم څپرکی یې درجم د داستان په اړه دی،له دریم فصل څخه تر۱۹ څپرکي پورې دزردشتي دیني قوانین راغلي او وروستي درې څپرکي دهغه مهال له طبابت څخه بحث کوي.(۲۷:۲۰-۲۰۱مخونه)

۱۰-۹ کوچنۍ اوستا

په دې اوستاکې لنډې دعاګاني دي چې عادي خلکوبه په خپلو موقیعتونو پورې اړوندودو دونوکې لوستلې،اوتدوین یې احتمالاً په څلورمه میلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ کې د دویم ساساني شاپور په وختونو کې شوی دی. داوستا او خرده اوستامتون غالباً د پازند له متونو سره یوځای وي مطلب یې په ټولو خطي نسخوکې سره یوډول نه ده. د خرده اوستا مطلب د اشم آو هو یسااهو وال ییرو ، ینګه ها تام په دعاګانو سره یې چې د زرتشتیانو اصلي دعاګانې دي پیل کېږي. مهمې برخې یې د نیرنګې کستي ، سورش باژ، د هریشام دعا ، پنځه ځای او نورو څخه عبارت دي. تراوسه پورې چې د اوستا ژبې معتبرې ژباړې او ژبنۍ څېړنې ترسره شوي د نړۍ نامتو پوهانو ښاغلو: کریستان باتلومه Chrbartholomae، ګیګر Geiger، ګلدنر Geldner، هوپشمان Hubschmann، جکسن Jakson او انسلر Inslor پورې اړه لري.(۱:۷۲۲-۷۲۴مخونه)

په پای کې ویلای شو چې اوستا ژبه هغه ژبه ده چې د زرتشتي دین لاربښوونې پرې شوې وې او د (یسنونو ، یشتونو ، ویسپرد ، وندیداد او کوچنۍ او معاصره اوستا) په دې پورې اړونده آثارو څخه پرته د دې ژبې نورې هیڅ نښې نښانې په لاس کې نشته، آن تر دې چې په خپله د اوستا په متونوکې هم د دې ژبې اصلي نوم ته نغوته نه ده شوې او د اوستا کلمه هم په خپله په اوستایي متونوکې نه ده راغلې چې د لومړي ځل له پاره په پهلوي متونوکې د اپستاک Apastāk کلمه او کلاسیکو پارسي متونوکې د اپستا ، اوستا ، استااو وستا په بڼه راغلې ده همداراز په عربي متونوکې د اپستاک ، اپستاق... راغلې. د دې کلمې دقیقه معنا ښکاره نه ده په قوي احتمال د ستاینې او په ځینې متونوکې د (بنسټ، اصل او اصلي متن) معنایې هم ورکړې ده. چې د اژبه د لویې آریانا د لرغونو ژبو څخه ده ، لرغونې آریاني ژبې اصطلاحاً هغو ژبو ته ویل کېږي چې د دویمې مخزېږد زریزې له وروستیو څخه تر درې سوه مخزېږد پورې ، په ختیځ کې د شمالي چین له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پولوڅخه (د ساکي قبایلو ترمنځ) ترتوري بحیرې پورې او په لوېدیځ کې دآزوف تربحیرې (د سکیتي قبایلو ترمنځ)، په شمال لوېدیځ کې (د میدي قبایلو ترمنځ) او سهیل لورته د هند ترپولو د آریاني ټبرونو د بېلتون له مهاله ،د آریاني ټبرونو ترمنځ په پراخه ساحه کې وېل کېدې. اوستا ژبه هېڅ یو پېژندل شوي آریاني قوم ته نه شو منسوبولی. اوستا ژبه په حقیقت کې د ګڼو دیني متونو ټولګه ده چې په بېلا بېلو دورو، بېلابېلو سیمو او بېلا بېلو وګړو په وسیله رامنځته شوې ده، تراوسه هېڅ یوه معاصره ژبه نه شو کولای چې د اوستا ژبې مستقیمه یا مخامخ اوښتې بڼه یا پاتې شونې وګڼو. مګر د الماني ژبپوهانو او پوهاند ډاکټر مجاور احمد زیار د څېړنو او کره لاسوندونو پربنسټ پښتو ژبه مستقیماً د اوستا پاتې شونې ده، او بل نظر داسې ده چې ساکي له اوستا او پښتو له ساکي څخه مستقیماً پاتې شونې ژبې دي (www.zyar.net:۳۳)

۱۱-زاړه فرس قبایل

د آریایي قبایلو څخه بله ډله چې ده هغه آریاني ژبې پارسیان یا لرغوني پارسیان دي. چې د لرغوني ختیځ تاریخ کې یې د نورو ټبرونو په خبر ونډه درلوده، پوهان داسې باور لري چې «پادشوا» چې د آشوري د نهمې مخزېړډ پیړۍ په لوکو کې لیدل کېده، (یعنې تقریباً په لرغونو منابعو کې د میدي قبایلو په اړه لومړنیو معلوماتو او اطلاعاتو رامنځته کېدو سره سم) تر ټولو لرغوني تذکره ده، چې د نوموړو قبایلو په اړه په لرغونو آثارو کې شاهدي ورکوي. [۴]

---

[۴] دیاکونوف د میدیا نو په تاریخ کې د یادشوا ناحیه پرته له فارسیانو بولي (یادشوا په ناحیه کې پارسیان نه وه).۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه دوره کې پارسي قبايلو د يو ځواکمن او خپلواک قوت په توګه د نړۍ په تاريخ کې ميدان ته نه دي دانګلي ځو پېړۍ وروسته د تاريخ څخه د اريانا په سهېل لويديځو سيمو د خليج په څنډو کې يادونه کوي او هغه برخه د آريانا د پارس قبايلو په نوم ياده شوې ده. (پارسايي لرغوني پارسي او «پرسيد» يوناني - چې معرب يې فارس او فارستان دی) وروسته له دې چې پارس قبايل په نومړې ناحيه کې استوګن او ځای پر ځای شول په کال **۵۵۳** مخزيږد د ميدي قبايلو د پاچا پروړاندې د سرکشۍ او بغاوت جنډه برته کړه او په پايله کې د ميديانو پاچايي له منځه ويوړه او نوی دولت يې چې د پخوانۍ ميدي امپراطورۍ ځمکې تر ولکې لاندې وې تر خپلې هخامنشي پاچاهۍ لاندې سره يوځای کړې او په (**۵۵۰** مخزيږد) يې د دولت بنسټ کېښود کوروش د نوي دولت بنسټ ايښودونکي (له **۵۵۸** څخه تر **۵۲۹** مخزيږد پورې) واکمني وکړه. چې ډېر د پارس قبايلو په وسلوال ځواک ډاډمن و. ډېرې جګړې او سوبې وکړې او ډېرې او بيلابيلې سيمې د اريانا، مرکزي او کوچنۍ آسيا د ځان تابع کړې دا سوبې او فتحې د کوروش د ځايناستي يعني کمبوجيه (کامبيز **۵۲۹** تر **۵۲۲** م. ز) واکمني وکړه او لومړی داريوش (**۴۸۲** - **۵۲۲** م.ز) دورو پورې هم روانې وې، د لومړي داريوش په وخت کې، د پنځمې او شپږمې مخزيږد پېړيو په بهير کې د هخامنشيانو واکمني د منځنۍ آسيا، ارمنستان، له شماله نيولې تر حبشې په سهېل کې د اژه د سيند تر څنډو - د لويديځ لور ته تر سند تر روده په ختيځ کې وغځېده. د پارس قبايل چې په ګڼ ملتي (له بيلابيلو اقشارو او تبرونو څخه جوړ هېواد) يا ګډ او مرکب ملتي هېواد کې يې واکمنانو مقام او ځای درلوده لکه ميديان چې له منځنۍ آسيا راغلي وه. پارسيان هم لکه د نورو قبايلو په څېر چې د اوستا لرغوني سرودونه او سندرې ساتلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ويلي ځانونه چې آريايي بلل ، هخامنشي واکمنانوهم ځانونه آريايان بلل:

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam....vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داريوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آريايي او له آريايي پښته (نژاده) د يوناني تاريخ پوهانو په ليکنوکې د آريانا ، آريا او آريايي په کلمو کې د ډېرو نوميالیو نومونو سره مخامخ کېږي. د لومړي داريوش په نورو کتيبو او لومړي خشايا رشای په کتيبو کې هم همدا جملې لکه: (داريوش ، دشوش په کتيبه ۱۴ - ۷ e, او د خشايارشا په استخر کتيبه ۱۳ - ۲ h) کې د آريا کلمه (arya) ، چې کيدای شي د پوځي لوړ پوړو چارواکو ځانګړی نوم وی راغلې ده. لکه د لومړي داريوش د نيا يعنې (انیې) نوم داسې ويل کېږي چې آريارمنه Arigaramna وه. د بهستون په کتيبه په ۴ پايه يا ستنه کې د آريا کلمه کاريدلې او راوړل شوې ده. (۱۴-۲ مخ) په پای کې بايد ووايو ، چې زاړه فرس قبايل د هغه وخت د نورو قبايلو له ساکان ، ميديان ، پارتيان ، سغديان ، پکهتيان... نورو په څېر د يوې آريانا يو تبروه ، چې د ميلاد څخه د لومړۍ زريزې په نيمايي کې د داريوش په کتيبه کې د نورو قبايلو په څير نوم راغلی او داريوش هم خپل ځان آريايي پارس ښوولی دی.

۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian

دتاريخي اسنادو پربنسټ دآريايي او آرياني لرغونو قبايلولومړنی ټاټوبی دمعاصر افغانستان او ورځېرمه سيمې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په هماغه وخت کې د پرسیک قبایلو د باختري سره یې معاشرتي، کلتوري او وتښه ییزې (اقتصادي) اړیکې دومره ټینګې نه وې او همدا داړیکو سوړ والی او سست والی ددې سبب شو چې د دوي ژبه لو مړی په بېلا بېلو ګړدودونو یعنې لهجواو بیا په بېلا بېلو ژبو بدله او وویشل شوه.دغه بېلتونونه او په ځانګړې ژبو وېشل د پېړیو پېړیو جغرافیایي لرېوالي نورهم ډېر کړ، چې په خپل اصلي ټاټوبي باختر کې دباختري او په لویدیځ پارس کې د پرسیک ژبې د بېلو بېلو ژبنیو ډلو په څېر رامنځته شوې، چې دادوه ډلې دباختر او پرسیک په نومونو او س پېژنو چې ټولګې ته یې آریاني ژبې وېل کېږي. په او سني ایران کې دځینو ځانغوښتونکو عناصرو له خوا ورته ایراني ژبې وېل کېږي او دا اصطلاح ځینو بهرنیو څېړونکو هم په تېروتنې او تقلید سره ایراني کارولې ده.د پرسیک ژبو په لړکې په کومه چې ډېر لرغوني لیکونه لیکل شوي توکي او مواد یې دژبپوهانو په واک کې شته ، هغه زړه پارسي ده چې په مېخي لیکدود لیکل شوې ده.دغه لیکنې دهخامنشي کورنۍ د ۶-۴ ق.ز پېړۍ د پاچایانو په امرد بوې لوېې سوداګریزې لارې پرسرپه شاهي هډېره کې په زرینو ټیکلیو او دډبرو په ټوټو لیکل شوې وې چې دبغداد اوری په لویه لارکې معاصرکرمان ښارته نږدې د بوې لویې ډبرینې دړې پرمخ لیکل شوې وه .همدارراز په اوسني شیرازکې دنقش رستم په نوم کتیبه، چې هغه هم لومړي دار ته منسوبه ده ډېر بشري او تاریخي ارزښت لري.زړه پارسي چې په میخي لیکدود لیکل کېده که څه هم لیکدود دومره بشپړتوري نه لري چې په ژبه کې دټولو شته غږونو افاده یې کړې وای دبېلګې په توګه د(ر)او (را) له پاره یو توری وه.داوږد واو او لنډواو (و-ي، u-i) کارونه یو ډول کېده. همدا راز دد ېفتهونګ یا د ېفتهانګ او مونوفتهونګ(غبرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږیزو او یا د بر غږیزو ګډون) د کارونې له پاره هم ځانګړې نښې نه درلودې.
په دې بڼه:

Vazrak - vazaraka- vazara ka - vazrka – vazarak
په څو ډوله وېل کېدای شوې له دې امله دزړې پارسي دفونیتیک تثبیت دنورولرغونو ژبو اوستا اوزړې هندي(سانسګرېټ) اودمنځنۍ پارسي په مرسته شوې دي.په ځانګړې توګه دغه پرتله کې اوستا ښه ځای او اونده لري .(۲۹:۲۸۳-۲۸۴ مخونه)

زړه پارسي ژبه دلرغونوفرس تېرژبه وه،اوترټولو لرغونی اومهم اثر یې چې ورته پاتې ده دبستون په غره دلوې داریوش کتیبه یا ډبرلیک دی.دا کتیبه دبستون غره په دوه سوه پنځه ویشت پایو په درې ژبو:علامي،واکدي او زړه پارسي حک شوې دی(۱) اوپه منځ کې یې دداریوش ددربارېدو یوه صحنه هم حک شوې ده،دلرغونې پارسي کتیبه دصحنې لاندې په پنځو پایویا ستنو کې حک شوې ده ،چې لومړۍ پایه ۹۶ ،دویمه پایه ۹۸ ،دریمه پایه۹۲ څلورمه پایه۹۲ ،پنځمه پایه ۳۶ لیکې اوسطره ده،چې دعلامي ژبې دوه روایته لري،لومړی روایت په ۴ ستنوبنې لورته لرغونې پارسي او

(1) دبستون په کتیبه کې دپوهاند عبدالحی حبیبي دڅېړنې له مخې درې مسرې په پښتوژبه دي،په دې اړه دپښتو ادبیاتو تاریخ،لومړی ټوک،۱۳۸۴المریز،۳۲۲ مخونه وګورئ

٥

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل روایت په ۳ ستنو کیښ لورته حک شوی دی.چې وروسته دداریوش له واکمنۍ په پارسي ژبه کې کتیبې لیکنې پیل او دود شوې.(۱۲: ۱۵ - ۱۲ مخونه)

دتاریخ پوهانو په وینازره پارسي یا فرس قدیم چې دلرغونو پارسیانو ژبه وه او اوس له دغې ژبې پرته له څو ډبرلیکونو چې پورته یې هم یادونه شوې نورڅه نه دي راپاتې، له دغو ډبرلیکونو څخه ژبپوهانو دزرې پارسي ږوازې ۴۰۰ الفاظ موندلي دي ،چې په میخي لیک کښل شوي دي.(۳۱:۳۲مخ)

دیو لړ تاریخي لاسوندونو پربنسټ آریاني لرغونوژبو دلیکنې له پیل ۱۲۰۰ ق.م تر۳۳۱ق.م پورې دوام درلودچې زره فرس هم په همدې مهال کې شتون درلوداو داشتون یې دځینو پورته یادو کتیبواو ډبرلیکونو څخه راپېژندل شوی.(۲۸:۱مخ)

همدارنګه باید ووایوچې دپرسیک ژبو په ډله کې کوم چې لرغونې او پخوانۍ لیکل شوې هغه زره پارسي ده ،چې په میخي لیکدود لیکل کېده دا لیکنې دهخامنشیانو په دوره(۷۰۰ تر۴۰۰ مخزېږد پېړیوکې دپاچاهانو په امرد سرو زروپه ټکلیو ،کودیواوډبروباندې دلویوسوداګریزولاروپه سر په شاهي هدېره کې لیکل کې دي ،دغه لیکنې لږ ترلږه ۲۵۰۰ کاله مخکې دعیسی(ع) سلام له زېږون څخه پخواني متون وړاندې کړې دي.(۱۵: ۱۹۱مخ)

همداراز لرغونې پارسي یافرس باستان له(۵۵۰تر۳۳۱م.ز)کاله دآریاني ژبودلرغونې دورې ژبه وه.(۱۳: ۴۰مخ)

زره پارسي دآریایي قبایلو ژبه وه چې دمخزېږد لومړۍ زریزې په لومړۍ نیمایي کې دهخامنشیانو دمېخي ډبرلیکونو څخه (۴-۲ ق.م) پېړیوپورې راتې پېژندل شوې ده. (۱۴: ۱۹مخ) اما ددفتر ،دېوان ،مکاتبې او لیکلو ژبه یې دفارس شاهنشاهي ارامي ژبه وه .(ارامي ژبه دسامي کورنۍ له ژبوده اودعربستان دشمالي ټبرونوژبه وه) ارامي ژبوویونکواو ارامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندونکو ماموړینو به دولتي مکتوبونه د پاچا او نورو لوړ پوړو چارواکو چې په زړه پاړسي بیانېدل او د هغه پاچا ویناچې بله ژبه یې درلوده په رامي ژبه را اړول او ولیکل یې.له نورو پاچاهیو به چې مکتوبونه په ارامي ژبه راتلل پاچاته په خپله ژبه که به پاړسي وه په پاړسي او که به بله ژبه وه په خپله ژبه به یې ورته ژباړل او ویل به یې .چې ددې مکتوبونو له ډلې څخه چې په چرم لیکل شوي وه او پنځمې ق.م پېړۍ پورې اړه لري په ارامي ژبه دي چې د مصرپه هېواد کې لاسته راغلي دي.(۲۰: ۲۳مخ) دا ژبه یعنې زړه پاړسي د فارس په سهیل لو بدیځ کې دود ژبه وه او د پورته یادونو پربنسټ د هخامنشي دورې ډېر لیکونه وړباندې لیکل شوي دي.(۴: ۲۵۴مخ)

۱۲-۱د زړې فرس ژبې ابېخي(الفبا):

زړه پاړسي په داسې تورو لیکل شوې ده ،چې هغو تورو ته میخي توري یا میخي الفبا وايي او د نومونې لامل یې دادی چې ددې توروبڼې او شکلونه د مېخونو په ډول او ورسره مشابهت لري،داسې ښکاري چې دزړې پاړسي دلیکنې له پاره به لوی داریوش د تورو او الفبا د جوړولو او بیا پرې لیکلو امر ورکړی وي.دزړې پاړسي الفبا له اکدي الفبا او اکدي الفبا له سومري الفبا څخه اخستل شوې ده.دزړې پاړسي الفبا ۳۶ توري ، دوه دبېلتون یا بېلولو اصطلاح وې او ۸ اندلیکنې Idaogram لري، زړه پاړسي داعدادو دښوونې له پاره هم نښې درلودې، لږیې ترموږ رارسېدلې دي او پاتې شوې دي.دلرغونې پاړسي د تورو څخه هریو پرته له درې تورو چې خپلواکو(واول) غږونو دښوولو له پاره کارېدل نورټول خپلواک یعنې واول له ځانه سره لري،چې د همدې لامل پربنسټ دزړې پاړسي الفبې څپه ییزه (هجایي)ده، دلرغونې پاړسي الفبې له کینڼ لورې څخه ښي لورې ته لیکل کېده.دا الفبې دهخامنشي کورنۍ د پاچاهۍ ترپایه پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدله، ولې وروسته له هغه له دود او رواج ولوېده او وروسته بیا هېره شوې ده.د ۱۹ پېړۍ په لومړیو کې دلوېدیځې نړۍ پوهان ددې الفبې په ویلو بریالي شول دمیخونو په بڼه نښو چې دزړې پارسي دلیکلو لپاره کارترې اخستل کېده دلغتونو تلفظ یې په سمه توګه نه شو ښوولی.دلرغونې پارسي دالفبې منځته راوړونکو(مخترعینو)یولړقواعد میخي شکله نښو ددلالت له پاره دلرغونې پارسي په واجونو(غږونو)باندې وضع کړې وو:هغه نښې چې انګلیسي (a) لري دناخپلواکه (صامتها) غږونوله پاره چې وروسته له هغو ناخپلواک (صامت) راځي یا کوم څیز وروسته له هغونه راته او یاهغه ناخپلواکه غږونه چې وروسته له هغوي(a) راتلله په کار وړل کېدل.لکه لکنې بڼه AD□M□ ، تلفظ بڼه:Adam زه یا من، چې د aخپلواک(واول) غږ داصطلاح په پیل کې د A په وسیله ښوول شوې دی... په لرغونې پارسي کې د L او Z غږونه نه وه او دپردیو لغتونو په لیکنه کې چې L او Z به یې درلودل □L او □Z به یې کارول.داندلیکنې یا Ideogram اصلي بڼه دمفرد فاعلي حالت دښوولوله پاره په کار وړل کېدلې. او دنوروبڼودښوولوله پاره وروستي توري اویاهم داصطلاح دپوره بڼې توري په پای یا وروستۍ برخه دهغوورا چول کېدل.لکه :لیکنې بڼهDH، تلفظي بڼه Dahyāuš هېواد /لیکلې بڼهBG، تلفظي بڼه bagah خدای/ لیکنې بڼه BU، تلفظي بڼه būmiš ځمکه اوداسې نور، پرهمدې بنسټ دآریانا پېژندونکوترمنځ دلرغونې پارسي داصطلاحاتواولفظونو تلفظ په دې سبب ،چې دلرغونې پارسي الفبې دلفظونو او اصطلاحاتودقیق او سم تلفظ نه ښه یي، اختلافات اودنظربدلون شتون لري.داوستااو سانسکرېټ سره دپرتلنې په مرسته ځینې آریاناپېژندونکي، اصطلاحات او لفظونه په داسې بڼه یې غږونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليكي(فونيميكه) بڼه يې ليكي، چې له ځينې نوروآريانا پېژندونكو سره يې
دهغې اصطلاح يا لفظ پـه غږليكنـه (فونيميكه)بڼه كې تـوپير شـتونلري.
:AB□R□ غږليكنه بارتلمه:

، دكنت:غږليكنه abaratبرد.(۱۲: ۳۰-۳۶ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساده		مرکب	
لنډ	لوړ	لنډ	لوړ
āa		ai	āi
īl		au	āu
ūu			

د زړې پارسۍ صامتونه:

k	t	p	
g	d	b	
č			
ĵ			
θsšhx	f		
z			w
	n		m
	r		

۱۳-ساکانو قبایل

د غه ټبر ته هندیانو او پارسیانو ساک ویل او پـه آشوري ژبه کې د شکوز ویل کېدل لکه چې په هخامنشي کتیبو کې سکه(saka) یا سکا (sāka) لیکل شوي او دا هغه نوم دی ، چې په زړه پارسي کې د هغو ساکانو لـه پـاره کارول شوي ، چې د منځنۍ آسیا له خوا یې لـه پـارس سره اړیکې درلودې. (۲۹-۱۱۲ مخ) په یوناني منابعو کې (Skuthai) Σxbϑal ورتـه ویـل شـوي دي. د سکا کلمه په وخت او ځای کې تر اندازې ډېره مبهمه او نا مشخصه معنا لري. دلو بدیځو ساکي قبایلو ژبه په لرغوني دوره کې د تور سمندرګي په شمالي سیمو کې ، د ځانګړو نومونو او د پاتې قبایلو د نومونو پـه لیدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتو په یوناني لیکنو کې Sythian او Sythigue یاده شوې ده ، د بهستون په کتیبه کې څلور ډلې ساکان یاد شوي دي:

۱- سکه پردرایا (Sakā paradyaya) داهه (Daha) یعنې د سمندر د پورې غاړې ساکان ، او داهه د آرین اړوند هغه ډله ده چې د خوارزم په دښته کې یې ځای نیولی او بیا د خزر سمندرګي په سهیل غاړه میشت شول او خلک ورڅخه په تنګ شول. د فارس پاچا ، داهه دغه ډله تیت او پرک کړه ، یوه ډله ترې زابلستان ته ولېږدېده ، چې سکزي Sakzay ورته ویل کېدل.

۲- سکه تیګړه خودا (sakātigraxaday) مساجتیاز (Massagetae) (د تېرې خولۍ ساکان) یعنې تر سیحون خوا ساکان: هخامنشیانو د خپلې واکمنۍ په لومړیو وختونو کې له ساکانو سره سرحدي جګړې کولې ، په همدې جګړو کې د هخامنشایانو بنسټګر لوی کوروش له ختیځو ساکانو سره په یوه نښته کې چې مساجتیان نومیدل د ښځوې (خېوې) په سیمه کې په (**۵۲۹** م.ز) کال ووژل شو.

۳- سکه پرسوغودم (Sakā parasuqudam)یعنې د سغد ها خوا ساکان.

۴- سکه هنومه ورګه (sakā hauma varga) امیرجییانان (Amyrgians) یعنې هوم څښونکي ساکان یا تر سیحون پورې غاړه ساکان.

د واسیلي ایوانویچ ابایف په اند او وینا په یوناني او رومي تاریخي منابعو کې په لاندې توګه د ساکانو د مهمو طایفو یادونه شوې ده. (۱۴: ۲۰-۲۱ مخونه)

سرمت یا سرمیان « د یوناني (Σapµata) د روسیې د سهیلي په ستیپونو کې د لرغونو میشتو تېرونو یوه ټولګه وه. سرمتیان آریایي توکمه قوم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرياني ژبي وو. چې ساکانو لوېديځه ځانګه ګڼل کېدل او له ميلاد څخه دمخه په ځلورمه او پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه؛ چې د وخت په تېرېدو سره د سرمت نوم د قوم په ستره ټولګه يا په بېلابېلو قبيلو اطلاق شو. خو د دوی ستره برخه په سهيلي سيمه کې د سرمتيانو وو، له ځلورمې مخزيږد پېړۍ څخه وروسته د مهاجرتونو (د هونيانو او ترکانو) د دورې په پيلېدو سره د دې توجه نفوذ ورو ورو لږ شو. د منځنيو پېړيو په پيل کې د دوی قوم او اولاده په الانيانو مشهوره شوه. نن ورځ هغوی د آسيا په نوم پېژندل کېږي چې په اوستيپا سيمه کې اوسېږي.

مساکتيان يا مساجتيان: Massagetai (يوناني MassayΣtal) په منځنۍ آسيا کې نيمه کوچي ساکي آرياني ټبرو سکه (Saka) يا سکا (Sakā) يو نوم دی؛ چې په پخوانيو متونو کې هغو ساکانو ته چې د منځنۍ آسيا له لوري يې له پارس سره شخړه او مجادله کوله، کارول شوي دي. د «کستا» وروستاړي په ساکي ژبه کې د جمعې نښه ده. او مساکت د ماسايانو په معنا يعنې ساکان دي.

الانيان (يوناني کې ورته Alavol) وايي. په لرغوني دوره کې د شمال له آرياني اقوامو څخه يو قوم وو، چې بنسټ يې د خزر سمندرګي په ختيځ کې ده، لومړی په تاريخ کې د آرين په نوم ياد ېدل او په خوارزم کې په هغه سيمه کې چې اوس د ښيوې مرغزار دی، اوسېدل او بيا ققفاز ته ولېږدېدل. د آلانيانو يا الان نو د آريانا د کلمې متکامله بڼه ده. د دې قوم اولاده د روسيې او ګرجستان په پولو کې په اوسيتيا کې اوسېږي او خپل ټبر او ژبې ته ايرون وايي. د هيرودوت په ليکنو کې ساکان د سکيت په نوم ياد شوي دي دوی تل له ځان سره پيالې درلودې، څرنګه چې په يوناني ژبه کې سکيت د پيالې په معنا ده، نو پر همدې بنسټ دوی ته دا نوم د هيرودوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا ورکړل شوی دی. هیرودوت وايي، چې اروپا يي ساکانو ته ځانونو ته سګلُس (Secolotes) ویل همدا کلمه په اروپايي ژبو کې په سسیت (Scythe) اوښتې ده، نوموړی زیاتوي: ځکه آریایانو ټولو سکوتیانو ته ساکان ویل، په عربي ژبه کې هم تاریخ پوهانو او جغرافیه پوهانو د اسلامي ستروا کی په بهیر کې هغو ته ساک ویلي دي په دقیقه توګه څرګنده نه ده چې ساکانو خپلو ځایونو ته څه ویل. ګرشمن لیکي: ساکانو د فارس د اشغال او نیولو پر مهال د کردستان د «سقز» سیمه خپله پلازمینه کړې وه لکه چې د دوی آثار په دغه شاو خوا کې پیدا شوي دي او ویل کېږي چې د «سقز» کلمه د ساکانو له نوم څخه رامنځته او مشتقه ده.

پوچیان: دا نوم چینیانو د منځنۍ آسیا یو لرغوني کوچي ټبر ته، چې ساک وو کاروا وه (تاریخ کیمبرج، دریم ټوک، لومړۍ برخه ۱۳۸۱ لمریز کال **۸۵۸** مخ) پوچیان د ساکانو هغه ډله وه، چې له میلاد څخه دمخه په لومړۍ پېړۍ کې په باختر کې و کویشان د ستروا کۍ (امپراتورۍ) بنسټ کېښود او د دویمې مخزېږد پېړۍ له دويمې نیمايي څخه د لومړۍ میلادي تر لومړیو پورې په منځنۍ آسیا، افغانستان او تر هنده واکمن وو. تاریخي ساکان، پیل کې له نورو اندو اروپايي خلکو سره یوځای او وروسته بیا نورو سیمو ته ولېږد بدل، ساکان له لومړۍ مخزېږد زریزې څخه تر لومړۍ زیږدیزې زریزې پورې د تور سمندرګي له غاړو څخه د چین تر پولو پورې دا پراخه سیمه په ولکه کې درلوده او د دوی استوګنځی له شمال څخه د سایبیریا تر سهیلي دښتو، له سهیل څخه تر خزر تر ډانیوب سین پورې رسېده. د ساک ټبرونو مهاجرت د اندو اروپايي سترو مهاجرتونو په دوران کې شوی دی. ځینو آريايي قبایلو د سایبیریا سهیلي لوړې سیمې پرېښودې، یوه ډله اورال غرونو په لور او بله ډله د سیر دریا او آمو سیند

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لور وخوځېده ، دوی له تیان شان غرونو واوښتل او د کاشغر سیمې ته وننوتل ، له هغه ځایه ختیځ ترکستان او کوتچه ، قره چار او توشن هوانګ درې تر کانسور جورې ترخپل واک لاندې کړلې او چین له خاورې سره ګاونډیان شول. (دایره المعارف ، ایرانیکا ، استرایی های هخامنشیان) د پارتیانو په وخت او مهال کې (پارتیان د ساکانو د پرنې ټبر یوه څانګه ګڼې) [(۴۵: ۷۱ مخ)] (سبک شناسي بهر ، لومړی ټوک ، پوهاند محمد حسین یمین ، سرګذشت زبان فارسي دري ، **۱۳۸۵**، ۷۱ مخ ، کورش صفوي ، آشنایي با تاریخ زبانهای ایرانی **۱۳۲** مخ) د دویمې مخزیږد پېړۍ په وروستیو کې کوچې ساکان د پارتیانو په ختیځو پولو او سرحدونو کې وراندې ولاړل او د اوسنې کندهار او سیستان سیمې یې ونیولې ساکانو له هغه ځایه کابل او پنجاب ته نغوذ وکړ. د سیستان نیول دایمې و. کله چې د سیستان نوم په واقعیت کې ددې ټبر له نوم څخه اخستل شوی او ورسره اړه هم لري. ساکان تر ډېره بریده د مادیانو (میدیانو)او پارسیانو دتمدن اغېزمن وو او د خپلو قومیانو ، سرمتیانو غوندې له مردایې او زردشتې غور څنډو څخه چې په پای کې وکړای شول د میدیانو او پارسیانو عقیدې او بارورونه بدل کړل. لرې وو. [(۴: ۱۳۹ -۳۱۱ - ۳۰۹ مخونه)]

۱۴-ساکې ژبه

ساکانو لومړی زریزه مخکې له میلاده اولومړی زریزه وروسته له میلاده په ډېرو پراخو سیموکې دتورې بحیرې پرغاړو د چین ترپولو پورې نیولې وې اودلرغونې ساکې ژبې څخه کومه لیکنه راپاتې نه ده یوازې دلوېدیځې ساکې څخه یو څو لغتونه چې هغه هم ځانګړې نومونه دي او ویونکویې دتورې بحیرې پرغاړوژوند کاوه په یوناني او لاتیني کې راپاتې دي. چې دمنځنۍ آسیا د ساکې ژبې څخه هم بوه اندازه لغتونه په ځانګړو نومونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي سانسکرېټ ، یوناني اولاتیني په ځای پاتې دي.څونومونې یې دلغتوچې دلوبدیځو ساکي ژبوڅخه په یوناني او لاتیني لیکونوکې پرځای پاتې دي را اخلو:arvant ،تیزاو روښانه(تند او سریع) ،aspa آس، ātar آذر، bāzu بازو(مټ) ،čarma چرم، čyav کېدل، gauša غوږ، hapta اووه، haška وچ.(۱۲، ۱۵۰مخ)

ساکي یاسکیتي ژبه دساکي اوسرمتي قبایلو ژبه وه ،چې داتمې او اوومې مخزېږد پېړیوڅخه تر ځلورمې اوپنځمې میلادي پېړۍ پورې دتورې بحیرې په شمالي څنډوکې استوګنه وه. له دې ژبې څخه لکه څنګه موچې پورته یادونه وکړه هېڅ آثار نه دي راپاتې فقط یوڅوسکیتي یعنې ساکي کلمې اوډېرځانګړي نومونه،دقبایلواوځایونو(اماکنو)نومونه دیوناني تألیفاتوکې لیدل کېږي.(۱۴، ۱۸مخ)

دساکي قبیلې اصلي ځای په لرغوني افغانستان(آریانا)کې دهندوکش شاوخوا سیمې دي،دپورته اونورو لیکنو اوڅېړنو پربنسټ دد ېوو یوه ډله ترمیلاد نږدې یوزرکاله وړاندې دشمال لورته ولېږدیدل،چې آن دتورې بحیرې ترڅنډواو دچین ترپولوپورې ورسېدل اوبله ډله یې دمرکزي آریایانو (باختریانو) ،پارتیانو ،سغدیانو ،خوارزمیانو اونورو ترڅنګ پاتې شوو.چې زرکاله له میلاد څخه وروسته هم دآریانا په پراخو سیموکې استوګن وو ،چې دباختري قبایلو په بېلابېلونومونویاد شوي دي،دمیلاد څخه دوه پېړۍ وړاندې دساکو یوې ډلې په باختر،انګیان(سیستان) اوآراخوزیا باندې واکمنې ترلاسه کړه،چې بیا دهند ترشمال لوېدیځ برخوهم ورسېدل.کله چې دهلمند او هامون درود سیموته یې مخه کړه هلته میشت شول په پارتیانویې یرغلونه وکړل او هغوي ته یې ماته ورکړه ؛نو دپارس ختیځو سیموته هم ننه وتل اوبیایې له دې سره دمعاصر افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوسني سيستان(انګيان) سهيل لوېديځې سيمې ونيولې، دغه ځای ددوي په نوم ساکستان ياد شو، چې اوس ورته سيستان وايي اودا دنيمروز ولايت اودهغې شاوخوا سيمې دژبې په اړه بايد ووايو چې داژبه دمرکزي باختري په نوم هم يادېږي.(۱۸۹:۱۵مخ) داژبه دآرياني ژبودمنځنۍ دورې په بحثونوکې هم راځي چې هلته به په خپل ځای بحث پرې وشي. دځينې اروپايي او په ځانګړې توګه الماني ژبپوهانو دژبنيوخېړنو په ترځ کې دا په ډاګه شوې ده، چې دلرغونې ساکي ژبه او منځنۍ ساکي ژبه دپښتو ژبې نيا(مورينه) اوپښتوژبه يې لمسۍ ده.(www.zyar.nej:۳۳)

۱۵-ميدي قبايل

دميدي قبايلودنوم يادونه په ۸۳۵ م.ز کال په پېښوکې دلومړي ځل له پاره ددرېيم آشوري پاچا(شولمانوآشارېدو-ی) په لوحوکې ياده شوې ده.يادو قبايلو بيا وروسته يومريي(غلامي) لرونکی دولت دپارس په شمال لوېديځ کې رامنځته کړ، چې مرکز يا پلازمېنه يې دآکباتانا (EXBatana) په لرغوني يونان کې(ham>hāgmatūna)او(gmata)مفعولي حالت دham-gam غونډېدلو يا ټولېدلو په معنا او ټکي په ټکي معنايې دغونډې ځای يا دراټولېدو ځای- اوسنی همدان)چې په خپل نوم يې نومولی ده.(داچې لوېديځ وال يې مدي يا مېدي ورته وايي) اومعاصريې هم داځمکنۍ سيمه په هماغه نوم پېژندلې.ددوي دژبې اصلي اثارشتون نه لري.کوم معلومات اواطلاعات چې په اوسنيو منابعوکې دميدي ژبې اوقبايلو په اړه دي په نشت شمېرل کېږي.ولې سرېېره پردې ددوي دژبې او قبيلې تړاواو اړوند تيا ثبوت دآرياني ژبو له ډلې او آرياني قبايلوسره دبسنې اومنلو وړدی.يوناني نوموتي تاريخ پوه دميدي قبايلود۶ قبيلواو اهمدارنګه دخو کلمونومونه په خپلو آثاروکې راوړي دي.او روښانه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ده چې ميدي قبايلو په آرياني لهجو او ګړ دودونو خبرې کولې.د ميديانو نومونه چې د آشور پاچاهانو په ځانګړې توګه (سارګون ۷۲۱-۷۰۵مخزېږد پورې) يادونه شوې ده په دې ادعا شاهدي ده ، دا به کاپي وي چې دلته يـوازې د هغـې ميـدي قبيلې:آريـازانتو aryazantu(آريا قبيلـه) او يـا دهـرودوت هغـه لفظـي ژبـاړه چـې د سـپي (سـګ) کلمـه راوړې يادونـه وکړو(اسپاکا--spakaی ميـدي سره پرتلـه شـي پـه Śpan سـپان Sran اوستايي او ساکي يې-Saka-ی ،لرغونې پاړسي داوسنۍ پاړسي سګ او پـه پښـتوکې د سـپي (spay) سـره سـمون لـري.) د ميـدي او يـا دجګـړې دلورېـوړو مشـرانويي چـې پـه لرغـوني پاړسـي کـې راغلـې دي را اخلو(تخمسـاسپاد tuxmaspada)چـې لفظـي معنـايې دځـواکمن لښکردرلودونکې دی.ميدي قبايلو دلرغوني ختيځ په تاريخ کې مهمه او اړينـه ونـډه ترسـره کـړې ده.داوومـې مخزېـږد پېـړۍ پـه وروسـتيوکې کياکسار(هوخشتره) دميديانو پاچا دبابليانو سره په ګډه دلرغوني ختيـځ ډېر ځواکمن دولت يعنې (آشور) تارومارکړ اوپلازمېنه (نينوا) يې ورانه ويجـاړه کـړه (۶۱۲ م.ز) او د ميـدي پاچاهۍ او ټولـواکۍ نفـوذ او لمنـې يـې پراخـو سـيموچ ې(د آريانـا لويـديځې برخـې تـر وروکـې آسـيا (کـوچنۍ يـا صغيره آسيا (کاپادوکيه) د لويديځ لـور تـه غځيـدلې وه تـر دلـيس سندونو (فزل اوسني ايرماق پورې) غځيدلې وه . (۱۴: ۵۷-۵۹ مخونه)

۱۲-ميدي ژبه

دا ژبه دميدي قبايلو ژبه وه ،چې دمخزېږد لومړۍ زريزې پـه لـومړۍ نيمـايي کـې د پـارس شـمالي سيمواوخذر(کاسـپي) سند سـهيل لورتـه اسـتوګنه درلوده.زموږ معلومات او اطلاعـات ددې ژبې پـه اړه د ساکي ژبې څخه هم لږدي.دميدي ژبې اړوند او ورسره پيوسته متون ياليکنې دپوهانو پـه واک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نه شته ،فقط یو څو محدودې کلمې د میدي ژبې اړوند د لرغوني یوناني نامتو تاریخ پوه په تألیفاتو او لیکنو او په ځینو نورو یوناني متون لیکنو کې ساتلې پاتې دي.(۱۴: ۱۹مخ)
د میدیانو په اړه هېڅ یوه آریاني ژبه کې یوه لیکنه نه ده راپاتې.ولې د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د ځینو داستانونو ،کیسو او شعرونو ته نغوته په دې دورو کې شوې ده.(۲۰: ۱۷مخ)
د دې ژبې د ځینو لغتونو نمونې چې په یوناني او زړه پارسي په لیکنو کې راپاتې دي په لنډه توګه را اخلو:wazark لوی، ستر او بزرګ.xšāyaΘya ټولواک پاچا او شاه، asanتیږه، ډبره-سنګ، miΘra مهر. د هخامنشیانو وروسته د میدي ژبې هېڅ معلومات ، اطلاعات او اثر په لاس کې نشته.(۱۲: ۱۵مخ)

د ژبپوهانو په څېړنو کې د میدي ژبې د غږونو انډول داسې ثبیت شوي دي۲.

اندو اروپایي	آریک	میدي	اوستا	زړه فارسي	سانسکریټ
*k	*č	č	s	θ	ś
*g,gh	*z	j/gh	Z	D	J
*ku	*sp	su	sp	s	Sv
*ghu	*zb	zh	bz	z	Hv
*tr,tl	*θr	θr	θr	ç	Tr
*ti	*θi	θi	θy	šl	-
*su	-	f	hv,xv	hu	-

څېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ، د آریانا لرغونې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله:

د ځیړنې د اصولو سره سم د دې ټولو بحثونو او سپړنو په پای کې دې پایلې ته رسیږو، چې آریا د نجیب، نومیالي، مېلمه پال او په ځینې حالاتو کې د بزګر، بڼاغلي او د آریاورته او سېدونکي ته هم ویل شوي. همدارا ز آریانا د نجیبو او ښاغلو د ټاټوبي په معناده، چې د لرغوني آریا د اضافي حالت د جمع بڼه ده، او د آریایانو له خواره واره کېدو وروسته هم تر اوسه زمونږ د هېواد افغانستان لرغوني نوم دی. په دې توګه آریایي یو نسبتي نوم دی، چې د آریا له پښته وي او په آریایي ژبو خبرې کوي. هدارنګه د آریاني کلمې او اصطلاح د آریانا د اوسېدونکو او د آریک ژبې څخه د رامنځته شویو ژبو (باختري او پېرسیک) ویونکو په معنا ده، او د نورو ژبو د جغرافیایي سیمو په معنا هم ده. په همدې سره راځو د ژبې تعریف ته؛ ژبه د یو لړ معنا لرونکو او لېږدونکو ویېزو، او ربېزو غږونو یوه اسي سېستماتیکه ټولګه ده، چې انسانان خپل اندونه، خیالونه، فکرونه، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هر اړخیزې اړیکې د هغې په وسیله یو تر بله رسوي. چې وړتیا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنیز چاپېریال کې یوه اکتسابي، میثاقي او قراردادي پدیده ګڼل کېږي. ژبه د انسان د هویت تر ټولو مهم توکی دی. د ژبې او ور سره تړلو مسایلو د څېړنې له پاره اړینه ده چې فلالوژۍ پېژندنې ته سرور ښکاره کړو؛ فلالوژي یوناني کلمه ده، د فکر کولو، بحث او وینا سره د دوستۍ معنا لري. فیلوس (دوست) او لوکوس (فکر کولو او بحث) په معناده په عربي کې ورته (فقه اللغه) وايي. د ټولو هغو علوموبیانونکې ده چې د یو قوم او یا هم ټبرونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (د عام کلتور او ادبي اثارو) چې د هغې ژبې یا ژبو د ګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. د فلالوژۍ موخه او دنده یې د تاریخ په بېلابېلو پړاونو کې د یوې ژبې ادهغې اړوند اثار او د قوم کلتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزونه او ښېړل ده.آرياني فلالوژي (فقه اللغه)دآرياني ژبو او تېرونوا ړوند کلتوري،ژبني او تاريخي مسايل ترڅېړنې او پرتلنې لاندې نيسي او دختيځپوهنې په څانګوکې دتاريخ له نظره اهميت او د آريانا پوهنې او اړوندو شرقي معلوماتو په اړه لوړمقام اودريځ لري.په اروپاکې درنسانس له پيلېدو راوروسته دعلوموپه برخه کې د بېلابېلو څانګو درامنځته کېدوله امله دفلالوژۍ پوهې هغه پراخه معنامحدووده کړه .چې بوه له مهموڅانګوڅخه يې ژبپوهنه ده؛هغه پوهه ده چې دژبې په اړه هراړخيزو معلوماتوڅخه بحث کوي.او دژبې داخلي جوړښت ،ډولونه،له نوروژبوسره يې پرتلنه ،تاريخي تحولات ،ژبښونيزمسايل اوتشريحات په علمي او سيستماتيکه توګه څېړي.ژبپوهنې دتاريخ په اوږدوکې بېلابېل پړاونه تېرکړي په آريانا(ګندهارا-اټک ياورخېرمه سيمې)کې دپاڼيني له خوا په علمي توګه بنسټ کېښوول شو.په يونان کې په هراړخيزه توګه نظريات او څېړنه پرې وشوه اودخپلوژبوپه برخه کې ورته کاروشو.عربانوله پخواهم دسامي حامي آرامي تمدونونوپه وخت کې په ابتدايي اوداسلام دسپېڅلي دين له راتګ سره سم يې دعلوموپه ځلانده انقلاب سره ،ژبپوهنه په هره برخه کې په خپله ژبه عربي کې وځلوله.په پاى کې اروپايانواونورو په علمي توګه پياوړې کړه،چې په نظري اوتطبيقي ،همداراز تاريخي،پرتليزه ،تشريحي اودنوروپوهنوسره په تړاوکې بېلابېل ډولونه اوبرخې رامنځته شوې.څرنګه ،چې ژبپوهنه ژبني موضوعات څېړي ،نودڅېړنواوپرتلنوپه ترڅ کې دژبوبېلابېلې کورنۍ،ډلې،څانګې اوښاخونه ،دجنېټکي اوشکلي ياګرامري جوړښتونواوخپلوۍ دپرتلنې په پايله کې رامنځته شول. او د ژبنيوکورنيوښودنه دژبپوهانوله خوا په څپه ييزواوشجريي نقشوکې را څرګندې شوې. په ټوليزه توګه دنړۍ ژبې په اتوکورنيوډلبندي اوو ښل شوې دي چې وګړوشمېرېې اټکلي اوتخميني ښوول شوي:١-اندواروپايي کورنۍ(٢٠٠٠٠٠٠٠٠وګړي) ،٢- دراوېدي کورنۍ(١٢٠٠٠٠٠٠وګړي).دپورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو ټولوژبنیو کورنیو ژبې دنسبي (جینټکي) یا شکلي ګرامري هراړخیزولغوي، ریښوي، ژبنیو جوړښتي، پرتلنو، پلټنو، سپړنو او څېړنو په پایله کې پېژندل شوي او په اړوند و کورنیو پورې تړاو ورکړل شوی.زموږ د هېواد ډېری ژبې د اندو اروپایي کورنۍ، آریک ژبې (اندوآریاني) ډلې، آریاني څانګې او را او روسته باختري ښاخ پورې اړه لري.چې له آریک ژبې هیڅ اثراو لاسوند نه ده راپاتې او لرغوني دورې د ژبود لغوي یا ژبنۍ بیارغونې Linguistic Reconstruction له لارې ورته فرضي رسېږو آریک ژبه ژبپوهانو په لړ تو پېر سره په څلورو څانګو وېشلې: ۱-اندوآریایي(هندي او اړوندې)، ۲- داردی، ۳-نورستاني، ۴-آرایاني(باختري او پرسیک).دد بوله ډلې څخه دآریاني څانګې ژبې په درې دورو وېشل کېږي: لرغونې، منځنۍ او معاصره.چې هره دوره به یې په لنډه توګه څرګنده کړو: ۱- لرغونې دوره: اوستاژبه (۱۰۰۰-۱۲۰۰مخزېږد)، لرغونې فرس(۵۵۰-۳۳۱م.ز)، مېدي (۵۵۰م.ز)، ساکي (سکیتي، سرماتي)(۹۰۰م.زتر۲۰۰زېږدیز). ۲-منځنۍ دوره:-ختیځ ښاخ (باختري): آلاني (دسکیتي او سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري. لوېدیځ ښاخ(پرسیک): پارتي)(پهلوی اشکاني)، منځنۍ پاړسي (پهلوی ساساني) دلرغوني پاړسي پاتې شونې. ۳-معاصره دوره: ختیځ ښاخ(باختري): پښتو، آسی(دآلاني ژبې پاتې شونې)څرنګه چې پښتو دآلاني او آلاني دسکیتي او سرماتي پاتې شونې دي نو په دې توګه دپښتو ژبې دشالید لړۍ د لرغونو آریاني ژبوسته ته رسېږي، یغنوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي له: سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، ارشور، منجي، اشکاشمي، باجو او برتانګي. لوېدیځ ښاخ(پرسیک): دري، تاجکي، پاړسي (دمنځنۍ پاړسي ۹۰۰-۱۵۰۰.ز، پاتې شونې)، بلوڅي، تاتي، کردي، او داسې نورې ژبې. دپوته لنډو یا دنو سره سره اوستاژبه په لرغونو آریاني ژبو کې تر ټولو پخوانی او مهم اثر ګڼل کېږي، چې یادونه یې دلرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونانیانو ،ارمنیانو ،سریانو ،اوعربو پوهانو په لیکنو کې د یوزردشتي دیني کتاب په توګه شوې ده ،او ستاژبه ۲۰ توري لري چې ۴۸ راپاتې دي او نورې له اثاروسره د سکندرمقدوني له خوا سوځول شوي ،لیک یې دآرامي لیک څخه اختل شوی او دښی خوا کین لورته لیکل کېده ،د دې کتاب اصلي نسخه نه ده پاتې او په لاس راغلې نسخې د هغه وخت د دیني مویدانو له خوا د خپلو غوښتنو له مخې لیکل شوې دي.نوموړی اثر په متاًخره (معاصره) ، کوچنی(خرده)او ستا نومول شوې او یشتونو او ګاتونو برخې جوړوي.د زړې فرس هم لږشمېر اثار په ډبرلیکونو راپاتې دي او په مېخي لیک لیکل شوې ده ،چې مشهورېې د بستوډبرلیک دی چې په علامې.واکدي ،زړې فرس او د حبیبي د څېړنې پربنسټ په پښتو هم څو کرښې لیکنه لري ،همدارازد ساکې او مېــدي ژبو څــو کلمې او ځــانګړي نومونــه راپــاتې دي .چــې دمنځنیو او معاصــرو ژبو ســره د پرتلنــې پــه پایلــه کــې خپــل د نیــا او مورینتو دریځ ساتي.په پای کې دیادولو وړبولم چې آریاني فلالوژی(فقه اللغه)تاریخچــه دآریــاني ټبرونو ،قومونــود ژبو او پــه دې ژبــو لیکلي اثاراو کلتوردارونده علوموسره پــه تــړاو د تــاریخ پــه اوږدو کــې ترعلمــي بحث، څېړنې او ارزونې لاندې نیسي

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناقشه

ځيني څېړونکيد څېړنې په وروستيو کې د خپلې موضوع اړوند مناقشه هم ليکي، چې ماهم دې اصل ته په کتو سره د لاندې مناقشې په راوړلو سره څېړنه د جوړښت له مخ د بشپړتيا لورتهنېږدې کړه.څرنګه چې د څېړنې په اوږدو کې هم ورسره مخ شوم؛ د فلالوژستانو او ژبپوهانو ،ځيني اصطلاحات (آرياني يا ايراني)په بېلابېلو بڼو کارولي دي ،لکه(آرياني فلالوژي يا ايراني فلالوژي)او داسې نورې اړوندې اصطلاوې.اوس پوښتنه داده چې آرياني اصطلابه مناسبه وي که ايراني؟ البته د ټولو هغو امتيازاتو او ارزښتونوله پاره چې لرغوني آريانا ته ځانګړي دي ،په ځانګړې توګه د(باختر او پارسيک) ژبو ، لهجو ، ټبرونو ، سيمو ، کلتورونو... او ګډو ارزښتونو د خونديتوب له پاره همدا راز د تاريخي ريښې او د لرغونو تاريخ پوهانو او ژبپوهانو د علمي يادونو پربنسټ ،د بېلګې په توګه د(بېلو)يادونه کوم ، چې د خپل اثر په لومړۍ پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان)کې د اصفت په طبعي او مطلوبه بڼه (آرياني Ariani)کارولی.همدارنګه اکاډمېسن ډاکټرعبدالاحد(جاوېد) د(اوستانومي اثر، ۱۹۹۹م) د اراتوستين او سترابون په حواله (آريانا او سېدونکو ته د آرياني ها Arianiens نوم ويل شوی دي. د همدې تاريخي شاليد پربنسټ د افغان پوهانو پرېکړه د(آرياني)اصطلاح په کارنې شوې.بله پوښتنه دا ده چې فلالوژی څه معنا او له ژبپوهنې سره څه توپير لري ،له کوم ځای پيل شوې ده ؟ څرنګه چې د ډېرى علومو او فنونو سرلاري يونانيان ګڼل کېږي؛ د تاريخي څېړنو له مخې د فلالوژۍ په برخه کې هم دوی مخکښه ونده لرلې فلالوژي په خپله يوناني کلمه ،چې (فيلوس)د د ست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او (لوګوس) د فکر بحث په معنا ده. او عربي معنا (فقه اللغه) ده په اصطلاح کې د ټولو هغو علومو، پوهنو بیانونکې ده چې د یوه ملت د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګ، ادبي اثار چې د هغې ژبې د ویونکو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. چې د پوهنو د بېلوالي له امله یې مفهوم، فرهنګي او ژبپوهنیز تاریخ پورې محدود شو. همدارازپه دې برخه کې د عربوونډه هم درنه ده. ولې د ژبپوهنې په برخه کې که څه هم څېړنو ثابته کړې چې لومړني نظریات د ژبې په اړه یوناني پوهانو څرګند کړي دي؛ خو ددوی نظریات په فلسفي اندودونو ولاړ وه؛ د ژبپوهنې په نوم یا دا چې د ژبې د سمون په اړه لومړني کوښښونه آریانا پورې تړاولري چې د ګندهارا د (اټک او ورڅېرمه سیمې...) او سېدونکي پاڼیني دا کار کړی دی. او د سانسکریټ ژبې ګرامر لیکنه یې د هغه وخت شهکار ګڼل کېږي. د غربي یا اروپایي معاصرې ژبپوهنې بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د پاڼیني ګرامر یې ترلاسه کړ. او د نوبیا علمي ژبپوهنې (هغه ژبپوهنه چې د ژبنیو ټولیزو اصولو درلودونکې وي). د غه اصطلاحات هغه وخت دود شول چې د تاریخي او پرتلیزې ژبپوهنې پر بنسټ د نړۍ ژبې ډلبندیاو وویشل شوې. دا چې د نړۍ ژبې د ښې څېړنې په موخه څه ډول وېشل شوي دي؟ ددې پوښتنې ځواب اوس ښکاره ده؛ د نړۍ ژبې د عمومي څېړنې په موخه په بېلا بېلو بڼو وېشل شوي. چې، مهمې دا دي: شکلي (ټیفیک) او نسبي (جنیټیک). شکلي وېشنه یې ژبې د جوړښت له مخې وېشي او نسبي ویشنه یې ژبې د کورنیو ګډو ځانګړنو له پلوه وېشي. چې په دې لړ کې د آریانا لرغونې، منځنۍ او سنۍ دورو ژبې، چې اوس یې لړۍ آن تر اروپا، هند، منځنۍ آسیا، پارس (ایران)، پاکستان، بنګلدېش او چین ځینې سیمې او ډېری ژبې رانغاړي. ولې د پورته خپلوۍ پر بنسټ په بوه کورنۍ (اندو اروپایي) کې راځي. پښتو ژبه هم د لرغونو، منځنیو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصـرو آريايي او آريـاني ژبو سـره د نسـبي او شـكلي نږد ېـوالي پربنسـټ د(انـدو اروپايي)كورنۍ ،آرياني ډلـې، ختيځـه څانګـه كـې يـې موقعيـت تثبيت شوی.بله دا چې ،لرغونو ژبوته ولې څنې ژبپوهان مړې ژبې وايي؟-څنــې ژبــې لكــه اوســتا ،زړه پارسي، ســاكي،ميدي اونــورې ژبــې اوس د ويلو ،ليكلو او مفهـوم ځانګړتيالـه لاسـه وركـړې ،نوځكـه يـې مـړې ژبـې بـولي.ولې تـاريخي ارزښت او اهميت يـې لـه لاسـه نـه دی وركـړی اونـه يـې وركوي.د نويو ژبو په تاريخي بنسټونو بكې رغنده او مهمه ونډه هم لري.

پاييزه :(نتيجه ګيري)

آريـا دنجيـب او ښـاغلي،آريانا دنجيبو او ښـاغلو د ټاټوبي پـه معنا ،آريـايي نسبتي نومدی او د هغه چاله پاره كارول كېږي چې د آرياله پښته وي .آريـاني د(باختري، پرسيک)ژبو او اړوندې سيمې ته يې ويل كېږي.پـه همدې توګه ژبه د بشري غړونو داسې ټولګه ده چې د انسـاني اړيكوترټولو ستره وسـيله ګڼـل كېـږي او د هويـت مهـم تـوكی ده.د ژبنيو علوپـه لړكـې فلالـوژي (فقـه اللغه)سـترڅای لـري اويونـاني كلمـه ده فيلـوس (دوسـت) او لوګـوس (فكركولو ،بحـث) معنـالري،چې د ټولوهغوعلوموښـكارندويه ده چـې ديوټبرژبـه څېـړي، فرهنګ او ادبي اثارچې پـه كې رامنځتـه شـوي ارزوي. ژبپوهنـه يـې بـوه برخـه ده .چـې د ژبـې پـه اړه هراړخيزمعلومـات وړانـدې كوي.دلومړي ځل له پاره په علمي توګه په لرغـوني آريانا د ګندا اهار (اټـک ياشاوخوا)سيمه كې پاڼيني رامنځته كړې ده، چې پـه دوی پسـې يونانيـان دغې پوهې ته پام شوي دي او په فلسفي بڼه رامنځته شوې ده ، پـه عربو كې ژبپوهنه لومړی د حضرت علی كرم الله وجهه د خلافت پـه دوره كـې د ده پـه سـلا رامنځتـه شـوه لـومړنی عربي ژبپـوه ابوالاسـود دوئلي و...، .د ژبپـوهنې پـه برخه كې نولسمه او شلمه پيړۍ د علمي ژبپـوهنې د رامنځتـه كېـدو پېـړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.چې په ترڅ کې يېد نړۍ ژبې د شکلي(ټيپيک) او نسبي(جنټيک) نظريو له مخې په کورنيو ،ډلو ،څانګو او ښاخونو ،وو بشل شوې.د لرغونې آريانا او او سني افغانستان ډېرى ژبې د اندو اروپايي کورنۍ ،آريک ژبنۍ ډلې،آرياني (باختر،پرسيک)څانګې، باختري ښاخ کې راځي.دآريک ژبنۍ ډلې لاندې څانګې لري:اندوآريايي،داردي،نورستاني اوآرياني.چې آرياني څانګه په درې دورو و بشل شوې ده: لرغونې، منځنۍ او معاصره.اوستا ،زړه فرس ،ساکي او مېدي دلرغونې دورې راپاتې ژبې دي. چې پښتو ژبه د آرياني ژبو څانګې يوه شمال ختيځه ژبه ګڼل شوې ده. په پاى کې دياد ولووړېولم چې آرياني فلالوژي(فقه اللغه)تاريخچه دآرياني ټبرونو ،قومونو د ژبو او په دې ژبو ليکلي اثارا و کلتورداړوندو علوموسره په تړاو دتاريخ په اوږدو کې ترعلمي بحث ،څېړنې او ارزونې لاندې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه:

دجوړښت له مخې مې د تېزس موضوع په لاندې وړاندیزونو رانغاړم،هیله لرم چې ورته پاملرنه وشي:

۱. دژبنیوڅېړنو په مرکزونو ،اړوندوپوهنیزو ،تدریسي پوهنتونونواوزده کړیزوموسیسوکې،په تولیزه توګه دآریاني اوپه ځانګړې توګه دپښتوژبې دفلالوژۍ ،په برخه کې دې برلړ.اودژبې،ژبپوهنې له پاره یې څه ناڅه موادشته.چې ددې ژبې څومره چې دلرغونتوب، علمیت، رسمیت په برخه کې اړتیاورته لري ،په نشه حسابېږي.هیله ده چې د اړوندو ارګانونومسوولین اومتخصص غړي ورته پاملرنه وکړي.

۲. دژبې دادبپوهنې اوژبپوهنې برخوته کارکول په خپل ځای دارزښت وړاواړین دي.خودعلومواوفنونوپه نوروبرخوکې پرې څېړنې،لیکنې اوپه ځانګړې توګه ژباړې کول،دسیمې دځینې هېوادونو د ژبو د پرمختګونو ته په کتواو په تجربواخستلوسره،څوڅوواره اړین او مناسب دي، چې د علومواوفنونو داړوندوڅانګومسوولین اومسلکي غړي په دې هکله چې ملي اودیني وجیبه یې هم ده ستراوعملي ګامونه پورته کړي.

۳. د ماسترۍ تحصلي دورې زده کړې اوپرګرام د کابل پوهنتون په ځینېمحدودوپوهنځیواوڅانګوکې له څولسیزوراپه دې خواروان دی،اودفارغومحصلینوتېزسونه کوم چې دمنځپانګې اوبڼې له مخې دښواونویومعلوماتودرلودونکي دي دامکان په صورت کې چاپ اویادکتابتوله لارې دیادو تیزسونو ته دمحصلینو د لاس رسرې او لوستنې ،مناسبې لارې چارې برابرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴. دزدکړیزودوروپه پای اوپه ځانګړي توګه دتېزس دموضوعاتود څېړنو په اړدو کېجوته شوه چې لرغونی افغانستان داندوآریاني(آریک) ډلې او اوسنی افغانستان په تاریخي توګه دآریاني څانګې د ژبو پخوانی ټاټوبی دی، یعنې د یادو ژبو سټې اونمونې دلته شتون لري. خو پورتهیادې ژبې ځنې مړې اوکومې ،چې ژوندۍ دي،هیله ده ،چې اړوند(په لومړي سرکې دافغانستان اوپه دویم قدم کې داړوندې سیمې)مسوول مرکزونه اوچارواکي ورته هراړخیزه پاملرنه وکړي

۵. وروستی وړاندیز د پښتو ژبې هغو ژبپوهانواواستادانو ته دی،چې په دې برخې کې په کاربوختدي.څرنګه چې داموضوع تاسوته په بشپړه توګه څرګنده ده،په اوسنیوشرایطوکې د نړۍ په ژبو کې هغه ژبې خپل ژوند ته دوام ورکوي، چې د پرمختګ له کاروان سره یوځای ځان عیارکړي ، دا د پښتوژبې د ژبپوهانواواستادانو مسولیت دی،خپله ژبه چې هم یې،مسلک اوهم یې ژبه ده په خپلوڅېړنیزواوعلمي هڅوسره له دې کاروان سره برابره اوعیاره کړي. که موږ اوس د ژبې طبیعي پرمختګ ته لاس تر زنې کېنو دا به مو یوه ستره تېروتنه وي .اوسنیوشرایطوکې د ژبې څېړنو ،دتولیداتو،سوداګرۍ اواقتصادي ...چاروسره سمدنویو،ویوکواولغتونوپه برخه کې ،رامنځته کولو او دودولو ته اړتیا لري.که چېرته موږ په دې تمه یوچې ډېری وکړي یو یا دا چې په نړۍ کې ۷۰ ملیونه یو ، دا ژبه نه مري دا هم یوه تېروتنه ده.چې له بده مرغه ځینېخولا خپلې ژبې ته مثبت کارکول هم اغېزمن نه ګڼي .هیله مې داده،چې په دې برخه کې ټول په ګډه خپلې هڅې نورې هم غښتلې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځليکونه

۱. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۵ ل). د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، لومړی ټوک
۲. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۷ ل) ، د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، دويم ټوک
۳. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۹ ل) ،د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ، دریيم ټوک
۴. آريانا دايره المعارف.(۱۳۸۹ ل) ،د افغانسنان د علومو اکادمي د دايره المعارف څانګه ،څلورم ټوک
۵. آر، اچ ، روبينز ،(۱۳۷۰ هـ ش).تاريخ مختصر زبانشناسي. ترجمه فارسي ، علي محمد حق شناس ، نشر مرکز ماد ، تهران ، ايران
۶. الهام ، محمد رحيم ،(۱۳۴۵ هـ ش).بخشهای در علم زبان. کابل پوهنتون ، کابل
۷. الهام ، محمد رحيم ،(۱۳۹۱ هـ ش).روشی جديد در تحقيق دستور زبان دری. تدوين: سيد علی محمد اشراقي ، انتشارات يوسف زاده ، کارته سخي ، کابل
۸. اورمړ ، داکتر خليل الله ، (۱۳۸۷ لمريز).کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۹. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۲ لمريز).کابل مجله.۵-۶ ګڼه ، د افغانستان د علوم داکادمي
۱۰. اورمړ ، داکتر خليل الله(۱۳۸۹ لمريز).کابل مجله.۱۲-۱۱ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکادمي
۱۱. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۵هـ ش).کابل مجله.۳-۴ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکاډمي ، کابل
۱۲. اورمړ ، داکتر خليل الله ،(۱۳۸۸هـ ش).مجله خراسان.دوره سوم ، سال ۱۳۸۸ هـ ش ، رياست نشرات اکادمي علوم افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۹۲هـ ش).مقدمه بر زبان اوستايي. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۱۴. ای، ام ، اُرانسکي ،-Mikhailvich- OranskiIosif،(۱۳۷۹هـ ش).مقدمه فقه اللغه ايراني. ترجمه فارسي: کريم کشاورز ، کتابخانه ملی ایران ، تهران ، ایران
۱۵. ارشاد ،اورنګزيب(۱۳۸۴ل.ل).افغانستان پېژندنه.دانش خپرندويه ټولنه، پېښور
۱۶. ابوالقاسم،داکترمحسن،(۱۳۸۲هـ ش).تاريخ زبانفارسی.سمت،تهران
۱۷. باقري ، داکتر مهري ،(۱۳۷۸هـ ش).مقدمات زبانشناسي. نشر قطره ، ایران ، تهران
۱۸. پيتر ، آ، ام ، سورن ،(۱۳۸۸هـ ش).تاريخ زبان شناسي.بخشي از کتاب زبان شناسي در غرب)، سمت ، تهران ، ایران
۱۹. تږی، پوهاند ډاکټرحبيب الله،(۱۳۷۷ل.ل).پښتانه.دانش خپرندويه ټولنه، پېښور
۲۰. تفضلی،داکتراحمد ،(۱۳۸۲هـ ش).تاريخ ادبيات ايران پيش از اسلام.انتشارات سخن،تهران
۲۱. ت، ن ، پاخالينه ،(۱۳۶۶هـ ش).زبانهاي پاميري. ترجمه دري : ماګل سليمان دوست ، اکادمي علوم.ج. ا. کابل
۲۲. تنيوال ، مولاجان (۱۳۸۷لمريز). کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۲۳. تنيوال،مولاجان ،(۱۳۷۰ل.ل).ژبه او ټولنه.د افغانستان د علومو اکادمۍ ، کابل
۲۴. جاويد ، عبدالاحمد ،(۱۹۹۹م).اوستا. شورای فرهنګي افغانستان ، کابل
۲۵. حبيبي ، عبدالحی ،(۱۳۸۳ل.ل).پښتو او پخوانۍ آريايي ژبې.شل مقالې شپږمه برخه ، نارنج خپرندويه ټولنه ، کندهار
۲۶. حبيبي ، پوهاند عبدالحی(۱۳۸۴ل.ل) .د پښتو ادبياتو تاريخ. لومړی ټوک ، دانش خپرندويه ټولنه. پېښور
۲۷. حبيبي ، عبدالحی ،(۱۳۹۱ل.ل).د دري ژبې مور (مادر زبان دري). پښتوژباړه: ښېرنياره جميله سروري ، همدرد کتاب پلورنځی ، ننګرهار
۲۸. چامسکي ، نوام (۱۳۸۰هـ ش) .دانش زبان - ماهيت ، منشاء و کاربرد آن. ترجمه فارسي ، علي درزي ،نی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹. دوست ، دوست محمد شینواری ،(۱۳۹۳ل.ل).د افغانستان ژبې او توکمونه.بیا کتنه: سر څېړونکی سید محی الدین هاشمي او پوهنمل ولي الله فاضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال آباد
۳۰. زاهد ، احمدزی ،(۱۳۸۵ل.ل).د اسلامي اندود له نظره د ژبې پیدا ایښت. سیرت خپرندویه ټولنه ، کابل
۳۱. ژړک ،صادق،(۲۰۰۷ ز).په یویشتمه پېړۍ کې د پښتو ژبې برخلیک.پښتو ادبي غورځنګ،کوټه
۳۲. رشاد ، علامه عبدالشکور ،(۱۳۹۰ل.ل).لغوي څېړنه. رشاد اکادمي ، کابل
۳۳. زیار .داکتر مجاور احمد ، پښتو د یوې باختري ژبې په توګه.۱/۱۲/۲۰۰۴ ، www.zyar.net
۳۴. ریښتین زیور، داکتر زرغونه ،(۱۳۹۰ل.ل).پښتو نحوه. د ساپي د پښتو خپرونو او پراختیا مرکز، کابل
۳۵. شپون ، وجیه الله ،(۱۳۸۹ل.ل) .د لرغونو ژبو سره د پښتو اړیکې. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۳۶. کهزاد ،احمدعلی،(۱۳۸۷ه- ش) .تاریخ افغانستان جلد اول،انتشارات میوند ، کابل
۳۷.کهزاد ،احمدعلی، (۱۳۵۳هـ ش) .افغانستان در شاهنامه اطلاعات او کلتور
۳۸. کهزاد ، علي احمد ،(۱۳۸۲هـ ش).آریانا. انتشارات امیري ، کابل
۳۹. ناتل خانلري ، پرویز ، (۱۳۴۷ هـ ش) .زبان شناسي و زبان فارسي. انتشارات بنیاد فرهنګ ایران ، چاپخانه محمد علي علمي
۴۰. واجد ، عبدالواجد ،(۱۳۹۱ل).د ژبپوهنې بنسټونه. د ښوونکو د روزنې لوی ریاست ، د پښتو څانګې درسي کتاب ، کابل
۴۱. ورور ، درک ، داکتر ګلجان،(۱۳۸۱هـ ش) .د آریانا موقعیت او د آریایانو ځینو جغرافیوي سیمې.ختیځ بیارغونې اداره ، کور
۴۲. ویلیام اُګریدی او مایلک دابروولسکي او مارک آرنُف ،(۱۳۹۰هـ ش).درآمدې بر زبان شناسي معاصر. ترجمه فارسي : داکتر علي درزي ، تهران ، ایران
۴۳. هېوادمل ، زلمی ، (۱۳۸۹هـ ش) .د متن څېړنې مېتودولوژي. انتشارات امیري ، کابل
۴۴. هاشمي ، سید جعفر ،(۱۳۸۳ لمریز).د پښتنو توکم او ژبه.د الفجر د اسلامي ثقافت مرکز، پاوکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵. یول، جورج، (۱۳۷۹هـ ش). نگاهی به زبان(یک برسی زبان شناسی. مترجم: نسرین حیدر، سمت، تهران
۴۶. یمین ، پوهاند داکتر محمد حسین ، (۱۳۸۵ هـ ش). سرگذشت زبان فارسي دري. کابل
۴۷. https://commons.wikimedia.org/wiki/File..
Human_Language_Families(wikicolors).png?uselang=fa
۴۸. خوږشکی ، پوهاند محمد صابر ،(۱۳۹۲ل.ل) . پښتو غږ پوهنه او ویبپوهنه. ختیځ خپرندویه ټولنه، کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیکونه　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　مخګڼه

تقریز.. ا
د پیل خبرې.. ب
لنډیز... د
سـریزه ۱
د خیړنې موخه او ارزښت : ۲
د خیړنې مېتود او کړنلاره: ۷
د سکالو(موضوع)شالید : ۹
لومړی څپرکی.. ۱۳
۱-داړوندو مفاهیمو توضیح.. ۱۳
۱-۱اریا –آریا(Arya): ۱۳
۱-۲آریانا ـ اریانا Āryānā (اوسنی افغانستان): ۱۹
۱-۳آریایي(Aryaei): ۲۸
۱-۴آریاني(Ariani): ۳۰
۱-۵ژبه: ۳۳
۱-۶فلالوژي (Philology): ۳۸
۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې: ۴۰
دویم څپرکی ۴۴
۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه ۴۴
۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې دآریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام: ۴۸
۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې ۵۲
۳-۱ژبپوهنه په آریانا ،یونان...کې: ۵۲
۴-دنړۍ دژبو کورنۍ.. ۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ: ۷۸
۴-۲د اندو اروپايي ژبو د کشف تقويم: ۸۲
۴-۳د اندو اروپايي پيلنۍ ژبې لنډ فونتيک سيستم: ۸۲
۴-۴چيني او تبتي کورنۍ: ۸۲
۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ: ۸۷
۴-۶حامي او سامي ژبو کورنۍ: ۸۸
۴-۷الف -التای، اورال، يغوري او دفين ژبو کورنۍ: ۸۹
۴-۸» فنلنډي او کريايي ژبې: ۸۹
۴-۹ب -د ترک او تاتار ژبو کورنۍ: ۹۰
۴-۱۰د اندونيزيايي ژبو کورنۍ او د ماليزيايي - پولينزيايي ډلې ژبې: ۹۱
۴-۱۱د تورې افريقا د ژبو کورنۍ: ۹۳
۵-آريک ژبه Proto-Ārsan او څانګې يې ۹۲
۵-۱د آريک ژبې څانګو په اړه نظريات: ۱۰۳
۵-۲اندو آريايي IndoAryanGroup: ۱۰۵
۵-۳د ارديک ژبو ډله په درې څانګو وېشل شوې دي: ۱۰۶
۵-۴ آرياني ډلې ژبې: ۱۰۶
۵-۵د آريک ژبې د څانګو لنډه وېشنه: ۱۰۸
۵-۵-۱اندو آريايي څانګه ۱۰۸
۵-۵-۲د ارديک څانګه: ۱۰۸
۵-۵-۳نورستاني ژبو څانګه Nuristani Languages ۱۰۹
۵-۵-۴آرياني ژبو څانګه Aryanigroup: ۱۰۹
۶-په اندو آرياني ډله کې د ژبو موقيعت: ۱۱۰
۷-آرياني ژبې او څانګې ۱۱۱
۷-۱الرغونې ژبې: ۱۱۵
۷-۲منځنۍ ژبې ۱۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-۳د معاصرې ژبې.. ۱۱۵
۸-دآرياني ژبو دورې ۱۱۲
۸-۱لرغونې دوره: ۱۱۲
۸-۲دآرياني ژبو منځنۍ دوره:.. ۱۱۷
۸-۲-۱پارتي Partianژبه: ۱۱۸
۸-۲-۲سغدي ژبه:.. ۱۱۹
۸-۲-۳خوارزمي : ۱۲۰
۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria ۱۲۱
۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:.. ۱۲۳
۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(.. ۱۲۴
۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتیا وې: ۱۲۴
۸-۳-۲ پښتو ژبه:paştо (Pashto) ۱۲۸
۸-۳-۳پاميري ژبې:Pamirian Languages ۱۲۹
۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari.. ۱۳۵
۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi.. ۱۳۷
۹-دتاريخ په اوږدو کې دآرياني ژبو ځانګړتياوې:.. ۱۳۹
دريیم څپرکی.. ۱۴۲
۱۰-لرغونې دوره ۱۴۲
۱۰-اوستاژبه(Awesta) ۱۴۲
۱۰-۲داوستا کشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاريخچه: ۱۴۵
۱۰-۳داوستا ابېڅي يا الفبا: ۱۵۳
۱۰-۴داوستايي ليک تاريخچه: ۱۵۵
۱۰-۵داوستا تدوين ۱۵۲
۱۰-۶داوستا منځپانګه.. ۱۵۹
۱۰-۷اوستاګاټونه ۱۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸معاصره اوستا ۱۲۱
۱۰-۸-۱یسنونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۲یشتونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۳ویسپرد: ۱۲۲
۱۰-۸-۴وندیداد: ۱۲۲
۱۰-۹کوچنۍ اوستا ۱۲۲
۱۱-زاړه فرس قبایل ۱۲۴
۱۲-زړه فرس ژبهOld Persian ۱۲۶
۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېخي(الفبا): ۱۷۰
۱۳-ساکانو قبایل ۱۷۳
۱۴-ساکي ژبه ۱۷۷
۱۵-میدي قبایل ۱۷۹
۱۲-میدي ژبه ۱۸۰
پایله: ۱۸۲
پاییزه :(نتیجه ګیري) ۱۸۸
وړاندیزونه: ۱۹۰
اخځلیکونه: ۱۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي خان محمد باز) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

دليکوال لنډه پېژندنه:

ښووياالی (دينارګل امين سهاند) د (محمد ګل) زوی په (۱۳۶۳) لمريزکال د ميدان وردګو ولايت (جلريز) ولسوالۍ د (کوزو خروټو) سيمې د (خانخېلو) کلي کې زېږېدلی دی.

زده کړې: لومړنۍ،منځنۍ اوثانوي:دخواجه محمد ولي ښوونځي او د غلام حضرت شهيد عالي لېسه کې ترسره کړي او په (۱۳۸۳) لمريزکال کې فارغ شوی دی.

لسانس: د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون،ژبو او ادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۸۶) لمريز کال فارغ شوی دی.

ماسټري: د کابل پوهنتون،ژبو اوادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۹۰) لمريزکال فارغ شوی دی.

ښوونکو د روزنې ماسټر ترېنري (Master Teacher Trainer): د ماليزيا هېواد پلازمېنه کوالالمپورڅخه تر لاسه کړې ده.

دندې : دسيد جمالدين افغان عالي دارالمعلمين،پښتوڅانګې استاد، د ياد دارالمعلمين دځلورمې داخل خدمت څانګې(الحاقيې) تدريسي او اداري مرستيال او د دعوت خصوصي پوهنتون،ژورناليزم پوهنځي استاد.

اثار: ناچاپ : د پښتني جرګو پيداښت اوپاښت،ادب او ادبياتو پېژندنه رساله. لومړنی چاپي اثر همدا کتاب چې ستاسو دسترګو په وړاندې دی ؛ همدا راز د پوهنې وزارت د چټکو زده کړو د پروګرام په چوکاټ کې د ځينې پښتو کتابونو يو لړ مقالې هم ليکلي دي.

د افغانستان ملي تحريک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۷۱

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library